

**F. Vəliyeva
A. Hacıyeva**

**ŞİFAHİ TƏRCÜMƏNİN
P R İ N S İ P L Ə R İ**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

TƏRCÜMƏ NƏZƏRİYYƏSİ VƏ PRAKTİKASI KAFEDRASİ

**Fatimə Vəliyeva
Almas Hacıyeva**

ŞİFAHİ TƏRCÜMƏNİN PRİNSİPLƏRİ

*Bakı Slavyan Universiteti Elmi şurasının
29 dekabr 2021-ci il tarixli iclasının qərarı ilə
(protokol №04) çapa tövsiyə edilmişdir*

**“ZƏNGƏZURDA”
ç a p e v i
BAKİ – 2022**

Redaktor: prof. Novruzov Rafiq Manaf oğlu

Rəyçilər: prof. R.M.Novruzov
prof. Q.H.Bayramov
dos. M.M.Mustafayeva
dos. L.İ.Həmidova

Fatimə Vəliyeva, Almaz Hacıyeva. Şifahi tərcümənin prinsipləri.
Bakı, “Zəngəzurda” çap evi, 2022. – 180 səh.

Dərs vəsaiti BSU Tərcümə fakültəsində şifahi tərcümə ilə bağlı fənnlərin tədrisinə kömək məqsədilə yazılmışdır. Dərs vəsaitində tərcümənin tarixi, növləri, şifahi tərcümə və onun növləri olan ardıcıl və sinxron tərcümə ilə bağlı məsələlər işıqlandırılmışdır. Eyni zamanda praktik dərslərdə istifadə üçün tapşırıqlar sistemi işlənib hazırlanmışdır.

DOI <https://doi.org/10.36719/2022/180>

$\frac{470202600000}{510-2022}$ Qrifli nəşr

© Fatimə Vəliyeva, 2022
© Almaz Hacıyeva, 2022

MÜNDƏRİCAT

Tərcümə tarixi və prinsipləri haqqında	6
Şifahi tərcümə problemləri. Tarixi və növləri	10
Şifahi tərcümə haqqında	10
Şifahi tərcümə peşəsi haqqında	11
Şifahi tərcümədə anlama səviyyəsi	13
Ardıcıl tərcümə şifahi tərcümənin bir növü kimi	16
İkitərəfli tərcümə	18
Ardıcıl tərcümədə tərcüməçinin vəzifələri	21
Tərcüməçinin iş xarakteri və etikasını	21
Tərcüməçinin özünü hazırlama mərhələləri	21
10 qızıl qayda	23
Semasioloji əlaqələr növü. İlk məlumatın	
xarakterinə görə belə təsnifat edilir	24
Ardıcıl tərcümədə qeydgötürmə texnikası və cəld yazı	
vərdişləri	25
Qeydgötürmə və cəld yazıya qoyulan tələblər və onun	
aparılmasının tipləri	27
Ardıcıl tərcümədə tərcüməçi fəaliyyətinin	
əsas mərhələləri	31
Vertikal yazı prinsipləri. (3-cü qayda)	31
Presizion leksikanın xüsusiyyətləri	35
İlkin məlumatın mənacə təhili.	
Səgmentləşmə. Birinci qayda	37
Relyef söz	40
Ardıcıl tərcümədə informasiyanın növləri	42
Ardıcıl tərcümə zamanı transformasiya, kompressiya	
və əvəzləmələrdən istifadə qaydaları	44
Hərflər ixtisarları. İkinci qayda. Hərflər ixtisarları	48
Semantik bloklar	52
Semantografiya. Simvollar haqqında ümumi məlumat	
(dördüncü qayda). Semantografik işarələrin təsnifatı.	54

Anlayışları bildirmə üsullarına görə simvolların növləri	55
1). Hərfi; 2)Assosiativ; 3) Törəmə	56
Anlayışların mənasına görə növləri:	57
1. predikativ simvollar; 2.zaman simvolları; 3.keyfiyyət simvolları; 4.modal simvollar; 5.nominativ simvollar; 6.fərdi simvollar; 7.mücərrəd simvollar; 8. ümumi simvollar.	
Yaddaşın növləri. Yaddaşın dayaq nöqtələri	63
Tərcüməçinin psixoloji hazırlığı	67
Stresi yaradan səbəblər	69
Stressi aradan qaldırmaq üsulları	69
Tərcümədə yaddaşın inkişaf etdirilməsi	70
Sinxron tərcümə	71
Tarixi	71
Quruluşu	73
Sinxron tərcümə “konfrans tərcüməsi “ növü kimi	76
Pıçıltı ilə tərcümə;	79
Vərəqdən tərcümə;	79
Səsyazmə ilə tərcümə	80
Sinxron tərcümənin tədqiqatı	82
Nitqdə izafilik və ehtimal nəzəriyyəsi sinxron tərcümə mexanizminin əsası kimi	86
Sinxron tərcümədə konfrans təşkilatçılarının rolu	88
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı	90
Tapşırıqlar sistemi	92

İZAHAT VƏRƏQİ

Mövcud dərs vəsaiti Bakı Slavyan Universitetinin Tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasına kafedrasında tərcümə ilə bağlı aparılan "Şifahi tərcümə", "Ardıcıl tərcümə və qeydgötürmə texnikası", "Sinxron tərcümə" və s. kimi fənnlərin tədrisinə kömək məqsədilə yazılmışdır. Dərs vəsaitində tərcümənin tarixi haqqında, tərcümənin, o cümlədən şifahi tərcümənin tarixi, növləri haqqında məlumatlar verilmişdir. Şifahi tərcümənin hər iki növü-ardıcıl və sinxron tərcümə məsələləri geniş şərh edilmişdir. Əsasən ardıcıl tərcümə məsələləri həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən geniş surətdə işıqlandırılmışdır. Məqsəd "Ardıcıl tərcümə və qeydgötürmə texnikası" fənni üzrə tədrisdə tələbələrə yaxından kömək göstərməkdir. Dərs vəsaiti iki hissədən ibarətdir: 1-ci hissədə nəzəri, 2-cidə isə praktik məsələlər öz əksini tapmışdır. Praktiki hissəyə aid fikirlər həmin materialın ön sözündə verilmişdir. Nəzəri hissədə verilmiş mövzular fənn sillabusunu tam əhatə edir və mövzular anlaşıqlı sadə dildə işıqlandırılmışdır. Şifahi tərcümə, növləri, tərcüməçinin bilik, vərdiş, vəzifələri, mətnin üslubu, ardıcıl tərcümə zamanı tərcüməçi tərəfindən audit edilməsi, seqmentlədirmə, semantik bloklara ayıraraq vertikal yazı ilə qeydgötürmə, qeydgötürmə zamanı transformasiyalar və simvollardan istifadə məsələləri və s. hərtərəfli işıqlandırılmışdır. Dərs vəsaitinin bütün istifadəçilər, o cümlədən həm pedaqoqlar, həm də tələbələr üçün faydalı olacağına ümid bəsləyirik.

TƏRCÜMƏ TARİXİ VƏ PRİNSİPLƏRİ HAQQINDA

Tərcümə problemi ta qədimdən nəzəri problemə keçirilmişdir. Hələ Dirçəliş dövründən böyük Dante yazırdı: “Hər kəs bilsin ki, şeirin musiqi əsasına ahəngdarlıq məqsədilə qoyulmuş heç bir şey digər dilə onun ahəngdarlığını, gözəlliyini pozmadan verilə bilməz”. (6). Tərcümə, nəzəri və praktiki məsələlərin vəhdəti problemi bu gün də aktual olaraq qalır. Hər bir alim, hər bir mütəxəssis sahəsindən asılı olmayaraq bütün elmlərin nəzəriyyə və praktikasının vəhdətdə olduğunu, bir-birindən bəhrələndiyini israrla bildirir və bu məşhur deyimi- “Nəzəriyyəsiz praktika, praktikasız nəzəriyyə yoxdur” - rəhbər tuturlar. Doğrudan da nəzəriyyə praktikadan qaynaqlansa da, tərcüməçi olmaq istəyən şəxslər ilk növbədə azı iki dili gözəl öyrənib bilmək şərtilə nəzəri məsələlərlə tanış olmalı, müəyyən qaydalar, prinsirlər, üsulları öyrənməli, sonra praktik tərcüməyə başlamalıdır. Tərcümənin dominant əlaməti kimi məhz adekvatlıq, sadıqlıq və tamlığı vermək fikrini irəli sürürlər (6). A.V.Fyodorov qeyd edirdi ki, tərcümə əvvəlcədən bir dilin vasitələri ilə verilmişlərin digər dildə sadıqlığı, tamlığı saxlanmaqla verilməsidir. (9) V.Q.Qak da təxminən belə fikri irəli sürmüşdür: “Tərcümənin vəzifəsi təkcə orijinalın dilində verilən fikirlərin məzmununu dəqiq vermək deyil, həm də tərcümə dilinin vasitəsilə məlumatın forma və üslubunun bütün xüsusiyyətlərinin verilməsidir. Məhz bu vəzifə - forma və məzmunun vəhdətinin yenidən yaradılması tərcüməni digər məzmunu vermək üsullarından fərqləndirir.” (21)

Dünyada ilk tərcüməçi məktəbi 1136-cı ildə İspaniyanın Toledo şəhərində, şifahi tərcüməçilərin ilk ali məktəbi isə Parisdə yaradılmışdır. Hal-hazırda bütün dünyanın ali müəssisələrində peşəkar tərcüməçilər yetişdirilir. Savadlı, təcrübəli tərcüməçilər hazırlanmasına illərlə zaman, əmək sərf edilir. Tərcümənin çoxəsrlik tarixi vardır. O, qədim dövrlərdə fərqli dillərdə danışan müxtəlif etnik qrupların, tayfaların ünsiyyətə olan tələbatına

uyğun olaraq əmələ gəlmişdir. Mockva Dövlət universitetinin Ali Tərcümə Məktəbinin qurucusu Nikolay Qarbovski göstərir ki, tərcümənin yaranması çox erkən dövrlərə, ilk vahid dilin ayrı-ayrı dialektlərə parçalandığı dövrə təsadüf edir (təxminən 30-40 min il əvvəl). Bu dialektlər sonradan başqa-başqa dillərin meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır. İbtidai icma quruluşunun formalaşdığı dövrdə dilin ünsiyyət vasitəsi olması funksiyası da genişlənmiş, tərcüməçilərə ehtiyac daha da artmışdı. Yazılı tərcümənin bizə gəlib çatmış ilk nümunəsi təxminən 1280-ci ildə Misir fironu II Ramzes ilə Het hökmdarı Hattuşini arasında imzalanmış Kadeş müqaviləsidir. Bu müqavilənin digər önəmi bundadır ki, o, tarixdə məlum olan ilk yazılı sülh müqaviləsidir. Müqavilənin orijinal mətni hazırda İstanbul Arxeologiya Muzeyində saxlanılır. Antik dövrdə yunanların mədəniyyət abidələrinin nümunələrinin yaranması şifahi şəkildə baş tuturdu. Yunanlar ilk mədəniyyət abidələrini gələcək nəsillərə ötürməyə meyilli deyildilər. Bu səbəbdən də e.ə. V-IV əsrlərə qədər onlarda bədii tərcümə anlayışı yox idi. Həmin dövrlərdə qədim Avropa dillərindən yunan dilinə tərcümələr edilirdi, lakin nəzəri məsələlərə baxılmırdı.

Qədim Romada tərcüməyə münasibət bir az fərqli idi. Romalılar tərcümədə mədəni adaptasiyanın ilk nümunəsini yaratmışdılar. Belə ki, Homerin Odisseyasının latın dilinə tərcüməsində qədim yunan allahlarının adları qədim Roma allahlarının adları ilə əvəz olunmuşdur. Siseron, Virgili, Hores və s. kimi antik tərcüməçilər həm də yazıçı, şair, natiq, filosof idilər.

Orta əsrlərdə tərcüməyə nəzəri baxış da məhz onların dövründə yaranmışdı. Tərcümənin özülünü sözbəsöz tərcümə təşkil edirdi. Bu da orijinalı təhrif etmə qorxusundan irəli gəlirdi. Müəllif tərcüməsi anlayışı da yox idi, dini qurumlar tərcüməçilərin fəaliyyətini nəzarətdə saxlayırdı.

İeronim Stridonsk İncili qədim yəhudi skriptlərindən öyrənmiş yeganə xristian alimi idi. O, İncilin kamil bilicisi kimi tanınırdı. Onun tərcümə tarixinə verdiyi ən böyük töhfə orijinal olmayan

mətnlərdən və hərfi tərcümədən imtina etməsi olmuşdur. Dövrümüzdə İ.Stridonski tərcümənin atası sayılır və onun doğum günü olan **30 sentyabr Ümumdünya Tərcüməçilər günü** kimi qeyd edilir.

XIV əsrdə İtaliyada Renensans dövründə intibah hissi bütün Avropaya yayıldı. Tərcüməçilərin əsas qayəsi orijinaldakı fikri dəqiqliklə çatdırmaq, doğma dilin normalarını qoruyub saxlamaq idi. Leksikoqrafiya da öz inkişafının ən yüksək zirvəsində idi. İkidilli və çoxdilli lügətlər yaranırdı. Henrix Şteynhöfel (Almaniya), İohim dü Belle, Etyen Dole (Fransa) bu dövrün ən məşhur tərcüməçilərindən idilər. Onlar hərfi tərcümədən imtina edirdilər. Kilsə güzəştə getmirdi. Etyen Dole Sokratın bir replikasını tərcümə edərkən kilsə normalarına uyğun olmayan izah verdiyünə görə 1546-cı ildə tonqalda yandırılmışdır. Bu dövrdə hadisələrin dönüş nöqtəsi Martin Lüterin adı ilə bağlıdır. O qeyd edirdi ki, tərcümə dili aydın və xalq dilinə yaxın olmalıdır ki, müqəddəs sözləri hər bir insan başa düşə bilsin. Onun tərcümə etdiyi İncil indiyə kimi protestantlar tərəfindən istifadə edilir. Artıq XVII əsrdən başlayaraq klassisizm dövründə tərcümələr sərbəst şəkildə, müəllifin fikirlərinə müdaxilə yolu ilə yerinə yetirilirdi. Onlar mətni istədikləri kimi dəyişir, əlavələr, düzəlişlər, ixtisarlar edir, mətni klassisizm ənənələrinə tabe etdirmək istəyirdilər. Ancaq romantizm dövründə tərcüməçilər ifrat sərbəst tərcümənin uçuruma apardığını dərk etdilər. (20)

XIX əsrdə həm klassik, həm də müasir ədəbiyyatın tərcüməsi çox aktual idi. Bir çox tərcümə əsərləri çap edilirdi. Əsrin 80-ci illərində ilk dəfə olaraq mətn üzərində müəllif hüquqlarının təmin olunduğu Bern razılaşmasının qəbul olunması idi.

XX əsrdə isə tərcüməçilər sovet dövrünün tələblərinə və senzuranın qoyduğu qaydalara uyğun olaraq respublikaların (15 respublika) ədəbiyyatını tərcümə edirdilər. XX əsrin 30-40-cı illərində keçmiş SSRİ-də, o cümlədən, Azərbaycanda dövlət nəşriyyatlarının fəaliyyətinə nəzarət olduğu üçün sovet oxucusu Qərb müəlliflərini çox az tanıyırdı. Yalnız sovetlərə, kommu-

nislərə meyilli yazıçı və şairlərin əsərləri tərcümə edilirdi. 90-cı illərdə SSRİ dağıldıqdan sonra senzura ortadan qalxdı . Əsrin əvvəllərində Avropa dillərində ədəbi yazı dil norması qəbul edildi ki, bu da tərcüməyə qoyulan tələbləri dəyişdi. O səbəbdən də əsrin son illərində artıq ekvivalentlik bədii əsərlərin tərcüməsində yeganə üsul kimi qəbul edilirdi. XX əsrin əvvəllərində demək olar ki, norveç dili istisna olmaqla, bütün avropa dillərində ədəbi yazı dil norması qəbul olunmuşdur. Ədəbi normanın yaranması və onun yüksək ictimai mövqeyi tərcüməyə qoyulan tələbləri də dəyişdi. Tərcüməçilər ədəbi dilin normalarına riayət etməyə çalışdıqca müəllif üslubu tamamilə ortadan götürülür, əsərlər bir-birinə bənzəməyə başlayırdı. Nəticə olaraq, Hötenin tərcümə olunmuş əsərləri Şilləri xatırladırdı və s. Ancaq bunlar tərcüməçilərin naşılığы ucbatından deyil, ədəbi norma estetik ideala çevrildiyi üçün baş verirdi.

XX əsrdə tərcümə dünyasında orijinal mətnin forma xüsusiyyətlərinin deyil, məzmunun ötürülməsini nəzərdə tutan informasiya təcrübəsi konsepsiyası meydana çıxdı. Buna uyğun olaraq Fransada nəzm əsərlərinin nəsr ilə tərcüməsi ənənəsi yarandı. Amerikada hələ də bu üsula alternativ kimi baxılır. Tərcümə üzrə ciddi nəzəri işlər isə iyirminci əsrin 50-ci illərindən başlayaraq görüldü. Əsrin sonlarında tərcüməçi-filoloqlar elə dünya ədəbiyyatı nümunələrinə müraciət edirdilər ki, keçmişdə bu əsərlər öz forma çətinliyinə görə tərcümə olunmayan əsərlər hesab olunurdu. Belə ki, əvvəllər qədim epik şeir formaları, eyni zamanda orta əsr poeziyasının spesifikası aşılmaz bir maniyə kimi görünürdü. Artıq əsrin sonlarında ekvivalentlik bədii əsərləri tərcümə etməyin yeganə üsulu kimi qəbul olunurdu. M.F.Axundovun, C.Əzimovun tərcümə prinsipləri hal-hazırda da və bütün zamanlar üçün aktualdır. Bu prinsiplərdən birincisi mətnin mənasının, məzmununun tərcümə dilinə ekvivalent şəkildə verilməsidir. İkincisi, mətnin üslubunun tərcümə dilində verilməsidir. Üçüncüsü, fərdi müəllif üslubunun tərcümə mətnində saxlanmasıdır.

ŞİFAHİ TƏRCÜMƏ PROBLEMLƏRİ. TARİXİ VƏ NÖVLƏRİ

Şifahi tərcümə haqqında. Hər bir elmi təsnifatın əsasları vardır. Məsələn, tərcümədə fəaliyyətçi kateqoriyasında iki növ ayrılır: a) maşının həyata keçirdiyi tərcümə; b) insanın həyata keçirdiyi tərcümə.

1-cisi, zamana görə tərcümənin iki əsas əməliyyatını nəzərə almaq vacib sayılır: 1. əsas mətnin qəbul edilməsi; 2. tərcümənin qurulması.

1952-ci ildə J.Erber buna əsaslanaraq şifahi tərcümənin iki növünü təklif etmişdir: sinxron və ardıcıl. (13)

O həm də vərəqdən tərcüməni sinxron tərcüməyə aid etmiş, ardıcıl tərcüməni isə iki yerə bölmüşdür: texniki vasitələrdən istifadə etməklə və texniki vasitəsiz.

2-cisi, təsnifatın kökündə məlumatın qəbul edilməsi və tərcümənin qurulması şərtləri durur. Məlumatı ya görmə, ya da eşitmə orqanları ilə qəbul etmək olar ki, bu da tərcümənin iki növü-görmə (yazılı) və eşitmə (şifahi) formalarını ayırmağa imkan verir, yəni yazılı və şifahi tərcümələrə ayrılır. Yazılı tərcümə bədii, elmi-texniki ədəbiyyatı və həmçinin informativ təbliğat mətnlərini əhatə edir.

Formaca iki növə bölünən: yazılı və şifahi tərcümə öz növündə dörd cür təzahür edir: yazılı-yazılı, yazılı-şifahi, şifahi-şifahi, şifahi-yazılı. Şifahi tərcümə də sinxron və ardıcıl kimi növlərə ayrılır. Bundan başqa ikitərəfli tərcümə anlayışı da qeyd edilir ki, bu da sinxron və ardıcıl tərcümənin zaman etibarı ilə baş verməsindən asılıdır. Q.V.Çernov “Теория устного перевода” kitabında sinxron tərcümənin tarixini işıqlandıraraq qeyd etmişdir ki, sinxron tərcüməyə ilk patent 1926-cı ildə Amerika firması İBM (İnternasional Business Machines) Qordon Finlinin adına verilmiş, ancaq birinci təcrübə 1928-ci ildə Sovet İttifaqında Kominternin VI konqresində aparılmışdır. 1933-cü ildə Kominternin İcra Komitəsinin plenumunda ilk dəfə olaraq xüsusi

avadanlıqlarla təhciz edilmiş kabinalar və qulaqcıqlar istifadə edildi. 1935-ci ildə isə Leninqradda (Sant-Peterburq) VI Beynəlxalq fizioloji konqressdə akademik İ.P.Pavlovun çıxışı sinxron olaraq fransız, ingilis, alman dillərinə tərcümə edildi. Amma Nyurnberq prosesindən başlayaraq (1945-1946) sinxron tərcümə peşəkar fəaliyyət növü kimi məşhurlaşdı. Dünyada sinxron tərcüməçilər hazırlayan məktəblər açıldı.1948-ci ildə Cenevrədə (ildə 1-2 tərcüməçi), 1962-ci ildən M.Torez adına MDPIXD-də (5-6), Vaşinqtonda, Leypsiqdə, Parisdə və s. şəhərlərdə tərcüməçi hazırlayan məktəblər açıldı. Sinxron tərcümə ilə ardıcıl tərcümə tərəfdaşları arasındakı mübarizədə sinxron tərcümə qalib gəldi. Çünki sinxron tərcümə daha çox vaxta qənaət etməyə imkan verirdi.Sinxron tərcümə çoxtərəfli diplomatiyaya xidmət etməyə başladı, ardıcıl tərcümə isə ikilərəfli münasibətlərdə, diplomatiyada istifadə edildi. Hal-hazırda da bu prinsip davam etdirilir.

1920-30-cu illərdə 1000-3000 konfrans, 1930-1940 illərdə-4000, 1940-1950-ci illərdə 6000-10000 və s. konfranslar olmuşdu ki, bunlarda da tərcümədə ingilis, rus, fransız, ərəb, çin, ispan, alman və s.dillər istifadə edilirdi. (20)

Şifahi tərcümə peşəsi haqqında. Şifahi tərcüməçi peşəsinin əsası 1919-cu ildə Paris konfransında qoyulmuşdu. Elə o dövrdə peşəkar ardıcıl tərcümə anlayışı yarandı. Paris Universitetinin tarixçisi və professoru Polmant Turun rəhbərlik etdiyi Paris Sülh konfransının tərcüməçiləri olan Antuan Velleman, Jan Erber, Jorj Mantye və digər tərcüməçilər sonradan Millətlər Liqasında tərcüməçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdular. Onlar tərcüməçi standartlarını və qaydalarını yaratdılar. Qaydalardan ən mühümü bu idi ki, tərcüməçinin natiqin sözünü kəsmək hüququ yoxdur. Natiq istədiyi qədər danışa bilər. Fransız diplomatı Andre Fransua Konsenin çıxışı 2 saat yarım davam etmişdi və tərcüməçi bu işin öhdəsindən gəlmişdi. Əvvəlcə diplomatiyada iki dil-ingilis və fransız dilləri işlədilirdi. Birinci Dünya Müharibəsindən sonra Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yarandı. Bu təşkilatın 5 dili var idi.

Aydın oldu ki, ardıcıl tərcümə qənaətli və sərfəli deyildir. 1948-51-ci illər ərzində ardıcıl və sinxron tərcüməçilər arasında mübarizə gedirdi. Ardıcıl tərcümə üstün olsa da, sinxron tərcümə qalib gəldi. 1970-ci ildən sonra ardıcıl tərcüməni praktik olaraq ikitərəfli münasibətlərdə ünsiyyət vasitəsi kimi işlətməyə başladılar. (21)

Şifahi tərcüməçinin vəzifəsi mətnin vacib fraqmentlərini yadda saxlayıb nətiqin üslubunu və emosiyaları da ora əlavə edərək auditoriyaya digər dildə çatdırmaqdır. Ona görə də, şifahi tərcüməçilər inkişaf etmiş yaddaşa və bəzi aktyorluq bacarıqlarına malik olmalıdırlar. Şifahi tərcümədə əsas tələb yüksək sürətdir. Əgər nətiq sürətli danışsın, tərcüməçinin nitqi də eyni cür olmalıdır, yox, əgər nətiq yavaş danışsın, tərcüməçinin nitqi ondan bir qədər sürətli olmalıdır. Tərcüməçi nətiq və özünün nitqi arasındakı fasiləni azaltmağa çalışmalıdır.

Bir çox hallarda nətiqin yazılı şəkildə tərcüməçinin əlinin altında olsa da nətiq öz çıxışı zamanı mətnə ixtisarlar və ya əlavələr edə, mövzudan bir qədər yayına və hətta onu tamamilə dəyişə bilər. Tərcüməçi bütün bunlardan sığortalanmadığı üçün o, həm savad, həm də psixoloji cəhətdən bütün gözlənilməz hallara hazır olmalıdır. Bəzən hətta tərcümə zamanı tərcüməçidən asılı olan və olmayan səbəblərə görə münaqişə yarana bilər. Ona görə də tərcüməçi peşə etikası qaydaları ilə hərtərəfli tanış olmalı, bu cür hallarda özünü necə aparmağı, nəyi və necə tərcümə etməyi bilməli, konfliktli situasiyadan çıxmağı bacarmalıdır.

Şifahi ardıcıl tərcümə həm təkərəfli, həm də ikitərəfli ola bilər. Təkərəfli tərcümə zamanı tərcüməçi xarici dildən öz ana dilinə tərcümə edir. Ana dilindən xarici dilə tərcüməni isə digər bir tərcüməçi edir. Tərcümə dili onun doğma dili olur. Müasir beynəlxalq tərcümə praktikasında bu prioritet variant hesab olunur. Tərcüməçi həm ana dilinə, həm də ana dilindən xarici dilə tərcümə etdiyi zaman ikitərəfli tərcümə etmiş olur. Rusiya və

Azərbaycan tərcümə bazarında ikitərəfli tərcüməyə tələb üstünlük təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ana dilinə tərcümə olunan mətn ilə xarici dilə tərcümə olunan mətn keyfiyyətcə bir-birindən fərqlənir. İstənilən halda hər bir tərcüməçi ana dilinə tərcümə işini daha uğurla həyata keçirir. Bu onunla əlaqədardır ki, tərcüməçi özünə doğma olan dildə daha vahid, dəqiq, ardıcıl və əlaqəli, düzgün mətn yarada bilir. Buna baxmayaraq, tərcüməçinin səhvlərə yol vermə ehtimalı istisna edilmir. Çünki, onun ana dilində özünüifadə bacarığı nə qədər yüksək olsa da, xarici dildə olan nitqi qəbul edərkən onun mənimsənilməsi və dərk edilməsində bəzi səhvlərə yol verə bilər. (1)

Şifahi tərcümədə anlama səviyyəsi. Çujakin və Spirina şifahi tərcümənin 2 səviyyəsini qeyd edirlər: anlama səviyyəsi və idiomatik səviyyə. (23) Tərcüməçinin hazırlıq səviyyəsindən, biliyindən, peşəkarlığından asılı olaraq şifahi tərcümə anlama səviyyəsində aparıla bilər. Bu səviyyə sadəcə kommunikasiya qurulması lazım olan hallarda kifayət edir. Burada informasiya qəbul olunarkən və ötürülərkən cümlələrin son dərəcə adekvatlığı və ya mükəmməl formaya salınaraq ötürülməsi o qədər də vacib deyil. Bu halda şifahi tərcümə sadəcə kommunikativ funksiya daşıyır. Bu cür səviyyə o qədər də peşəkar olmayan və yeni başlayan tərcüməçilər üçün xarakterikdir. Şifahi tərcümənin idiomatik səviyyəsində isə tərcümə son dərəcə adekvat yerinə yetirilir, asan qavranılır, təbii və gözəl səslənir, düzgün söz uyğunluğu qaydası gözlənilir. İdiomatik səviyyədə tərcüməni yerinə yetirmək ana dilində daha asan olur. Xarici dildə tərcümə üçün isə, xüsusən də tərcüməçiliyin ilk mərhələlərində, bir qədər aşağı tələblər qoyulur, İdiomatik səviyyəyə çatmaq üçün həm ana dilini, həm də xarici dili dərindən bilmək, cüt-cüt və ya müstəqil şəkildə məşqlər etmək, mətnləri analiz etmək, stereotip ifadələri, klişeləri, standart frazaları əzbərləmək, eyni zamanda frazeoloji və danışıq üslubu fiqurlarını, iqtisadi və texniki sahələrə aid terminləri bilmək lazımdır.

SİNXRON TƏRCÜMƏ. Sınxron tərcümə elə bir şifahi tərcümə növüdür ki, bu zaman tərcümə dilində nitq orijinalın dilində səslənən nitqlə eyni vaxtda yaranır və səslənir. Qeyd edilir ki, sınxron tərcümə texniki vasitələrin köməylə həyata keçirilir: orijinalda səslənən nitq telefon vasitəsilə qəbul edilir, tərcümə dilində isə səsdən təcrid edilmiş kabinadan tərcüməçi vasitəsilə mikrofona ötürülür.

Sınxron tərcüməni əsas iki formada baş verir: 1-cisi, “vərəqdən tərcümə” adlanır. Belə tərcümə zamanı mətn vərəqdə yazılı şəkildə tərcüməçiyə verilir.

Tərcüməçi buna baxmayaraq nətiqə diqqətlə qulaq asmalıdır, təcrübəsi az olan tərcüməçiyə vərəq mane olur, çünki o da əlavə diqqət tələb edir.

2-cisi, sınxronist portativ aparatla zalda gəzə-gəzə nətiqin nitqini bilavasitə tribunadan qəbul edir. Bu növün də öz çətinlikləri vardır: zaldakı səs-küy ona fikirlərini toplayıb tərcüməni qurmaqda mane olur.

Eyni zamanda tərcüməçi-şəptun (pıçıldayan) kabinada oturan sınxronistdən fərqli olaraq konfrans iştirakçıları ilə şəxsi münasibət qurur ki, bu da tərcümə üçün əlavə maneə yaradır. Sınxron tərcümənin inkişafı 1945-1946 cı illərdə baş tutmuş Nürnberq prosesindən başlayır. Burada yalnız məhkəmə ilə təqsirləndirilən faşist cinayətkar arasında deyil, həm də hakimlər arasında əlaqənin qurulması təmin edilmişdir. Tərcümə eyni anda alman, ingilis, fransız və rus dillərində aparılırdı.

Sınxron tərcüməçilər hər 10-20 dəqiqədən bir bir-birini əvəz etməklə cüt-cüt işləyirlər. İstirahət edən tərcüməçi lazım gəldiyi halda öz iş ortağına kömək edə bilər. Ardıcıl tərcümədən fərqli olaraq sınxron tərcümədə tərcüməçi nətiqin öz fikrini bitirməsini gözləmir, buna görə də, sınxron tərcüməçidə cümlənin sonrakı hissəsini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq bacarığı olmalıdır. Aydınır ki, proqnoza əsaslanan tərcümədə səhvlər də qaçılmazdır. Bu zaman tərcüməçi öz səhvinə sonrakı nitqində düzəltməlidir, ancaq qətiyyənlə nətiqdən geri qalmaq olmaz. Çünki,

əgər qaçırılan fraza natiqin nitqinin özülünü təşkil edərsə bu anlaşılmazlığa və dinləyicilərdə çaşqınlığa səbəb ola bilər. Ancaq zaman təzyiqi amilinə görə o uzun-uzadı ifadələri qısa sözlərlə əvəz edə, öz baxış bucağına görə ikinci dərəcəli informasiyanı ixtisar edə bilər. Ardıcıl tərcüməçidə olduğu kimi sinxron tərcüməçinin də aktiv söz bazasında çox miqdarda söz ehtiyatı olmalıdır. Sinxron tərcüməyə aid aşağıdakı mövzularda hərtərəfli məlumat verilmişdir. Sinxron tərcümənin növləri bunlardır və onlar haqqında ətraflı məlumat sonda verilmişdir: 1) vərəqdən tərcümə; 2) pıçılı iə tərcümə 3) səsyazma ilə tərcümə.

ARDICIL TƏRCÜMƏ

Tərcümənin ən çox tələb olunan növü “ardıcıl tərcümədir” desək yanılmırıq. Bu hal gələcəkdə də davam edəcəkdir. Ardıcıl tərcümə növündə tərcüməçi bir-iki ifadəni və ya bütöv bir mətnin bir hissəsini nitq fikrini səsləndirdikdən dərhal sonra tərcümə edir. Ona görə də bu tərcümə növünü bəzən abzas-fraza tərcüməsi adlandırırlar. Ancaq bəzən tərcüməçi natiqin yanında deyil, uzaqda hər hansı bir kabinetdə və ya səhnə arxasında dayanır və nitqi qulaqcıq vasitəsilə dinləyir. Belə olan halda tərcüməçinin natiqi uzaqdan da olsa izləməsi onun işini asanlaşdırır.

Ardıcıl tərcümə sinxron tərcümədən yaddaşa çox yük düşməsi ilə fərqlənir. Natiqin bir pauzadan digər pazaya qədər səsləndirdiyi nitq kəsiyi praktik olaraq sərhədsizdir. Məsələn, Millətlər Liqasında bir çıxışın uzunluğu bəzən 2 saat və daha artıq olurdu. Hazırda bu hallara o qədər də rast gəlinmir, çünki, 2 saatlıq nitqi sinxron tərcümə etmək daha qənaətlidir. Ardıcıl tərcüməçinin tərcümə etməli olduğu nitqin uzunluğu 5-10 dəqiqəlik olsa belə, o, qeydgötürmədən, cəld yazısı vasitələrindən istifadə etməli olacaq. Ardıcıl tərcümədə nitqin qəbul olunması, qeydlərin aparılması, nitqin analizi və sintezi, tərcüməsi - hamısı eyni anda baş verir. Bu vərdislərin hamısına yiyələnmək üçün ciddi praktik məşqlər lazımdır. Kifayət qədər təcrübəsi olmayan ardıcıl tərcüməçi üçün ən böyük maneələrdən biri ünsiyyət mühitidir. Tərcüməçi özünə əmin olmalıdır. Tərcümə edərkən özünü sanki səhnədə imiş kimi təsəvvür etməli, diqqət mərkəzində olmağı bacarmalıdır. Bundan başqa, auditoriyanın reaksiyasını düzgün şəkildə idarə etməli, həm natiqdə, həm də dinləyənlərdə öz işinə güvən hissi aşılamalıdır.

Adətən ikitərəfli danışqların, söhbətlərin ardıcıl tərcüməsi dialoq şəklində aparılır. Orijinal nitq əsasən qarşılıqlı sual və cavablardan ibarət olduğuna görə nitq kəsiyi o qədər də uzun olmur və yaddaş üzərinə yük düşür. Lakin burada tərcüməçidən

cəld reaksiya, tez bir zamanda prosesin bir dildən digər dilə analizi və sintezi tələb olunur.

Çıxışlar, bəyanatlar, mühazirələr monoloq şəklində olur. Onların ardıcıl tərcüməsi zamanı natiq 2-7 dəqiqədən bir fasilə verir. Onun uzun müddət fasiləsiz çıxış etməsi dinləyicilərin darıxmasına, diqqətlərin yayınmasına, hətta onlarda mənfi emosiyaların yaranmasına səbəb ola bilər.

Bəzən vaxta qənaət etmək üçün tərcüməçi natiq ilə razılaşıaraq tərcüməni çıxışdan əvvəl edir. Auditoriyada natiq ilk abzası oxuyur, o dayanan kimi tərcüməçi öz tərcüməsini etməyə başlayır. (23) Vertikal yazı ardıcıl tərcümənin ən vacib atributlarından biri olduğu üçün bu mövzu aşağıda geniş işıqlandırılmışdır və tələbələr oradakı bilgilərdən istifadə edib bu mövzunu daha dolğun təqdim edə bilərlər.

İKİTƏRƏFLİ TƏRCÜMƏ

Şifahi tərcümənin bir növü də ikitərəfli tərcümədir. Bu həm sinxron, həm də ardıcıl ola bilər. Təktərəfli tərcümə zamanı tərcüməçi xarici dildən öz ana dilinə tərcümə edir. Ana dilindən xarici dilə digər tərcüməçi çevirir. Tərcüməni həm ana dilinə, həm də ana dilindən xarici dilə etdikdə bu ikitərəfli tərcümə sayılır. Rusiya və Azərbaycan arasında bu növə tələbat çoxdur.

Eyni zamanda ikitərəfli tərcümə dialoq iştirakçılarının danışığının tərcüməsinə deyilir. **Tərcüməçi ikitərəfli tərcüməni sinxron və ya ardıcıl edə bilər.**

İkitərəfli tərcümə dialoq şəkli, xarakteri daşıyır: burada dialoq iştirakçıları öz nitqlərini tərcüməçinin danışığına uyğun qururlar və tərcümənin vasitəsilə natiqin danışığını dinləyicilərə çatdırılmasına şərait yaradırlar. Dialoqu səciyyələndirən əsas şərait bunlardır:

1. nitqi qurmaq üçün zaman məhdudluğu;
2. spontanlıq (hazırlıqsız);
3. məişət-danışq dilindən geniş istifadə;
4. çox vaxt mükəmməl xarici formanın olmaması.

İkitərəfli tərcümənin gedişində tərcüməçi natiqin öz nitqində işlətdiyi ştapları, ellipsləri və digər obrazlı ifadələri əla bilməli, öz tərcümələrində işlətməlidirlər. Eyni zamanda tərcüməçi natiqlərin tipik səhvlərini də başa düşüb aradan qaldırmalıdır. Qısa vaxt ərzində verilən nitq özü də qısa olur və onu yadda saxlayıb tərcümə etmək mütərcim üçün böyük çətinlik yaratmır. Dialoq şəklində olan belə məlumatlar ikitərəfli tərcümə kimi qəbul edilir. Monoloq şəklində olan əsas məlumat TD-də monoloq nitqi səviyyəsində verilir və əsasən **iclaslarda, mitinqlərdə, yığıncaq və konfranslarda, konqresslərdə, mətbuat konfranslarında, diplomatik və hərbi görüşlərdə işlənir.** Bu nitq iri auditoriya üçün nəzərdə tutulduğuna görə ardıcıl tərcümədə də kütləvi kommunikasiyaya xidmət edir. İkitərəfli tərcümə əsasən iki xüsusiyyəti ilə fərqlənir:

1. İkitərəfli tərcümə spontan (hazırlıqsız) dialoq nitqinin tərcüməsidir;

2. Nitq istiqamətinin daim dəyişməsi tərcüməçidən iki dilin təsirini neytrallaşdırmağı tələb edir.

Məşhur rus alimi V.V. Vinqradovun qeyd etdiyi kimi, dialoq zamanı intonasiya tez-tez kəskin dəyişir, jest-mimikaya, nitqin melodikliyinə geniş yer verilir. Bundan başqa, dialoq nitqini köməkçi nitq kimi fərqləndirmək olar. Ona görə ki, danışanın nitqi digər iştirakçı və ya iştirakçılar tərəfindən aktiv surətdə dəstəklənir. (6) **Əvvəlcədən yazılmış və üzündən oxunan və ya əzbərlənib oxunan nitq passiv nitq adlanır. Ardıcıl tərcümə isə produktiv şifahi nitqə aiddir və burada əsas nitq natiq tərəfindən şifahi söylənilir.** Bu da belə deməyə əsas verir ki, ardıcıl tərcümədə əsas məlumat şifahi fərdi produktiv nitqdən götürülür, monoloqdur və kütləvi kommunikasiya üçün nəzərdə tutulmuşdur. Natiq frazani və ya müəyyən abzası bitirdikdən sonra tərcüməçi işə başlayır, onun ardınca yazdığından istifadə etməklə tərcüməyə başlayır.

İkitərəfli tərcümə zamanı tərcüməçi stolun arxasında oturur, buna görə də A 4 vərəqlərindən istifadə edilir. Vərəqi maili qoyub 2 yerə bölmək olar.

Belə yerləşmə xeyli uzun məlumatı yazmağa və lazımı fraqmenti vərəqləmədən tez tapmağa imkan verir. Səhifələri iş başlananadək nömrələmək lazımdır. Vərəqin bir üzündən yazmaq lazımdır, amma əgər kağız qurtararsa, bütün vərəqləri çevirib arxasında yazmaq lazımdır.

Pres-konfranslarda, çıxışlarda, mühazirələrdə köməkçi mikrafon qarşısında duranda A5 formatlı, üz qabığı qalın bloknot götürməlidir. Qələm yüngül olmalıdır. Mütəxəssisləri maraqlandıran ən mühüm məsələlərdən biri qeydlərin hansı dildə aparılmasıdır. Bəziləri belə hesab edir ki, orijinalın dilində, bəziləri isə tərcümə dilində aparılmasını məsləhət görür. **Praktika göstərir ki, əgər tərcüməçi tərcümə dilini daha yaxşı bilirsə, vaxta qənaət etmək üçün qeydləri tərcümə dilində**

aparmalıdır. Həm də yazarkən vertikal yazı üsulu ilə, semantik bloklardan, hərf və hərfi ixtisarlardan, simvollarından istifadə etməklə daha tez və qənaətlə qeydlər edə bilər.

Vertikal yazı zamanı əsas sözləri yazmaq, əhəmiyyətsiz və ya az əhəmiyyətli sözləri atmaq lazımdır. Eyni zamanda “açar” sözləri, dayaq nöqtələrini, relyef sözləri, presizion leksikanı mütləq yazmaq lazımdır.

ARDICIL TƏRCÜMƏDƏ TƏRCÜMƏÇİNİN VƏZİFƏLƏRİ

Tərcüməçinin iş xarakteri və etikas. Qeyd etdiyimiz kimi, tərcümə prosesi tərcüməçinin iş şəraitindən və ilkin mətnin xarakterindən asılı olaraq dəyişikliyə uğrayır. Tərcümə prosesi həm də kontaktda olan dillərin xüsusiyyətindən də asılıdır. Belə halda tərcümə prosesinin xüsusiyyətləri xüsusi tərcümə nəzəriyyələri tərəfindən öyrənilir. A.Çujakin və S.Spirina “Основы последовательного перевода и переводческой записи» kitabında qeyd edirlər ki, şifahi tərcümə ilə məşğul olan şəxslər 3 əsas aspekti nəzərə almalıdır: 1-cisi, , informasiya əldə deyil, ya kağızda, ya ekranda, ya da ki, natiqdədir, bu da öz növbəsində qorxu, əsəbilik, tərcümə edib-etməməyə inamsızlıq yaradır; 2-cisi, tərcüməçi anlamalıdır ki, o, çıxış informasiya (orijinalın informasiyası) üçün məsuliyyət daşımır, ona təsir və ya nəzarət etmir, amma tərcümə üçün peşəkar, əxlaqi-etik və hüquqi məsuliyyət daşıyır; 3-cüsü, cavan tərcüməçilər yaşlı, təcrübəli və bilikli insanlarla işləsələr də bu onların özlərini inamsız hiss etmələrinə səbəb olmamalıdır, əksinə, onlar bundan bəhrələnməlidirlər. (23) Bildiyimiz kimi, tərcüməçi etdiyi tərcümənin adekvat olmasına görə məsuliyyət daşıyır.

Tərcüməçinin özünü hazırlama mərhələləri. Şifahi tərcüməçi olmaq istəyən şəxs müstəqil olaraq öz üzərində işləməlidir. Belə məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakılara əməl etməlidir:

1.Yazılı tərcümə etmək, mətni təhlil edib orijinala müqayisə etmək, maraqlı, faydalı söz və ifadələri, terminləri seçib yazmaqla yadda saxlamaq;

2.Əksinə tərcümə metodu çox məhsuldardır: bir dildən digər dilə çevrilmiş mətni bu dildən əksinə (orijinalın dilinə) çevirmək, öz tərcüməni orijinala müqayisə etmək;

3.Dilin daşıyıcısı ilə ünsiyyət;

4.Rəqəm və şəxs adları (presizion) olan mətni tərcümə edib üzərində işləmək;

5.İngilis dilinin müxtəlif variantlı videomaterialları olan (US, South Afrika) verilişlərə baxmaq, plyonkalara qulaq asmaq;

6.Müxtəlif sürətli nitqin –normaldan tutmuş sürətliyədək-tərcüməsi;

7.Rus və ingilis dillərində söz birləşmələrinin müxtəlif variantlarını öyrənib məşq etmək;

8.Diqqəti iki yerə yönəltmək üçün məşqlər etmək, şifahi tərcümə edə-edə eyni vaxtda şəkil çəkmək, portfeldə kagızları səliqəyə salmaq, jurnalda şəkillərə baxmaq və s. Bu xüsusən sinxron tərcüməçilərə lazımdır.

9. “Artistlik” üzrə praktik dərslər, parazit sözləri(budur, necə olsa, tutaq ki və s.) nitqdən çıxarmaq, ağız marçillatmaqdan, eedən, artıq səslərdən (hm, aha), fisıldamaq, burun çəkmək və s.kimi şeylərdən qurtulmağa çalışın.

11.Aydın artikulyasiyaya, yaxşı diksiyaya nail olmağa çalışın (ən yaxşısı dişlərin arasında karandaş sıxaraq danışmaq);

12.Tərcümə zamanı yüksək temp-sürət yığmağa, inamlı səsləndirməyə çalışmaq. Necə səsləndirdiyinizi təhlil edin, səsinizin tonuna, düzgün intonasiyaya fikir verin.Tərcüməyə qulaq asmaq xoş və rahat olmalıdır.

Şifahi tərcümə öz növbəsində iki məlum növə-sinxron və ardıcıl-bölünür. Mətni qəbul etmək və tərcüməni qurmaq şərtləri kifayət deyildir. Tərcümə prosesində böyük miqdarda əqli mexanizmlər iştirak edir və onların iş şəraiti müxtəlif növlərdə fərqlidir.

Tərcümə fəaliyyətini həyata keçirən ən vacib əqli mexanizmlər bunlardır:

- ilkin mətnin dərk edilməsi mexanizmi;
- yaddaş mexanizmi;
- bir dildən digər dilə keçmə mexanizmi;
- tərcüməni qurma mexanizmi;
- tərcümə əməliyyatlarının sinxronlaşdırılması mexanizmi. (13)

10 qızıl qayda. Tərcüməçi etikasına görə aşağıdakı qaydalara əməl etmək böyük fayda verir :

1. Əldə etdiyi informasiyını yaymamalıdır;
2. İşlədiyi şəxslə etibarlı münasibət qurmalıdır;
3. Hətta ekstremal şəraitdə belə soyuqqanlı , dözümlü olmalı, həmişə nəzakətli, korrektli olmalı, iş yerinə təmiz, səliqəli geyimdə və vaxtında gəlməlidir.

4. İmkan daxilində özündən heç nə əlavə etməməli, şərtlərdən, öz nöqteyi-nəzərini bildirməkdən, ehtiyac olmadan informasiyanın bir hissəsini ixtisar etməkdən çəkinməlidir.

5. Lazım gələrsə, dinləyiciyə məlum olmayan milli xüsusiyyət, mentalitet, adət və ənənələri izah etməlidir ki, tam qarşılıqlı anlamaya nail olunsun.

6. Kimsə şəraitdən baş çıxarmırsa, xüsusən də xaricdə, hətta qeyri- iş vaxtı və əlavə ödəniş-haqq olmadan da konkret kömək göstərmək lazımdır.

7. Daim ixtisası, peşəkar ustalığı artırmaq, müxtəlif sahələr üzrə biliklərə yiyələnmək, imkan daxilində bir istiqamətdə (hüquq, iqtisadiyyat, maliyyə, ekologiya və s.) ixtisaslaşmaq;

8. Gənc və işə yeni başlayan tərcüməçilərlə bilik və təcrübəni səxavətlə bölüşmək;

9. Korporativ həmrəyliyə, professional etikaya əməl etmək, əməyinin aşağı qiymətləndirilməsinə razı olmamaq;

10. (zarafat) Təsadüfən qaydalardan birini pozduqda, ələ keçməmək. (23)

SEMASIOLOJİ ƏLAQƏLƏR NÖVÜ. İLKİN MƏLUMATIN XARAKTERİNƏ GÖRƏ BELƏ TƏSNİFAT EDİLİR

1. Bədii mətn - bədii mətnin 1 Bədii təsvir vasitələri ilə zəngin mətnlərin tərcüməsi bədii tərcümədir.

2. Elmi-texniki material 1 Terminlərlə zəngin mətnlərin tərcüməsi elmi-texniki tərcümədir.

3. İnformativ təbliğat xarakterli 1 klişe və ştaplarla dolu mətnlərin t-si siyasi-ictimai tərcümə adlanır.

Bədii mətnlərin tərcüməsi zaman məhdudluğu çərçivəsində mümkün deyildir, çünki bu iş yaradıcılıq nəticəsində yaranır və ona görə də onu şifahi tərcümə etmək çox çətinidir. Bədii tərcümə sahəsində işləyən tərcüməçi ədəbi istedadla malik olmalı, müəllifin üslubunu TD-də verməyi bacarmalıdır. Yazılı şəkildə tərcümə edilir.

Elmi-texniki tərcümə sahəsində işləmək üçün bu və ya digər elmi-texniki sahədə xüsusi bilikləri olmalıdır. Bütün elmi-texniki sahələri bilmək qeyri-mümkün olduğu üçün onlar müəyyən sahə üzrə ixtisaslaşmalıdır. Bu sahə hərbi, iqtisadi, tibbi, radiotexniki və s. kimi sahələrə ayrılır. Əsasən yazılı, bəzən də şifahi tərcüməyə məruz qalır.

İctimai-siyasi tərcümə sahəsində işləmək üçün, 1-cisi, müvafiq siyasi biliklər, 2-cisi, dillərarası ekvivalenti tez tapmaq bacarığı lazımdır. Həm yazılı, həm də şifahi tərcümə edilir.

ARDICIL TƏRCÜMƏDƏ QEYDGÖTÜRMƏ TEXNİKASI VƏ CƏLDYAZI VƏRDİŞLƏRİ

Şifahi tərcümədə cəldyazının əsas məqsədi beyinə daxil olmuş məlumatın tərcüməçiyə lazım olduğu anda istifadəsi üçün dayaq nöqtələri yaratmaqdır. Cəldyazı sistemi ona görə universal adlanır ki, onu təkcə şifahi tərcüməçilər yox, həm də jurnalistlər, mühazirə yazan tələbələr, idarələrdə və ofislərdə müdir köməkçiləri, yazı və sənədləşmə işləri ilə məşğul olan katiblər və s. istifadə edə bilər.

Tərcümə cəldyazı sistemi ardıcıl tərcümənin çiçəkləndiyi XX əsrin 30-cu illərində yaransa da, onun prinsiplərinin elmi cəhətdən əsası XX əsrin 50-ci illərində İsveçrədə Jan Fransua Rozan tərəfindən qoyulmuşdur. Rusiyada isə tərcüməçi cəldyazı sistemi ilk dəfə 1969-cu ildə Mınyar Beloruçev tərəfindən işlənmişdir.

Cəldyazı hər kəs üçün fərdi olsa da, onun müəyyən ümumi qanunauyğunluqları vardır. O, tərcümə deyil, tərcümə vasitəsidir və necə istifadə olunacağı tərcüməçidən asılıdır. Cəldyazı ilə qeydə alınmış məlumatlar tərcüməçinin özündən başqa heç kəsə lazım deyil. Qeydgötürmə və cəldyazıdan istifadə tərcüməçinin səmərəliliyini və tərcümənin adekvatlıq səviyyəsini artırır, stresi və yaddaşa düşən yükü azaldır. Çox vacib siyasi danışıqlar aparıldığı zaman, çətin məsələlərin həll olunduğu iqtisadi və bank sahəsinə aid müzakirələrdə tərcümənin adekvatlığına tələb artarsa və ya danışıqların məzmununu qeyd etmək təklif olunarsa , cəldyazıdan və qeydgötürmədən istifadə ən səmərəli yoldur.

Cəldyazının stenoqrafiyadan fərqi ondadır ki, burada hər bir söz deyil, yalnız əsas informasiya qeydə alınır. Bundan əlavə, stenoqramların şifrəsini açmaq üçün vaxt tələb olunur, tərcümədə isə praktik olaraq bunun üçün vaxt yoxdur. Əksinə, tərcüməçilər cəldyazıdan vaxta qənaət etmək üçün istifadə edirlər. Cəldyazı, eyni zamanda, adi konspektdən də fərqlənir. Konspekt tutan şəxs ikinci dərəcəli və ya daha az vacib hesab etdiyi informasiyanı

mövzudan çıxara bildiyi halda, tərcüməçinin buna hüququ yoxdur.

Qeydgötürmənin formaca düzgün aparılmasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bu həm tərcümənin keyfiyyətini artırır, həm də tərcüməçi ondan daha effektiv şəkildə ifadə edə bilir.

Qeydlərin aparılması qaydası belədir: rəsmi və ya stol arxasında aparılan danışıqlar üçün qeydlərin bloknot və ya A4 formatında olan vərəqdə aparılması, mətbuat konferansı, mühazirə kimi ayaqüstə aparılan görüşlərdə isə A8 ölçülü bloknotda yazılması məsləhətdir. Bərk üzlüyü olan xəfli qeyd dəftəri yazının səliqəli olması və stol olmayan yerlərdə diz üstə qoyub yazmaq üçün sərfəlidir. Vərəqin yuxarı hissəsində sağ tərəfdə ayın tarixini və vaxtı qeyd etmək sonradan tərcüməçinin işinə yaraya bilər. Danışıqların aparıldığı yerin və mövzunun adını da qeyd etmək lazımdır. Görüşdə hər iki tərəfdən olan iştirakçıların adları və vəzifələri dəqiq qeyd olunmalıdır. Çünki, ad və soyadın düzgün tələffüz olunmaması, eyni zamanda, iştirakçıların vəzifələrinin qarışdırılması xoşagələm hal olmaz. Yazıları yuxarıdan aşağıya doğru diaqonal şəkildə yazmaq yazılan cümlələri sonra oxuyarkən dərk etməyə kömək olacaqdır. Vərəqlərə qənaət etməyə çalışmaq olmaz. Boş qalan yerlərdən lazım gələrsə əlavə məlumatları qeyd etmək üçün istifadə etmək olar. Cümlənin başladığı və bitdiyi yeri daha aydın görmək üçün onları nömrələmək tövsiyə olunur. Vərəq çatışmadığı hallarda əvvəl istifadə olunmuş vərəqləri çevirib arxa tərəfinə yazmaq olar. Vərəqləri əvvəlcədən nömrələmək mütləqdir. Əks halda tərcüməçi mətnin düzgün ardıcılıq sırasını itirə bilər. Nöqtədən başqa digər durğu işarələrini yazmaqla vaxt itirmək lazım deyil. **Ancaq, əgər tərcüməçi hansısa durğu işarəsinin əskikliyinə sonradan cümlənin mənasını anlamaqda çətinlik törədəcəyini düşünürsə, onu qeyd etməlidir.**

Qeydgötürmənin peşəkar olmayan tərcüməçilər üçün mənbə dil əsasında aparılması məqsədəuyğundur. Lakin, karyerasının sonrakı pillələrində hər tərcüməçi qeydləri hansı dildə aparacağını

özü müəyyən edir. Əsasən tərcümə dilində aparılması tövsiyə edilir..

Tərcüməçi müasir dövrümüzdə də bəşəriyyətə xidmət etməyə davam edir. Müasir tərcüməçilər qədim əlyazmaların və kitabələrin yazılarının şifrəsini açır, müxtəlif dövrlərdən bədii əsərləri tərcümə edir, yazılı və şifahi formada, ehtiyac olan sahələrdə insanlara xidmət göstərirlər. Son illərdə insanlar internetdən aktiv şəkildə istifadə etməyə başlamışlar. İnternet vahid və universal informasiya məkanıdır. Lakin, burada da tərcüməsiz ötürmək olmaz. Ona görə də virtual məkanda da tərcümələrin həcmi və ona olan ehtiyac günü-gündən artır. bir sözü yazmağa ehtiyac yoxdur. Qeydgötürmə elə aparılmalıdır ki, o orijinal mətnin skeletini təşkil etsin. Yazılan hər bir işarəyə və ya qısaltmaya baxan kimi tərcüməçi nətiqin səsləndirdiyi fikirləri tam şəkildə xatırlayacaq.

Qeydgötürmə və cəldyazıya qoyulan tələblər və onun aparılmasının tipləri. Qeydgötürmə zamanı qısaltmalar həm tərcümə praktikasında geniş istifadə olunanlar, həm də individual ola bilər. Qısaltmalara aşağıdakı tələblər qoyulur:

1. Maksimal dərəcədə aydın, eyni zamanda, həm yazmaq üçün, həm də sonradan şifrəni açarkən asan olmalıdır.
2. Universal olmalıdır və asan yadda qalmalıdır.
3. Qeyd götürülən anlayış və ya simvol həm geniş, həm də dar kontekstdə birmənalı olmalıdır.
4. Konkret danışığ və ya tərcümə anında tez tanınmalıdır.

Tərcümədə cəldyazı və qeydgötürməyə həsr olunmuş bir çox metodik və elmi əsərdə qeydgötürmənin aparılmasının 3 tipi göstərilir:

1. Qeydlərin mənbə dilində aparılması.
2. Qeydlərin tərcümə dilində aparılması.
3. Qeydlərin qeyri-dil işarələri vasitəsilə aparılması.

Qeydgötürmənin peşəkar olmayan tərcüməçilər üçün mənbə dil əsasında aparılması məqsədəuyğundur. Lakin, karyerasının sonrakı pillələrində hər tərcüməçi qeydləri hansı dildə aparacağını

özü müəyyən edir. Hər bir üsulun öz müsbət tərəfləri olduğu kimi, çatışmayan cəhətləri də var.

Qeydləri orijinal dildə apararkən natiqin səsləndirdiyi nitq cəld yazının tələblərinə uyğunlaşdırılaraq yazıya alınır. Bu üsulla qeydlər aparılarkən tərcüməçi üzərinə zehni yük o qədər də düşmür. Çünki, o hələ tərcümə etmir, sadəcə eşitdiyini cəld yazı işarələrinin köməyi ilə yazır. Bu üsulla tərcümənin çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, tərcümə zamanı mətni deşifrə edərkən tərcüməçiyə cümlələri toparlamaq üçün bir qədər vaxt lazım olacaq. Bundan başqa, çoxsaylı işarələrdən və qisaltmalardan istifadə informasiya itkisinə və təhrif olunmasına səbəb ola bilər. Fakt budur ki, orijinal dildə olan mətnin qeydlər aparılaraq tərcümə olunmasına tərcüməçi ikiqat artıq vaxt sərf edir. O sanki mətni 2 dəfə qəbul edir. Əvvəlcə o şifahi formada olan nitqi qəbul edərək yazılı formada kodlaşdırır. İkinci dəfə isə orijinal nitq kəsiyi səslənib bitdikdən sonra yazılı formada olan mətni deşifrə edərək auditoriyaya şifahi formada çatdırır. Sözsüz ki, bu cür "iki-qat" tərcümə vaxtın az olduğu ardıcıl tərcümə şəraitində əlverişli deyil.

Qeydlərin tərcümə dilində aparılması ona görə əlverişlidir ki, tərcüməçi öz tərcüməsini oxuyarkən hədəf dildə ekvivalentin tapılmasına əlavə vaxt sərf etmir, çünki, qeydləri artıq hədəf dildə götürüb. Burada isə çatışmayan cəhət odur ki, tərcüməçi eyni anda həm eşidib, həm fikrində ekvivalent tərcümə edib, həm də qeydləri yazmaqda çətinlik çəkdiyi üçün hərfi tərcüməyə meyl edir. Ona görə də bu üsuldan istifadə edən tərcüməçinin mətnində çox zaman sintaktik normalar gözlənilmir. Tərcüməçinin əsas vəzifəsi isə, orijinalın hərfi yox, həm forma, həm də məzmun cəhətdən maksimal dərəcədə ekvivalent tərcüməsidir. Vaxt itkisinə yol verməmək üçün tərcüməçi gərək natiq hələ cümləsini bitirməmiş öz tərcüməsinə başlasın. Bu halda o cümlənin sonunu sadəcə olaraq təxmin etməli olur. Bu da tərcümədə dəqiqlik və ekvivalentlik prinsipinin pozulması deməkdir. Çox vaxt qeydləri tərcümə dilində apararkən tərcüməçinin yazısına baxarkən sadəcə söz

yığını görürük. Tərcüməçi o qədər professional olmalıdır ki, tərcüməsini şifahi səsləndirərkən bu söz yığınının düzgün mətn ərsəyə gətirə bilsin.

Qeydgötürmə apararkən istifadə olunan qeyri-dil vasitələri mətnin məzmunu və forması arasında o qədər də əlaqə yaratmır. Simvollar vasitəsilə qeydlər götürərkən tərcüməçi qeyri-iradi olaraq diqqətini mətnin məzmununa yönəldir. Beləliklə o, mətnin məzmununu yaxşı mənimsəyir və sonradan öz yazısını deşifrə edərkən vaxta qənaət etmiş olacaq. Simvollarla qeydgötürmə edərkən tərcüməçi əsas fikirləri analiz etmək vərdişinə yiyələnir, beləliklə, əsas informasiya itkisinin ölçüsü sifirə enir. Digər tərəfdən, simvollarla istifadə etmək çox qənaətlidir. Həm onları qeyd etmək üçün daha az vaxt və daha az yer sərf olunur, həm də yazıda aydın göründüyü üçün onları bir baxışda anlayıb deşifrə etmək olur. Tərcümədə istifadə olunan bir çox simvolların universal xarakter daşması da simvollar vasitəsilə qeydgötürmənin müsbət tərəflərindəndir. (15)

Minyar-Beloruçevin qeyd etdiyi kimi, ardıcıl tərcümədə hər bir abzası və ya hər bir frazanı ardıcıl olaraq tərcümə etmək olar. Eyni zamanda bütün mətni uzunluğundan asılı olmayaraq tərcümə etmək olar. Ardıcıl tərcümədə mətnə qulaq asdıqdan sonra tərcümə etmək öz vəzifəsini ən yüksək səviyyədə yerinə yetirməyi bacaran yüksək ixtisaslı tərcüməçi göstəricisidir. Bir çox siyasi və ictimai xadimlər öz nitqlərini kəsməyi xoşlamırlar. Onlar belə hesab edirlər ki, qırıq-qırıq nitq məntiqi ifadəsini, emosional yükünü itirir ki, bu da dinləyici təəssüratını zəiflədir. Ancaq nitq bir neçə dəqiqə davam edir .Bu da tərcüməçiyə nitqi yadda saxlamağa imkan vermir. Belə nitqin tərcüməsi üçün tərcüməçi qeydlərdən istifadə edir. **Qeydlərdən istifadə tərcüməçinin nətiqdən asılılığını aradan qaldırır.** Beynəlxalq təşkilatların yüksək ixtisaslı tərcüməçiləri qeydgötürmə metodundan istifadə etməklə nəinki əsas, həm də bütün ikinci dərəcəli məlumatları, nitqin emosiyası da daxil olmaqla istənilən uzunluqda nitqi ardıcıl tərcümə etməyə qadirdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ardıcıl tərcümə tərcüməçinin əqli mexanizmlərinin mürəkkəb iş şəraitində:ilkin məlumatın qısamüddətli birdəfəlik qəbulu, yaddaşa böyük yük , bir dildən digərinə keçmək üçün zaman məhdudluğu, tərcümənin şifahi və birdəfəlik qurulması şəraitində baş verir. Şifahi tərcümənin digər növlərlə müqayisədə bir üstünlüyü var :tərcümə əməliyyatları ardıcıl olaraq yerinə *yetirilir*. **Qeydgötürmənin məqsədi isə tərcüməçinin işində mövcud olan ekstremal şəraitin aradan götürülməsi, yüngülləşdirilməsidir.** Natiq nitq söyləyərkən tərcüməçi qeydgötürməni çatdırmaq üçün və həm də məlumatı anlamaq, onu tərcümə dilində qurmaq üçün müəyyən qaydalara riayət etməlidir. İlk növbədə tərcüməçi vertikal yazıdan istifadə etməlidir. Yazıya başlamazdan əvvəl mətnə qulaq asarkən tərcüməçi onu mənaca təhlil edib qavramalı, aydın şəkildə yazmaq üçün cümlədəki semantik bloku təyin edib yazmağa başlamalıdır. Vertikal yazı zamanı isə hərflər və hərflər ixtisarlardan, simvollarından istifadə ona məlumatı tez qeyd etməyə kömək edəcəkdir. Bu haqda isə aşağıdakı mövzularda geniş danışılacaqdır.

Minyar-Beloruçev ardıcıl tərcümə prosesini təhlil edərkən 5 əsas qaydadan bəhs etmişdir ki, bunlardan birincisi mənaca təhlil, ikincisi hərflər ixtisarları, üçüncüsü vertikal yazı, dördüncüsü simvollar, beşincisi isə məlumat kvantıdır. Vertikal yazının qeydgötürmədə vacibliyini nəzərə alaraq bu mövzunu – 3-cü qaydanı önə çəkməyi məqsədəuyğun saydıq.

ARDICIL TƏRCÜMƏDƏ TƏRCÜMƏÇİ FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS MƏRHƏLƏLƏRİ.

VERTİKAL YAZI PRİNSİPLƏRİ (3-CÜ QAYDA)

Ardıcıl tərcümədə tərcüməçi ilk olaraq iş şəraitini öyrənməli, nətiq haqqında, onun üslubu, nitqinin mətni, mətndəki terminləri, qeyri-adi leksikanı öyrənməlidir. Daha sonra qeydgötürməyə hazır olmaq üçün qələmi, bloknotu hazır olmalıdır. İlk dəqiqədə nətiqə qulaq asdıqdan sonra vertikal yazıdan istifadə edərək qeydlər etməlidir.

Vertikal yazı ardıcıl tərcümənin ən vacib, labüd atributlarından və onun köməkçi vasitələrindən biridir. Vertikal yazının məqsədi tərcüməçi işində mövcud olan ekstremal şəraitin asanlaşdırılmasıdır. Vertikal yazı zamanı yaddaş yüklənməkdən xeyli azad olur, bir dildən digər dilə keçmək üçün daha əlverişli şərait yaranır. **Ən vacibi isə ondan ibarətdir ki, bu metodu tətbiq etməklə tərcüməçi nətiqdən asılılıqdan azad olur (stenoqrafistdən fərqli olaraq).** Qeydlər yaddaşın görmə dayağıdır. Ona görə də nəinki daha yığcam və semantik cəhətdən relyef dayaq nöqtəsini tapmaq vacibdir, həm də onu kağızda əl yerləşdirmək lazımdır ki, görməni çətinləşdirməsin. Bunun üçün də hər bir sözü, hər bir simvolu aydın yazmaq lazımdır. Amma hər bir cümlənin, hər bir cümlə üzvünün daimi yeri olduqda daha böyük uğur qazanmaq olur.

Tərcümədə qeydgötürmə və ya vertikal yazı işarələrin üfüqi deyil, şaquli yazılması prinsipinə əsaslanır. Bu yazının əsasını isə 2 məna mərkəzinin – subyekt və predikat - ətrafına digər informasiyaya aid hissələrin yığılması təşkil edir.

Vertikal yazının aparılması qaydası. Yazıya nətiqin nitqi ilə eyni zamanda başlamaq tövsiyə edilir. Ancaq kiçik bir fraqmentə qulaq asmaq lazımdır ki, söylənilənlərin ideyasını tutmaq mümkün olsun. Başlıcası isə, nətiq dayanan kimi tərcüməçi də yazmağı saxlayaraq tərcüməyə başlamalıdır. **Yazıya vərəqin sol**

tərəfindən 3 sm. boş buraxıb başlamaq lazımdır. İlk olaraq subyekt, sübyekt qrupunu, ondan aşağıda bir az sola tərəf predikat və ona aid olan digər informasiyaları yazmaq lazımdır.

Qeydlərin həcminə gəldikdə isə ilk frazalar hərtərəfli yazılmalı, sonradan isə yazıların miqdarı ixtisar edilməlidir. Çünki bir çox şeylər artıq aydın olacaqdır və yalnız yeni məlumatı yazmaq lazım gələcəkdir. Əgər bloknot dolarsa, tərcüməçi kağızları çevirib o biri üzündə yazmalıdır. Eyni zamanda əlin soldan sağa hərəkət etməsi həm vaxta qənaətə imkan verir , həm də linqvistik ehtimala əsaslanır. Linqvistik ehtimal dedikdə nitqdə bu və ya digər nitq hadisələrinin yaranması ehtimalını nəzərdə tutur. Bildiyimiz kimi, cümlədə sintaktik münasibətlərin əsas ifadə vasitələri sözün forması, köməkçi sözlər, cümlədə sözlərin düzümü və intonasiyadır. Təbii ki, yazıda intonasiyanı istifadə etmək olmaz. Sözlərin düzümü inkişaf etmiş fleksiya sistemi olmayan dillərdə xüsusi məna kəsb edir. Məhz belə dillərdə cümlədə hər bir sözün möhkəm yeri vardır və söz düzümü vacib sintaktik funksiyanı yerinə yetirir. Sözlərin düzüm qaydası tələb edir ki, birincü yerdə mübtədə qrupu , ondan bir az aşağıda sağa doğru isə xəbər qrupu yazılır. Söz düzümü sərbəst olan dillərdə söz düzümünün dəyişməsi adi haldır. Qavranılan materialın mənacə təhlili subyekt və predikatın daşdığı semantik yükə görə ayrılıb qeyd edilməsini nəzərdə tutur. Təcrübəli tərcüməçinin qeydetmə prosesi onun həmin anda kağızda yazılan yeni materialı qavraması və yenidən işləməsilə bir vaxta düşür.

Rus dilində təktərəkibli şəxssiz cümlələri vermək üçün adətən onları şəxslə cümləyə çevirirlər. Adətən bir tərkib (mübtədə və ya xəbər) olur və onu qeydə almaq üçün olmayan tərkibi beyində bərpa edib yazmaq lazımdır. Məs., мне довелось посетить -я посетил - baş çəkmək mənə nəsib oldu-oldum;нами подписано-мы подписали-tərəfimizdən imza edilmişdir-imzaladıq;нам доставляет большое удовольствие - мы рады - bizə böyük məmnunluq verir-sevinirik.

Aşağıdakı misallardan nümunə kimi istifadə edərək tapşırıqlar üzərində işləyin.

1. Нам доставляет большое удовольствие принимать сегодня президента соседнего нам государства и его супругу.

Мы

очень рады

принимать президента
его супругу
сегодня.

Tərcüməsi: Bu gün qonşu dövlətin prezidenti və onun xanımını qəbul etməkdən çox məmnunuq.

Biz

məmnunuq
qəbul etməkdən
qonşu ölkə prezidentini
onun xanımını
bu gün.

2. Следовало бы предпринять шаги к разрядке напряженности и разоружению.

Нужно

- предпринять шаги
к разрядке напряженности и разоружению.

Tərcüməsi:

Gərginliyin aradan qaldırılması və tərki-silah üçün əvvəlcədən tədbirlər görmək lazımdır .

0

tədbir görmək lazımdır
gərginliyin aradan qaldırılması
və tərki-silah üçün
əvvəlcədən

Əgər mübtəda həmcins olarsa, mübtəda qrupu alt-alta yazılır.
Məsələn,

В нашей стране бережно хранятся различные документы, реликвии, фотоснимки времен Парижской коммуны.

<u>Различные документы</u>	<u>1</u>	<u>времен Парижской коммуны</u>
<u>реликвии</u>	<u>1</u>	хранятся
<u>фотоснимки</u>	<u>1</u>	бережно

в нашей стране.

Mübtədə qrupu həmişə 1-ci yerdə yazılır, digər cümlə üzvləri isə xəbərdən sonra yazılır ki, bu zaman bağlayıcı və bağlayıcı sözlərin yazılmasına ehtiyac qalmır.

Xəbər qrupuna aid olan sözlər bir-birinin altında yazılır. Burada digər cümlə üzvləri (tamamlıq, zərflik) həmcins olub olmamasından asılı olmayaraq bir-birinin altında yazılır. Əgər cümlədə feili bağlama, feili sifət tərkibləri olarsa, belə tərkiblər mötərizədə aid olduqları cümlə üzvünün altında yazılır. Məsələn: Работая над диссертацией, знакомясь с документами, Бакланов обнаружил новые фотографии.

Бакланов
(работая над диссертацией)
(знакомясь с документами)
обнаружил
новые фотографии.

J.F.Rozan göstərir ki, vertikalizm a) fikirlərin məntiqi əlaqəsini qruplaşdırmağa səbəb olur ki, bu da qeydləri oxuyarkən bilavasitə tam qavrayıb ötürməyə imkan verir; b) bu prinsipi tətbiq etmədən mətni başa düşmək üçün bir çox əlaqələndirmə qrupundan istifadədən qaçmağa imkan verir. (10). **Adətən vertikal yazı şifahi ikitərəfli tərcümədə və ardıcıl tərcümədə monoloq nitqində tətbiq edilir. İkitərəfli tərcüməyə rəsmi söhbətlər, müsahibələr, danışıqlar, pres-konfranslar və s. aid edilir. Birtərəfli tərcüməyə isə çıxışlar, mühazirələr, təqdimatlar və s. daxildir.**

PRESİZION LEKSİKANIN XÜSUSİYYƏTƏRİ

Ardıcıl tərcümədə bir çox sözlər vardır ki, tez-tez rast gəlinir və tərcüməçi üçün çətinliklər yaradır. Onların qısa yazılışını bilmək hər bir tərcüməçi üçün vacibdir. Belə kateqoriyaya prezision leksika aiddir.

Prezision leksika dedikdə (birmənalı) xüsusi adlar, coğrafi adlar, tarixi hadisələr, ayların, həftələrin adları, saylar və s. nəzərdə tutulur. Belə sözlərin sinonimləri yoxdur, termin kimi dəqiqdir, ancaq onlar termindən fərqlənirlər;

1-cisi, açar sözlər-əsas məlumatı daşıyan sözlərdir. Açar sözlərə nümunə olaraq teleqraf üsulunu göstərmək olar. Siz məlumat vermək istəyirsiniz ki, saat yeddidə Bakıya gəlmək istəyirsiniz. Belə teleqram verirsiniz: “Bazar günü. Bakı, 19.00” bu sözlər əsas, açar sözlər olur. Məlumatın verilməsi də həm tez, həm də qənaətli olur.

Prezision sözlər öz keyfiyyətini itirib adi sözlərə çevrilə bilmədiyini kimi, adi sözlər də prezision sözə çevrilmişdir.

Məs., aprel sözünün bir mənası vardır və hətta işlənsə belə, yeni isim əmələ gəlir (Aprel ad).

2-cisi, prezision sözlər termindən fərqli olaraq elm-texnikaya aid deyil, ümumişlək sözlərdir;(şirkətlər qrupu)

3-cüsü, prezision sözlər konkret təsəvvürlə bağlı deyil və yadda yaxşı qalmır. Ancaq məşhur tarixlər, adlar yaxşı yadda qalır (A.S.Puşkin, S.Vürğun)

4-cüsü, terminlərdən fərqli olaraq belə sözlərin əksəriyyətinin aydın semasioloji əlaqələri yoxdur. Şəxs adları, ayların adları, bəzi məşhur tarixlər müstəsna (prezident, Baş Nazir).

Prezision sözlərin verilməsində səhvlər əlavə açar informasiyanın kvantını doğurur, yəni kobud səhvə gətirib çıxarır. Prezision sözlərin miqdarının çox olması tərcümə prosesini ləngidir.

Tapşırıq. Tərcümə edin, presizion leksikanın altından xətt şəkin, vertikal yazı prinsipindən istifadə edərək yazın.

На конгрессе представлена 121 страна, в том числе 25 стран Азии, 25-Латинской Америки, 29-Европы, 37-африканских стран. Среди участников конгресса 757 женщин и 1719 мужчин. Конгресс представлен по своему составу; но поддержка, которой он пользуется со стороны миролюбивых организаций и отдельных общественных, научных, религиозных и других деятелей, является еще более представительной.

Подготовительный комитет конгресса получил тысячи телеграмм и писем со всех частей света. Кроме того, в адрес конгресса получено большое число резолюций, принятых на многочисленных митингах.

Mətndəki rəqəmlər, ölkələrin adları presizion leksikaya aiddir.

Tərcüməçi natiqə qulaq asmağa başlayarkən ilk olaraq eşitdiyi hər bir cümlənin əsas semantik yük daşıyan elementlərini qəbul edib daha sonra digər məlumatları onların ətrafına yığır və tərcümə dilində verməyə çalışır. Bu prosesin təsviri aşağıdakı mövzuda öz əksini tapmışdır.

İLKİN MƏLUMATIN MƏNACA TƏHLİLİ. SEQMENTLƏŞMƏ. BİRİNCİ QAYDA

Bu qaydanın ilk olması ona dəlalət edir ki, tərcüməçinin-auditorun mətni qəbul edərkən ilk işi onu seleksiyaya uğradaraq qavramaqdır.

Verilən məlumatda başlıca-əsas məlumatı və ya nadir məlumatı ayırmaq üçün material tərcüməçi tərəfindən seleksiyaya-seyreltməyə uğrayır. Bu o deməkdir ki, material daim mənaca təhlilə məruz qalır. Mənaca təhlili etmək-oradakı əsas lazım olan məlumatı qavramaq üçün seqmentlərə-parçalara ayırma yolu ilə öyrənilməsidir. **Belə təhlil zamanı informasiya yükü daha çox olan söz seçilir. Seqmentləşmə-parçalanma ya daha çox informasiya yükünü daşıyan sözlərin, ya da relyef sözün tapılması ilə bitən bir prosesdir.** Əgər tərcüməçi ixtiyarında olan xeyli miqdarda informasiya daşıyan sözlərlə kifayətlənmirsə, onda leksik və ya ideoqrafik əvəzlənmə axtarır tapır. Q.O. Vinokur qeyd edir ki, yazılı nitq forması daha şüurlu üslubi seçim edə bilər, daha geniş və yetkindir. Ancaq yazılı nitqin malik olduğu tamlıq, genişlik, aydınlıq şifahi nitqdə əlavə informasiya vasitəsilə verilir. Əlavə informasiya dedikdə 1-ci, şifahi nitq şərtləri (şərait, daxili nitq şərtləri, əlaqə) olmasıdır ki, bunlar da nitqi jest, mimika ilə tamamlayır. 2-ci, auditorun məlumatın mənasını nə vasitə ilə qavraması nəzərdə tutulur. (13)

Auditor əsas tonu, tembri, nitqin səs ucalığını, vurğunu, pauzanı, ritmi, sürətin zamana görə davam etməsini və parçalanmasını qəbul edir. (3) Sadalanan xüsusiyyətlərin hamısı şüurlü surətdə qəbul edilməsə də, onlar mövcuddur və əlavə xəbər daşıyırlar. Əlavə xəbər kommunikasiya prosesində elə böyük rol oynayır ki, son vaxtlar “paralinqvistika” adı altında öyrənilir.

Doğrudan da monoloq zamanı intonasiyaya çox diqqət yetirilir. “İntonasiya cümlənin frazaya çevrilməsinə xidmət edir, yəni kommunikasiya aktının dil vasitələrindən biri olur”. (6)

İntonasiya məntiqi olduqda məlumatın verilməsinə kömək edir, bu da məhz produktiv nitqdə mümkündür, daha doğrusu labüddür. İntonasiya əlavə informasiya mənbəyidir. “Məlumatın əsas fikri, mənasının harada baş və ya budaq cümlədə ifadə edilməsini biz informasiyaya görə təyin edirik.İnformasiya həmçinin frazada ifadə edilən fikrin məntiqi haqqında informasiya daşıyır. Bu səbəb və məqsəd, şərt əlaqəsinin, çoxmənalı əlaqənin intonasiyasıdır. Deyilənlərin bitib-bitmədiyini, onun yəqinliyini, probleliyini və ya qətilyini , müəyyən və ya qeyri-müəyyənliyini intonasiyaya görə təyin edirik. Frazada verilən məlumatın modal çalarlıqlarını-emosional çalarlıqlarını intonasiya əsasında öyrənirik. (3)

İntonasiyada olan əlavə informasiyanın miqdarı nitqin sürətindən asılıdır. Əksinə, sürət yavaş olduqca əlavə məna informasiyası artır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, əlavə informasiyanın miqdarı nitqin sürətindən asılıdır. Nitqin sürəti nəinki əlavə informasiyanın miqdarına, həm də məlumatın ötürülməsinin keyfiyyətinə təsir edir. Həddən artıq yüksək temp təhriflərin sayını artırır. Alman alimi Şennonə görə bu, siqnal verilməsinin sürəti kanalın tutumundan üstün olduqda baş verir. Ucadan tərcümə üçün siqnalların verilməsi sürəti nitqin sürəti, kanalın tutumu isə tərcüməçinin peşəkar və fiziki imkanlarıdır. Nitqin sürəti müəyyən zamanda deyilmiş nitq vahidlərinin sayından asılıdır. Nitq vahidləri həm də vaxtdan asılı olduğu üçün ardıcıl tərcümədə ilkin məlumatın uzunluğunu təyin etmək üçün lazımdır. R.K.Minyar-Beloruçev qeyd edir ki, O.S.Axmanova,

L.B.Şerba, L.A.Çistoviç və s. belə nəticəyə gəlmişlər ki, nitqin tələffüz edilən ən kiçik vahidi hecadır. (Məs., Van Vanıç).Ardıcıl tərcümədə əsas məlumatın həcmi onun yazılı şəkildə tərtib edilmiş formasından daha az hecaya malikdir.

Ardıcıl tərcümədə əsas məlumatın verilməsində əlavə məlumatın və nitqin tempinin aşağı olmasının böyük rolu vardır. Sinxron tərcümədən fərqli olaraq, ardıcıl tərcümədə məlumat dinləyiciyə texniki vasitənin köməyi olmadan daxil olur.

Cümlənin böyük olması tərcüməçini qeydlər aparmağa məcbur edir ki, bu da əsas məlumatın başa düşülməsini çətinləşdirir. Tərcüməçinin ilkin məlumatı qəbul edib kodlaşdırılmış şəkildə dinləyicilərə çatdırması faktiki olaraq şifahi nitqin qəbul edilib başa düşülməsinə gətirib çıxarır. **Sifahi nitqin qəbuletmə, dərkətmə və anlama prosesi auditətmə adlanır. Auditətmə vaxtı ilkin məlumatın nə qədər davam etməsilə ölçülür, ancaq ayrı-ayrı vahidlərin qəbulu qısamüddətlidir. Tərcüməçi isə auditor rolunda çıxış edir.**

Ardıcıl tərcümədə vahidlərin qəbulu qısamüddətli olmaqla bərabər, birdəfəlikdir. Çünki məlumat tərcüməçinin qəbul edib etməməsindən asılı olmayaraq daxil olur və təkrar edilmir. Həm ardıcıl, həm də sinxron tərcümədə bu xüsusiyyət vardır. Fərq ondan ibarətdir ki, ardıcıl tərcümədə tərcüməçi məlumatı birbaşa çıxışdan texniki vasitənin köməyi olmadan götürür. Deməli, ilkin məlumatı auditətmə bilavasitə, birbaşa yazılı şəkildə sinxronlaşdırılmış auditətmədir və qısa müddətdə, birdəfəlik şəraitində baş verir.

Auditətmə prosesi haqqında. Təcrübə göstərir ki, auditətmə zamanı, xüsusən xarici dili qəbul edərkən bir çox uyğunsuzluqlar yaranır. Söz və onu təşkil edən fonemlər, cümlə ibarət olduğu sözlərlə birgə tam bir vahid kimi çıxış edirlər. Şifahi nitqi başa düşmək üçün həm tam vahidi, həm də onun hissələrini bilmək lazımdır. İnsanın qəbul etdiyi bu tam vahid cümlə ola bilməz, çünki cümlə uzun olduğundan onu yadda saxlamaq çətinidir. Hecanı da auditətmə vahidi kimi qəbul etmək olmaz, çünki hecanın düzgün tələffüz edilməməsi, hətta yerinin dəyişməsi sözü tam vahid kimi qəbul etməyə mane olur.

Sovet alimlərinin apardığı eksperimentlər göstərdi ki, tərcüməçi əsasən sözü auditətmə vahidi kimi qəbul edə bilər. Qavrama, qəbuletmə sözdən başlayır. A.A.Smironov göstərir ki, mətni yaxşı başa düşmək üçün ən yaxşı yol əsas məna daşıyıcısı olan sözlərin intonasiya ilə ayrılmasıdır. Məlumatın qavranılıb qəbul edilməsi üçün əsas məna daşıyan cümlə üzvlərinin təyin

edilməsi vacibdir. Buradan belə bir sual doğur: nitqdən yalnız mənə daşıyıcılarının götürülməsi məlumat itkisinə gətirib çıxarmırmı? V.D.Tunkelin tədqiqatları göstərdi ki, məlumatı audit etmə zamanı itki (42 %) baş verir, amma bu auditoriya ilə ünsiyyəti pozmur, çünki dilin leksik, qrammatik, frazeoloji və s. vasitələri itən vahidlərin əvəz edilməsinə, boşluğun doldurulmasına kömək edir. Deməli, əsas mənə daşıyıcıları olan vahidlər qəbul edilib yadda saxlanılır, tərcümə prosesində nə qədər itki olsa da, tərcüməçi nətiqin nitqinin əsas məzmununu dinləyiciyə çatdırır. Burada tərcüməçinin həyat təcrübəsi – böyük və kiçik konteksti bilməsi böyük rol oynayır.

Böyük kontekst dedikdə predmeti və konkret şəraitini bilmək nəzərdə tutulur. Ona görə ki, “tanış mətni kodlaşdırıb açmaq daha asandır...”. Kiçik kontekst – verilmiş materialın məzmunudur. Əsas sözlərin mənasını məhz kiçik kontekst müəyyənləşdirir. Mətnin mənasının tam, doğru şəkildə başa düşülməsində mətnin əvvəlində audit etmənin necə olmasından asılıdır. Bəzən əvvəldən düzgün başa düşülməyən mətn axıradək səhv tərcümə edilir. (7)

İlkin məlumatın seqmentlərə bölünməsi hər bir seqmentdən dominant informasiyanın seçilib çıxarılmasından və tərcüməni qurmaq üçün dayaq mənə punktlarını yaradan şərti kodlaşmadan ibarətdir. Məsələn, sentyabrın 10-da I Vətənimizin paytaxtı Bakıya I başda cənab Stoun olmaqla I ABŞ-ın sənaye və işgüzar dairələrindən ibarət I heyət I gəlir.

“Sənaye və işgüzar dairələrin nümayəndələri” əvəzinə biznesmen sözü yazsaq, daha qısa və qənaətli olar. Cümlə belə transformasiya ediləcəkdir: 10.09-da Bakıya ABŞ biznesmenləri gəlir. (13)

RELYEF SÖZ. Bəzən isə **relyef söz** seçilir ki, bu da çox sərfəli və qənaətli olur. Relyef sözü seçmək –kolorit bildirən, qeyri-adi sözləri seçmək deməkdir. Relyef fransız sözü olub «qabarıq» deməkdir. Həm də relyef söz- kontekstdə əsas diqqəti özünə yönəldən sözlərdir. Məs., “Al yelkən”kompleksi şəhərin ən görkəmli ekoloji cəhətdən təmiz rayonunda yerləşir. Комплекс

«Белый парус» находится в экономически самом чистом районе.

Bu cümlədə “Al yelkən” ifadəsi relyef sözdür. Hər bir cümlədə diqqəti cəlb edən, açar bir söz vardır ki, onu da relyef söz kimi qəbul edib cümləni doğru qurmaq olar. Bunu aşağıdakı mətni tərcümə edərkən əyani şəkildə görmək olar.

Mətnin mənacə seqmentlərə ayrılmasına aid tapşırıq.

Bizim siyasi əlaqəmiz I çox yüksəkdir. 2014-cü ilin sonunda I mən Macarıstana səfər edərkən I biz Sizinlə I strateji tərəfdaşlıq haqqında Birgə Bəyənamə I hazırlamışıq. Bu I özlüyündə I bir göstəricidir. Bu I onu göstərir ki, I bizim əlaqələrimiz I strateji xarakter daşıyır. Bizim görüşlərimiz də I müntəzəm olaraq I keçirilir.

ARDICIL TƏRCÜMƏDƏ İNFORSİYANIN NÖVLƏRİ

Bildiyimiz kimi tərcüməçi ardıcıl tərcümə zamanı bir çox informasiyanı qəbul edib ötürməli olur. Ona görə də informasiyanın növləri haqqında məlumat, onlara münasibət böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, informasiya dedikdə tərcümə zamanı kommunikatın diqqətinə çatan məlumatlardır ki, bunlar da nitq əsəri, situasiya və əlavə effekt, səs-küy yaratmağa qadirdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ardıcıl tərcümədə tərcüməçinin məlumatı qəbul edib cümlədəki müxtəlif informasiyaları-təyinedici, tamamlayıcı, dəqiqləşdirici, yer, zaman, ölçü, səbəb, məqsəd və sairəni aid olduğu sözün yanına yığmağı bacarması şərtidir.

Tərcümədə kommunikativ əhəmiyyətindən asılı olaraq informasiyanın aşağıdakı növləri vardır:

1. Açar və ya unikal informasiya, yeni informasiya. Bu nə kontekstdən, nə də situasiyadan asılı deyil.

2. Əlavə informasiya, tamamlayıcı da demək olar, yəni kompetent dinləyiciyə məlum olan məlumatlardır. Belə məlumatlar orijinal mətndə olmasa da, tərcüməçi tərcümə mətnində verir ki, oxucu məlumatı hərtərəfli alsın.

3. Dəqiqləşdirici məlumat, mətnin digər sözlərində implisit (mətnardı) mənalı sözlər;

4. Təkrarlanan informasiya, verilmiş mətndə bir neçə dəfə təkrar olunan məlumat;məs., mətndə vəzifəli şəxslərin vəzifəsi, adı və soyadı və s. kimi məlumatları tərcüməçi bir dəfə yazır, sonradan qeyd etmir, amma tərcüməni auditoriyaya ötürərkən söyləyir.

5. Sıfırlanan informasiya, heç bir məlumat daşımayan informasiya; məs., tutaq ki, bildiyimiz kimi, qeyd edək ki və s.

6. Ötürülməyən informasiya, yəni orijinal mətndə olan , amma tərcümə mətninə ötürülməyən məlumat.

Beləliklə, ardıcıl tərcümədə yazı metodu aşağıdakı əməliyyatdan ibarət olur:

- ilkin mətnin audit edilməsi (qəbulu, dərkətməsi və anlaması)
- verilən mətndən əsas məlumatın seçilməsi;
- verilmiş ionformasiyanı daha qənaətli üsulla əks etdirmək;
- edilən qeydlərin əsasında tərcümə mətninin yaradılması;

-Qeydgötürmə metodundan istifadə ardıcıl tərcümədə ilkin mətnin ölçüsünə hər hansı bir məhdudiyyəti aradan götürür, həmçinin bu tərcüməçinin yüksək ixtisaslı olmasına sübutdur. Praktik material üzərində baxaq:

В период развала СССР, 31 августа 1991-го года на внеочередной сессии Верховного Совета Аз.ССР, была принята декларация «О восстановлении государственной самостоятельности АР». Принятие 18 октября 1991 года «Конституционного Акта государственной самостоятельности АР» укрепило правовую основу государственной самостоятельности республики. Этот Акт стал началом для подготовки новой конституции, которая предполагала формирование основ государственной, политической и экономической структуры Республики.

Mətndə verilmiş informasiyaları ayırsaq görərik ki, bir cümlədə əsas informasiyadan əlavə dəqiqləşdirici, tamamlayıcı informasiya da vardır. Birinci cümlədə söhbət deklorasianın qəbulundan gedir: «декларация была принята» о чем?» «О восстановлении гос. самостоятельности АР» - tamamlayıcı informasiya; была принята когда? в период развала СССР, 31 августа 1991 года; - zamanı bildirir; где? на внеочередной сессии Верховного Совета Аз ССР - dəqiqləşdirici informasiya.

ARDICIL TƏRCÜMƏ ZAMANI TRANSFORMASIYA, KOMPRESSIYA VƏ ƏVƏZLƏMƏLƏRDƏN İSTİFADƏ QAYDALARI

Aşağı kurslarda “Tərcümə transformasiyaları” mövzusu ilə tanışlıq bir neçə transformasiya növlərini mənimsəməyə imkan vermişdir. Həmin növlərin bir neçəsi şifahi tərcümədə daha aktibdir və biz aşağıda bu növlər haqqında geniş məlumat verəcəyik.

Tərcüməçi qeydgötürmə zamanı materialdan daha çox semantik yük daşıyan sözləri tapıb onları daha uğcam qənaətli sözlə əvəz edir ki, belə dəyişkənliklər də transformasiyaların təbii qənaətə gətirib çıxarır. **Ardıcıl tərcümədə transformasiyaların tətbiqi, 1-cisi, qənaətə gətirib çıxarır.** Məs., Нам доставляет большое удовольствие - мы рады - bizə böyük məmnunluq verir - sevinirik; или принимать участие в борьбе – бороться- mübarizədə iştirak etmək-mübarizə etmək.

2-cisi, ilkin mətnin tərcüməsi istifadə edilən simvolların-rəmzlərin sayının azalmasına gətirib çıxarır. Bu isə oxunuşun çətinləşməsinə səbəb olur. Məs., Поворотный пункт в истории –революция-tarixin dönüş nöqtəsi-inqilab; играть на руку-помочь-kiməsə əl vermək-kömək.

Çoxsaylı tədqiqatlar göstərmişdir ki, transformasiya sisteminin tətbiqi yazı sisteminin bəzi xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır.

Minyar-Beloruçev mütəxəssis M.Q.Qakın ayırdığı 5 əsas semantik transformasiya növlərinə əsaslanaraq 3 növ transformasiya səviyyəsini ayırır:

1. Leksik səviyyədə. Bu səviyyə sinonimlərin tapılması, əvəzlənməsidir.

Sinonimik əvəzləmələr özünü təsviri və antonimik tərcümə zamanı göstərir. Nəticədə iki leksik vahidin semantik komponenti bərabərdir. Məs., помнить - не забыть - xatırlamaq - unutmamaq, Американская сторона - США - Amerika tərəfi, ABŞ, yaxud Ağ ev əvəzinə ABŞ, избранные народа –

депутаты-xalq elçiləri əvəzinə deputatlar; относиться не с любовью - не любить-qeyri-sevgi hissilə yanaşmaq-sevməmək. Belə tərcümə zamanı yeni kombinasiyaların seçilməsi qənaət etməyə imkan verir.

2. Leksik-sematik səviyyədə transformasiyalar konkretləşmə və ümumiləşdirmə metodu ilə reallaşır. Tərcümə nəzəriyyəsi fənnini keçərkən bu terminlərlə tanışlıq tələbələrin adıçəkilən anlayışları daha dərindən qavrayıb praktikada işlətmələrinə yardımçı olacaqdır.

Konkretləşmə - daha məhdud mənalı sözlərlə ifadə etmək-zamanı differensial sema ilkin semantik quruluşu əvəz edir. Məs., göy-göyərtili - зелень konkret olaraq - keşniş, şüyüd - кинза, укроп; mebel - stol, stul, lövhə, kafedra; мебель - стол, стул, доска, кафедра; ərzaq - şəkər, yağ, un, продукт - сахар, масло, мука; сооружения - крепость, башня, каравансарай, храмы- tikililər - qala, qüllə, karvansaraylar, məbədlər və s. Ümumi məna daşıyan hər bir söz buraya daxil ola bilər.

Şifahi tərcümə zamanı konkretləşmə çox vacib olduqda tərcüməçi ondan istifadə edir. **Ümumiləşdirmə** isə əksinə, daha çox istifadə edilən bir priyomdur, konkretləşmənin əksidir. Ümumiləşdirmə zamanı differensial sema itir.

Bu konkret məna daşıyan semaların ümumi, daha geniş məna daşıyan semalarla əvəz edilməsidir. Növ anlayışı cins anlayışı ilə əvəz edilir. Məs., köynək, ətək-paltar, kitab-dəftər, qələm-dərs ləvazimatı, əmi, dayı, xala qohumlar və s.

3. Leksik-semantik səviyyədə tərcümə. Belə transformasiya zamanı orijinalın bütün semantik komponentlərinin və ya semantik hissələrinin əvəzlənməsi baş verir; bu metod anlayışların məntiqi inkişafı adlanır, həmçinin kompensasiyalardan istifadə edilir. Məsələn, ölkələrin adlarının semantikasına görə bir çox kontekstlərdə işlənməsi: Rusiya hökuməti əvəzinə Moskva və yaxud prezidentin adının işlənməsi; ABŞ hökuməti - Vaşinqton, Bayden və s.

Kompressiya. Kompressiyaya leksik və qrammatik transformasiyalarla nail olunur. Kompressiya zamanı həm mətn sadələşdirilir, həm də onun hecaları azaldılır. Həmçinin nitq kompressiyası ikinci dərəcəli informasiya bildirən sözlərdən mətni azad edir. Kompressiya zamanı mətnin həcmi 25%-ədək ixtisar edilir. İkinci dərəcəli informasiyadan qurtulmaq üçün orijinal məndəki sıfırlanan və ya təkrar məlumatı atmaq və yaxud kompressiyaya uğramış məndəki anlayışların incəliklərinin dəqiqləşdirilməsindən imtina etmək üsullarından istifadə etməlidir. Məsələn, orijinal dildə “реакционные и милитаристские силы” əvəzinə tərcümədə kompressiya edərək «реакционные силы» kimi verilir. Eyni zamanda geniş açıqlama ilə verilmiş adların ixtisarla verilməsi; Latin Amerikas-ı-ı, Avropa birliyi - AB və s. Feili sifət və feili bağlamaların kompressiya yolu ilə ləğvi, ifadələri sadələşdirmək. Məs., весь комплекс вопросов – все вопросы – bütün məsələlər kompleksi - bütün məsələlər; сбросить со счетов - не считаться - hesabdan silmək - hesablamaq; в этом лишний раз убеждает - подтверждает это - buna bir daha əmin edir - təsdiq edir və s. **Burada söhbət ifadəni atmaqdan deyil, onu sadələşdirməkdən gedir.** (15)

Mövzunu hərtərəfli anlamaq üçün aşağıdakı nümunələri araşdırın.

Tapşırıq 1. Verilmiş söz birləşmələrini daha qısa formulalarla əvəzləyib tərcümə edin.

Нам предстоит - *мы должны*; широкий обмен мнениями - *обменяться*; подняться на борьбу - *бороться*; с первых дней своего существования - *с начала существования*; внести большой вклад - *вкладывать*; представители деловых и промышленных кругов - *бизнесмены*; не скрывать своего намерения - *намереваться*; отдавать приказ - *приказать*; находиться в зависимости - *зависеть*; принять участие в выборах - *выбирать*; произнести приветственную речь - *приветствовать*;

Bir formulanın digərilə əvəz edilməsi “transformasiya metodu” adlanır və mətnin ixtisarına və ya simvollardan istifadə imkanının genişləndirilməsinə xidmət edir.

Tapşırıq 2. Tərcümə edin. Transformasiya metodundan istifadə etməklə yazılmış cümlələri vertikal yazı ilə qeyd edin.

1. На железной дороге пассажирам создают всевозможные удобства. (Они создают на железной дороге все удобства).

2. Мне довелось посетить эту страну последний раз шесть лет назад. (Я посетил эту страну 6 лет назад).

3. Нам доставляет большое удовольствие принимать сегодня президента соседнего государства. (Мы рады принимать сегодня президента соседнего государства)

4. Нам нужно вести неустанную борьбу за мир. (Мы должны бороться за мир)

5. В ближайшие 5 лет нам предстоит увеличить производство ткани в 2, 5 раза. (За 5 лет мы увеличим производство ткани в 2, 5 раза).

Cümlələri tərcümə edib hər iki variantı vertikal şəkildə yazmaq və müqayisə etmək faydalı olacaqdır.

HƏRF İXTİSARLARI. İKİNCİ QAYDA. HƏRFİ İXTİSARLAR

Minyar-Beloruçevin ikinci qayda kimi qeyd etdiyi hərf ixtisarları tərcüməçinin qeydetmədə istifadə etdiyi vacib metodlardan biridir. Mətni qəbul edib mənacə təhlil etmək, onu semantik bloklara ayırıb yazıya başlamaq və həm də tez yazıb çatdırmaq üçün o, müxtəlif yollardan istifadə edir.

Ardıcıl tərcümədə qeydgötürmə zamanı istifadə edilən əsas metodlardan biri də hərf ixtisarlarıdır. Seçilmiş sözləri hərf ixtisarlarının köməyi ilə vermək həm də vaxta qənaət deməkdir. Ayrılmış informasiyanı necəsə qeyd etmək lazımdır. Bunun üçün hər bir dilin xüsusiyyətlərinə görə müəyyən qaydalara əməl etməklə ixtisarlar aparılır ki, bu da vaxta qənaət edərək qeydləri tez aparmağa imkan verir. Çox vaxt sözləri qısaltmaqla, şəkilçiləri atmaqla aparılır ki, bu zaman qarışıqlıq yarana bilər. Çox vaxt isə saitləri və ya şəkilçiləri ixtisar etməklə yazılır. Çox dillərdə saitlər ixtisar edilir və ixtisarlar 40-45 %-ə çatır. Ancaq 4 hərfdən çox olmayan sözləri, tanış olmayan adları tam yazmaq lazımdır. Rus və Azərbaycan dillərində: 1.Sözlərin ortasında saitlər ixtisar edilir, sözün əvvəlində və sonunda isə saitər saxlanmalıdır.Məs., всестороннее сотрудничество-встрн стрднчество, hərtərəfli əməkdaşlıq-htrtrfli əmkdşlıq; 2.Qoşa samitlərin biri yazılır: интеллигенция - интлгнция, qrammatika-qrmtka; 3.dörd və ya daha az hərfdən ibarət olan sözlər, coğrafi adlar tam şəkildə yazılır: все, была, Bakı, hamı, hər; 4.Rus dilində sifətlərin şəkilçiləri isimlə təyin edilə bildiyindən yazılmır: промышленные предприятия-прмшлн прдпртя, sənaye müəssisələrini snye msslri; 5.uzun sözlərin son hissəsi də ixtisar edilə bilər: konstitusiya-knstsya.

Eyni zamanda hərf ixtisarını doğma dildə etmək məsləhətdir. 4 hərfdən çox olan sözlərdə ortadakı saitlər buraxılır. Azərbaycan dilində də eyni qaydalardan istifadə etmək olar. Amma Azərbaycan dili aqqlyunativ dil qrupuna aid olduğu üçün sifətlər,

süra sayları, bəzi əvəzliliklər, feilin feili bağlama və feili sifət kimi formaları ümumi qaydaya tabe olur :yaşıl parça-yşl prça, kənd təsərrüfatı-kənd tsrftı.

İxtisarlar zamanı aşağıdakı tələblərə əməl olunmalıdır:

1.Ən yüksək dərəcədə aydın, yazılışda və şifrənin açılışında asan olmalıdır;

2.universal, asan yadda qalan olmalıdır;

3.müəyyən anlayışları, simvolları bildirməlidir;

4.danışıq və ya tərcümə zamanı hamı anlamalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, hərflər ixtisarları ilə yanaşı hərflər ixtisarlar da edilir ki, bu məsələ ilə tələbələr əvvəlcədən tanışdırlar. Bunların arasındakı fərqə diqqət edib ayırmaq, qaydalara düzgün əməl etmək azımdır.

Hərflər ixtisarları. Hərflər ixtisarlarından başqa dilçilikdə hərflər ixtisar termini də işlənir ki, bu da əsasən abreviaturların yaranması ilə bağlıdır.Hərflər ixtisar zamanı sözlərin baş hərfləri yazılır.Tərcümə dilində bunlar uyğun hərflərlə verilir. Ardıcıl tərcümədə abreviaturlardan geniş istifadə edilir. Məs. XİN - Xarici İşlər Nazirliyi – МИД - (Министерство Иностранных Дел). Nəzərə almaq lazımdır ki, hərflər ixtisarları və hərflər ixtisarlar eyni məqsədə - qənaətə, asanlaşmağa xidmət etsə də, bir-birindən fərqlənilir. Hərflər ixtisarında (буквенный) sözlər saiflərin hesabına ixtisar edilir, hərflər ixtisar zamanı isə sözlər tam ixtisara uğrayaraq yalnız baş hərfləri yazılır (буквальный). Müqayisə edək: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı - BMT; Birləşmiş Millətlər Təşkilatı - Brlşmş Mlltlr Tşkltı. Организация Объединенных Наций - ООН.

Universal hərflər ixtisarları:

-MP - Member of Parliament - deputat, xalq elçisi, Dövlət Duması elçisi, ABŞ konqresmeni, Polşa Seyminin deputatı, MM deputatı və s.

-PM - premyer Ministr, Baş nazir və ya İcra hakimiyyəti başçısı.-

Bir çox abbreviaturlar ingilis dilində olduğu kimi verilir:
NASA, YUNESKO, WB (World Bank - Всемирный Банк);
НАТО;

Digərləri isə hər bir dilə tərcümə edilərək verilir:

Ölkələr: Jap-Yaponiya, G -Almaniya, FR-Fransa, SW – İsveçrə , Sw –İsveç, AR--Az.Respublikası, İ- İtaiya, RF-РФ, EU – EC-Aİ (Evropean Union –Евросоюз- Avropa İttifaqı), SP - İspaniya, UK-Ukrayna və s.

Beynəlxalq təşkilatlar:

CIS-CHQ-MDB, UN (ООН)-BMT, OSCE (ОБСЕ) - ATƏT, ПАСЕ (Парламентская Ассамблея Союза Европы) - AŞPA, İMF-MBФ (Международный валютный фонд) - BVF - Beynəlxalq valyuta fondu), UNESKO, WNO (Всемирная Организация здравоохранения - Ümumdünya səhiyyə təşkiatı) - ВОЗ – ÜST, WTO - ВТО (Всемирная торговая организация)- ÜTT - (Ümumdünya ticarət təşkilatı) .

Şəhərlər: NY (Nyu-York), PAR (Paris), LA (Los Angeles), LON (London), MOW (Moskva);

Tarixi şəxslər və hadisələr: WWI (I) (1-ci (I) Dünya Müharibəsi), BVM-BOB - (Böyük Vətən müharibəsi - Великая Отечественная война), İA-İƏ-İlham Əliyev

Valyutaların adı: Manat-m(azn), R-rubl-rouble, Ə - Euro, Y - yuyen, USD - dollar

Çoxmənalı abbreviaturlar:

VİP – Very İmportant Person-müxtəlif kontekstlərdə yüksək vəzifəli məmur, mühüm şəxs, rəsmi şəxs;

ЧП- FH-fövqaladə hal, problem, çətin vəziyyət.

BC –SQ - Вооруженные силы - Silahlı Qüvvələr, ordu, əsgərlər, zabitlər və s.

Fərdi ixtisarlər :

Bəzən sözlərin baş hərfi, bəzən isə iki hərfi yazılır:

С /X – К/Т –сельское хозяйство – kənd təsərrüfatı, Социальное страхование-С /страх –S /sığorta, D-demokratik, dm-demokratiya, дефицит бюджета-büdcə defisiti-(b -),

Presizion məlumatın istifadəsi.Samitlər yazılır, caitlər isə sözün əvvəlində və sonunda yazılır

Həftənin günləri, aylar rəqəmlə göstərilir: 5-5-ci gün, 10.10(okt.), 8 (avq.)

-tarixlər :1995-95 ; 2002-02; 1812-812:

-iri rəqəmlər -17000 - 17m., 17 million - 17 mln., 17 miliard-17b (billion), 17 trillion -17 tr.

Bəzən də sözlər qısaldılır: pro – professional, coop – kooperasiya, əməkdaşlıq, partnyorluq, info-informasiya, məlumat.

Eyni zamanda hərflər ixtisarlara və hərflər ixtisarlara arasındakı fərqi tələbələrini diqqətinə çatdırmaq lazımdır. Hərflər ixtisarlara zamanı sözün daxilindəki saitlər, hərflər ixtisar zamanı isə sözün özü ixtisar edilir.Yuxarıda qaydalar aydın şəkildə izah edilir.

Təpşiriq.Ümumişlək abbreviaturları yazıb öyrənin.

Ölkələr: EU – EC - Aİ (European Union-Евросоюз-Авропа İttifaqı); CIS - СНГ - MDB (Содружество Независимых Государств-Мüstəqil Dövlətlər Birliyi); CmW (Commonwealth – Британское Содружество Наций-Британиya Millətlər Birliyi); RF – RF - РФ (Russian Federation-Русiya Federasiyası-Российская Федерация); RF-FR-РФ (Respublicion Franes-Fransa Respublikası-Французская Республика); UK (Ukrayna Respublikası); G - AFR- ФРГ (German-Almaniya Federativ Respublikası-Федеративная Республика Германии); İ (İtaliya); SP (İspaniya); Jap (Yaponiya) SW (İsveçrə); Sw (İsveç) və s.

Beynəlxalq təşkilatlar - UN - ООН-ВМТ (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı-Организация Объединенных Наций); UNSC (Совет Безопасности ООН); OSCE-ОБСЕ – АТЭТ (Совет Безопасности Союза Европы); WHO - ВОЗ (Всемирная Организация Здравоохранения-Beynəlxalq Səhiyyə təşkilatı); WB-ВБ (World Bank-Всемирный Банк); WTO-ВТО-ÜТТ (Всемирная Торговая Организация – Ümumdünya Ticarət Тəşkiatı) və s.

SEMANTİK BLOKLAR (subyekt və predikat)

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi , tərcüməçi mətni qəbul edərkən mənaca təhlil köməyinə gəlir və bunun da əsasını semantik blok adlandırılan qrup təşkil edir. Bu qrupun müəyyənləşdirilməsi ona vertikal yazıya başlamağa kömək edir, onun mətni qavrayıb tərcümə dilində qurmasına yardımçı olur. Ardıcıl tərcüməçinin işinin strukturunu praktik formada dəyərləndirərkən ilk diqqət yetirilməli məsələ təbii ki, onun qeydgötürmə texnikasını, metod və üsullarını, onun işini asanlaşdıran və çətinləşdirən cəhətləri araşdırmaq olacaqdır. Qeydgötürmə ardıcıl tərcümənin ayrılmaz hissəsidir. Bəzi tədbirlərdə qeydlərsiz də tərcümə etmək mümkün olsa da, bir çox hallarda qeydgötürməsiz tərcümə etmək çətinidir.

Ardıcıl tərcümənin düzgün yerinə yetirilməsi üçün mətnin düzgün qəbul edilməsi əsas şərtidir. Şifahi tərcümədə aparılan qeydləri sonradan asanlıqla oxuya bilmək üçün mətni semantik bloklara ayrılmaq üsulundan istifadə edilir.

Vertikal müstəvidə verilən məlumat semantik blok üzrə qeyd edilir:**subyekt bloku, predikat bloku.**

Subyekt dedikdə hərəkətin icraçısı və ya bu funksiyanı yerinə yetirən nəzərdə tutulur.

Əgər subyektə aid təyinedici söz və ya söz qrupu olarsa, onlar subyektin altından yazılır.

Predikat isə hərəkətin özüdür. Yerdə qalanlar isə dəqiqləşdirici konstruksiyalardır (təyin, tamamlıq, zərflik).

Subyekt bloku müstəvinin sol küncündə yuxarıda soldan 3 sm yer buraxmaqla yerləşdirilir.

Predikat isə sağda ondan aşağıda yerləşdirilir. Cümlə üzvlərinin yerləşdirilməsi isə aşağıdakı qaydada aparılır:

Subyekt
Predikat
Obyekt
Zərflik

Dəqiqləşdirici konstruksiyalar isə tərcüməçinin istəyinə uyğun olaraq həm də predikatın altında yerləşdirilir, yazılır. Subyektlə

predikat arasında kifayət qədər məsafə buraxılmalıdır ki, dəqiqləşdirici konstruksiyalar yerləşsin. 2 sətir interval da olmalıdır.

Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, predikatdan əvvəl predikativ ox qoyulur (hərəkət).

Sol vertikal zolaq köməkçi sözlər – modallıq bildirən sözlər üçün istifadə edilir. Misallara baxaq:

1. Azərbaycan 2018-ci ildən etibarən Qoşulmama Hərəkətinə üzv dövlətlərin vətəndaşlarına ölkəmizin ali məktəblərində təhsil almaq məqsədilə tam ödənişli təqaüdlər verir.

Azərbaycan

təqaüdlər verir.

Qoşulmama Hərəkətinə üzv dövlətlərin vətəndaşlarına,
tam ödənişli

2018-ci ildən etibarən,

ölkəmizin ali məktəblərində təhsil almaq məqsədilə

Ardıcıl tərcüməçi o qədər peşəkar olmalıdır ki, nitq səslənən anda cümlə üzvlərini cəld müvafiq bloklara yerləşdirə bilsin. Bu proses çətin və vaxt aparan görünsə də, tamamilə tərcüməçinin işini asanlaşdırmağa xidmət edir. Bu yolla təcrübə qazandıqca tərcüməçi mətni daha yaxşı və cəld mənimsəyir.

2. Dövlətlərimizin münasibətləri qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlıq xarakteri daşıyır.

Dövlətlərimizin münasibətləri

daşıyır

qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlıq xarakteri

Digər nümunəyə rus dilində baxaq:

2.Подписание «контракта века»создало условия для вступления нашей страны в новый этап.

Подписание «Контракта века»

создало

Условия

для вступления нашей страны

в новый этап.

SEMANTOQRAFIYA.
SİMVOLLAR HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT
(DÖRDÜNCÜ QAYDA). SEMANTOQRAFİK
İŞARƏLƏRİN TƏSNİFATI

Semantoqrafiya-işarələr haqqında elmdir. Aşağıda bəhs etdiyimiz rəmlər-simvollar tərcüməçiyə qeydetməni daha tez və cəld yazmağa imkan verəcək. Azərbaycan dilində rəmsz sözü olsa da simvol sözü də paralel olaraq işlənir və termin kimi daha çox rasr gəlinir. Bunu nəzərə alaraq biz də simvol termininə üstünlük verdik.

Əsas mətndəki informasiyanı vermək üçün qənaətli və əyani vasitə lazımdır ki, bu funksiyanı da simvollar-rəmlər yerinə yetirir. Simvolların müəyyən edilmiş tərifləri vardır: a) Hər hansı bir anlayışı, qəyəni bildirən şərti işarə simvol adlanır. b) Qeydgötürmədə istifadə edilən qənaətli və əyani işarələr rəmsz-simvol adlanır. c) Eyni zamanda simvol ardıcıl tərcümədə qeydgötürmədə istifadə edilən məlumatın şərti işarəsidir. Simvolların **qənaətliliyi, 1-cisi, onların icra edilməsinin sadəliyində; 2-cisi, anlaşılmasının genişliyindədir.** Hər bir simvola müəyyən əşyalarla, denotatlarla və ya əşya sinfi, referentlə deyil, bir sıra əşya, hadisə və sairin əlamətilə nail olunur. Məsələn, ” işarəsi nitqi, çıxışı, məqaləni, qəzeti, radionu, diktoru, aparıcını, şərhçini və s. göstərə bilər.

Bunlar hamısı danışıqla bağlıdır. Simvollar qatmaqarışlıq yazılan sözlərdən daha asandır, həm də simvolun şəkli lazımı assosiasiya yaradır. Simvol **Q** Boyun üstündə başı xatırladır və rəhbər, şef, direktor, prezident, baş nazir, sədr, ictimai xadim, komandır və s. bildirir. Başqa sözlə desək, boyun üstündə baş şəkli rəhbər-baş rəmzi kimi assosiasiya yaradır.

Simvolların ən əsas xüsusiyyətlərindən biri də **qənaətlilik, əyaniliklə yanaşı universallıqdır.** Yəni dil işarələrindən fərqli olaraq heç bir qrammatik informasiya daşımır. Eyni bir simvol istənilən nitq hissəsini və istənilən cümlə üzvünü bildirməyə

qadirdir. Kağızda yerləşməsindən asılı olaraq simvol bu və ya digər status əldə edir. Belə ki, nida işarəsi ! həyəcan, diqqət, təhlükə, həll etmək, qərar və sairə, dairəyə alındıqda isə qanun, Konstitusiya, qətnamə və s bildirir, altından dırnaq işarəsi isə plan, təklif bildirir.

Bundan başqa rəmzlər cins, hal, canlı, cansız, müəyyənlik və s. kimi kateqoriyaları bildirmir.

Ancaq bəzi simvollar bəzi qrammatik informasiya daşıyır. Həm də bütün simvollara aid deyil, bu məqsədlə yazılmış simvollara aid olur. Məsələn, hərdən cəmlilik kateqoriyasını göstərmək üçün simvol kvadrata yüksəldilir.

- rəhbər, - rəhbərlər, Δ -nümayəndə, Δ^2 isə - nümayəndələri bildirir.

Bir o qədər vacib olan digər məsələ isə ardıcıl tərcüməçinin simvollarla işləmə bacarığının formalaşdırılmasıdır. Simvoldan istifadə tərcüməçinin işini asanlaşdırmağa xidmət edir. Simvolların bir çoxu tərcüməçinin yaddaşında hazır şəkildə mövcuddur və hər an istifadə olunmağa hazırdır. Rəsmi tədbirlərdə istifadə olunan bəzi ümumişlək simvollara aşağıdakıları nümunə göstərə bilərik:

- Rəhbər, başçı
- ∩ - İnsan
- - Görüş, konqres
- S - Sülh
- + - Artım, əlavə
- - Xərc, çıxmaq
- - Hücüm, zərbə, işinə qarışmaq
- ~ - Hərəkət, inkişaf

Semantoqrafik işarələrin təsnifatı.

Anlayışları bildirmə üsullarına görə simvollar 3 yerə bölünür:

- a.hərfi;*
- b.assosiativ;*
- c.törəmə*

1. Hərfi simvollar .Əgər hərflər mənaayırıcı funksiya daşımırsa, anlayış, əlamətlə bağlıdırsa, o, rəmzə çevrilir. Doğrudur, hərflər hər şeydən əvvəl anlayışla bu anlayışı bildirən söz vasitəsilə bağlanır, ona görə də hərflər simvollar ardıcıl tərcümədə tez-tez rast gəlinən anlayışlar üçün seçilir. Məs., S-sülh, R-Rusiya, Az.-Azərbaycan, AR-Azərbaycan Respublikası, US-ABŞ. Hərflər simvollarla hərflər ixtisarlarnı qarışdırmaq olmaz. Hərflər ixtisarı zamanı Azərbaycan Respublikası-Azərbaycan Respublikası, Rusiya-Rusiya, müstəqil-müstəqil, məktəb-məktəb və s. Qeyd etmək lazımdır ki, adətən **ölkə adlarını yazarkən hərflər ixtisara üstünlük verilir.**

2. Assosiativ simvollar.

Bu simvolların şəkli hansısa predmeti, hadisəni xatırladır və onlar bir sıra anlayışların əhəmiyyətini bildirir. Başımsız insan xalq, millət, insan anlayışını, oraq (?) kənd təsərrüfatı – kolxozçu, kolxoz, aqrar, kəndli və s. kimi anlayışları bildirir. Ox işarəsi çoxhəcmli və çoxmənalıdır. Oxun təsviri hərəkət, fəaliyyət, bir haldan digərinə keçməklər kimi anlayışları bildirir. —> Oxun müxtəlif vəziyyətləri müxtəlif assosiasiyaya yaradır. Üfüqi ox → ötürmək, gəlmək, çatdırmaq, nail olmaq və s. kimi anlayışları bildirir.

Üz yuxarı ↑ ox qaldırmaq, artırmaq, genişləndirmək və s.

Üz aşağı ↓ ox isə aşağı düşmək, pisləşdirmək, gərginləşdirmək və s. anlayışları bildirir.

Əgər hərflər sözlər deyil, bir sıra anlayışlara xas olan əlamətlər bildirirsə, o da assosiativ simvollarla aid olur.

Məs., A–atom bombası; K⁰–kompaniya, monopoliya, oliqarxiya; V– qələbə, azadlıq, müstəqillik.

3. Törəmə simvollar.

Bu simvollar hərflər və assosiativ simvolların əmələ gəlir. Törəmə simvollar müxtəlif yollarla əmələ gəlir: 1. anlayışları ümumiləşdirməklə növ anlayışından cins anlayışına keçməklə. Buna, 1-cisi, ilkin rəmzi dairəyə almaqla nail olunur:

△ – nümayəndə; elçilik, səfirlik; ! – qətnamə, içində
- qanun; – xalq, (⊗) - bəşəriyyət.

2-ci, ilkin simvolun mənasını konkretləşdirmək yolu ilə. Bunun üçün ilkin rəmz kvadrata yüksəldilir. S – sülh, S² – sülhsevər təşkilatlar, İ – imperializm, İ² – imperialist dairələr, dm – demokratiya, dm² – demokratik təşkilatlar.

3-cüsü, antonim yolu ilə, faktiki olaraq, ilkin rəmzin üstündən xətt çəkməklə: ↖ -gərginlik, ↗ / - beynəlxalq gərginliyin aradan qaldırılması; qayçı -silahlanma, qayçı üstündən xətt tərki-silah;

Soldan məhdud ox isinə qarışmaq, hücum, üstündən xətt – işinə qarışmamaq \longrightarrow .

4-cüsü, iki və ya daha çox ilkin rəmzin birləşdirilməsi, Məs, S – sülh-, -o-əməkdaşlıq, S-O – dinc yanaşı yaşama; O – iclas, ox – yüksək səviyyədə iclas: ox hərəkət və H-həyata keçirtmək, göbələk şəkli – yader bombasının partlaması, üstədən – sınaqların ləğv edilməsi;

5-cisi, ilkin simvoldan ox \longrightarrow işarəsindən istifadə etməklə; məs., soldan məhdudlaşdırılmış üfüqi ox \longrightarrow hücum, \longrightarrow işinə qarışma; iki yuxarıya istiqamətlənmiş ox – ↑↑ müvəffəqiyyət, nailiyyət; sağa istiqamətlənmiş iki paralel ox \Rightarrow isə səy, cəhd kimi istifadə edilir. ↓↑ – hərəkətsizlik, yerində sayma.

1) Predikativ simvollar.

Predikativ simvollar oxun müxtəlif vəziyyətdə işədilməsilə yaranır. Xəbərlə bağlı olur. Saga yönəlmiş ox işarəsi həm ixrac, həm ötürmək, aparmaq, gətmək və s. kimi anlayışları bildirir. Oxun digər vəziyyətdə olması, hansı anlayışları bildirməsi aşağıda verilmişdir.

- \longrightarrow ötürmək, aparmaq, çağırmaq, gəlmək və s.
- \longleftarrow almaq, qəbul etmək, cəlb etmək və s.
- \rightarrow yaxşılaşdırmaq, gücləndirmək, artırmaq, əhəmiyyət vermək və s.
- \searrow azaltmaq, pisləşdirmək, ixtisar etmək və s.
- = olmaq, təşkil etmək, ixtisar etmək və s.
- X ləğv etmək, qadağan etmək və s.
- ” danışmaq, əmr etmək, xəbər vermək və s.

2) Keyfiyyət rəmzləri

Keyfiyyət bildirən sözləri tez və qısa şəkildə qeyd etmək üçün aşağıdakı işarələrdən istifadə edilir:

— rənz və ya sözün altından xətt çəkilir və anlayışın mənasını gücləndirir.

= rənz və ya sözün altından çəkilir və anlayışın daha güclü, daha böyük olmasını bildirir.

.... rənz və ya sözün altından çəkilir və anlayışın zəifləməsini bildirir.

Məs., şəhər-böyük şəhər-shr, nəhəng ölkə-ölkə, zəif, yaxud kiçik ölkə

3) Zaman simvolları.

Zaman simvolları vaxtı, zamanı bildirmək üçün işlədilir.

↓ indiki zaman, cari an , hal-hazırda , müasir dövr, bu gün və s.;

↳ – gələcək zaman , sabah, perspektiv və s.;

↶ – keçmiş zaman, dünən, tarix və s.;

↔ – müəyyən zaman kəsiyi;

> – hərəkətin əvvəli;

< – hərəkətin sonu.

Məs., Mühazirəçi aviasiyanın gələcəyindən danışdı. ,, ,,

O, 1975 –ci ildə maşın aldı. O, 75 mşn →

Tərcüməçinin özünün də seçdiyi simvollar çox faydalı olur. Çox vaxt tərcüməçilər yol hərəkət qaydaları, dürgü işarələri, riyazi və kimyavi işarələr, rus və latın hərflərindən istifadə edirlər. Bu zaman fərdi simvollarla üstünlük verilir.

4) Mücərrəd simvollar.

– nəzarət, yoxlanış

Z – həyəcan, nümayiş

o – qurban, ölü

– türmə, həbsxana

† – din, religiya

= – bərabərlik, olmaq

- rezidensiya, səfirlik
- Hə – inam, etibar
- Hazırlıq
- həmkarlar
- fəhlə, əmək
- △ – nümayəndə, qonaq; dairədə – elçi,
- Dairədə 1 rəqəmi birlik, – yekdillik,
- (-kömək;
- (-0- – qarşılıqlı kömək və s.
- † – din.

5) Modal rəmzlər

Danışanın obyektiv gərşəkliyə münasibətini bildirən anlayıları işarə edən simvollar modal simvollar adlanır.

HƏ – əminlik, inam, razılıq, bəyənmək

V – vəzifə, lazımlıq

M – mümkünlük

~ – qeyri- mümkünlük, təqribi

6) Nominativ simvollar.

Bu kateqoriyaya aid olan simvollar saylarla bağlı olub onların daha yığcam, qənaətli və tez işlənməsinə şərait yaradır. Ən çox ayların, illərin, tarixi, iqtisadi və s. faktların göstərilməsində işlənir. Məsələn, 18 sentyabr 2019-cu il-qısa şəkildə belə ifadə edilir: 18.10.19; illər 1 əsr öncəki tarixi göstərərəkən son iki rəqəm, 2 və daha çoxu isə son 3 rəqəm yazılmaqla qısa şəkildə verilir: 20 yanvar 1990-cı il- 20.01.90; 2 dekabr 1815-ci il-02.12.815; ötən əsrin ili hazırki əsrin ilinə indiki dövrünədək tarixlə bağlıdırsa, onda da son 3 rəqəmi yazmaq lazımdır ki, bu da səhvlərin qarşısını almağa xidmət edir. Məsələn, hal-hazırda 2021-ci ildir və 1901-1919 qədərki tarixin yazılmasında bu qayda realdır-1903-903, 1915-915 və s.

İri rəqəmlərin yazılışında da ixtisarla edilir: 1000-1, 2000000 2, və s.

7) Fərdi simvollar.

Tərcüməçi çox vaxt qeydgötürməni tez bitirmək üçün özünün anladığı, lazım bildiyi müəyyən ixtisar və simvollardan istifadə edir. Bir çox umumi qəbul edilmiş, hamının (tərcüməçilərin) anladığı simvollar da vardır ki, bunlar “fərdi simvollar” adlanır. Ancaq buna baxmayaraq hər bir tərcüməçi ümumişlək simvollarla yanaşı öz istədiyini fərdi simvollarından istifadə edə bilər.

I/V - investiment (kapital qoyuluşu)

Iİ - infilyasiya artımı

E - employment-(məşğulluq)

U - unemployment –(işsizlik)

I/R -interest rates-present(faiz)

L/C –Laborir cost(işçi qüvvəsi dəyəri)

(b-) – budjet deficit –(büdcə çatışmazlığı)

(b+)- budjet surplus _- büdcə artımı

ExN – NATO-nun Şərqlə doğru genişlənməsi

Pro – professional (peşəkar)

Envoy – elçi, diplomat

Bid – tələbnamə

Info – informasiya, məlumat

To ink –böyütmək

To axe – qovmaq, işdən çıxmaq

Coop – cooperasion – əməkdaşlıq

K/T –kənd təsərrüfatı

Çox vaxt böyük - >, kiçik- <, cəm şəkilçisi əvəzinə+, çıxmaq, azalmaq, çıxıb getmək → və s. - kimi simvollar işlənir. Fərdi simvollar sırasında yol hərəkət qaydalarını bildiren işarələri, tibbi sahə ilə bağlı kuyşinə sarılmış ilan, Olimpiadanı bildiren yumru qab içində alov və s.

8) Ümumi rəmzlər

K – kommunizm

S – sosializm

P – partiya

İ – imperializm

H – həyat
H – hidrogen bombası, nüvə silahı
Dm – demokratiya
Brj – burjuaziya
A – atom bombası
? – sual, döyüş tapşırığı
□ – I - ölkə
 –△ nümayəndə, parlament, elçi,
O – qurultay, konfrans, görüş
 OOO – kapital, pul, dövlət
 + – artım, gəlir, əksəriyyət
 >< – ziddiyyət, qarşılıqlı döyüş
 < – başlanğıc, açılış
 > – son, bağlanmış
 ± – istismar, tabe etmək
 — – xərc, itki, azlıq
 O—O – güc/ vasitə
 —O— – əməkdaş, əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq, yoldaşlıq
 « – bərpa, təkrar, yenidən bərpa
K^o – monopoliya, oliqarxiya
 „ – natiq, nitq, danışmaq, radio,
 ¼ – hissə
 † – kilsə, xaç, xristian dini.
Z – parçalanma, şöbə
 ⇒ – irəliləmək, hücum, üstünə getmək,
 ⇐ – geri getmək, arxaya çəkilmək, tələbat.
 † – yerində saymaq,
 ⚡ – gərginlik, elektrik, şimşək
 ~~~ – inkişaf, fəaliyyət, iş, hərəkət
 ? – problem, sual, tapşırıq, aspekt, məsələ.
 ! – qərar, təklif, dairədə nida-qanun, konstitusiya, qətnamə,
 əmr, göstəriş.
III – sənaye, zavod,

Dairə içində olduqda isə iqtisadi, iqtisadiyyat, təsərrüfat anlayışlarını bildirir.

X – ləğv etmək, məhv etmək, qırmaq;ən çox törəmə simvolların yaranmasında işlədilir; Məs., bu işarəni hər hansı bir simvolun üstünə qoymaqla əks mənə verən yeni bir simvol əmələ gəlir.

– həbsxana, qapalı yer, istismar.

✱ – açıq, azad

YADDAŞIN NÖVLƏRİ. YADDAŞIN DAYAQ NÖQTƏLƏRİ

a) Ardıcıl tərcümə zamanı tərcüməçinin beyni üzərinə ağır yük düşür. Buna görə də yaddaşın növləri, mexanizmi, işləmə prinsipləri haqqında məlumatları araşdırmaq lazımdır.

Bildiyimiz kimi, bizim həyəcanlarımız, təəssüratlarımız və ya hərəkətlərimiz uzun müddət qala bilən bir iz buraxır, münasib şəraitdə yenidən ortaya çıxır və şüurun predmetinə çevrilir. Beləliklə, yaddaş bir-birilə əlaqəli olan bir neçə fərdi mərhələdən ibarət olan mürəkkəb psixi prosesdir. Yaddaş insana fərdi həyat təcrübəsi toplamağa və nəticədə ondan istifadə etməyə imkan yaradır. Anlamadan asılı olaraq yaddasxlamanın **məntiqi və mexaniki növləri** mövcuddur. **Məntiqi yaddasxlamanın** əsasında anlama dayanır. Bu zaman insan öyrəndiklərini öz sözlərilə ifadə edə bilir. **Mexaniki yaddasxlama** isə quru əzbərləmə, bəzən mənaya əhəmiyyət vermədən yaddasxlamadır. Adətən mexaniki olaraq yadda saxlayan şagird və ya tələbə materialın ayri-ayrı hissələrini ayrılıqda yada sala bilmir. Ən fərdiləşdirilmiş psixi hadisələrdən hesab olunan hafizə çoxsaylı amillərdən: beynin xüsusiyyətlərindən, mərkəzi sinir sistemindən, mühitdən, fəaliyyətin xarakterindən, şəxsiyyətin növündən asılıdır. Alman psixoloqu Q.Ebbinhauz materiala mənə və emosional münasibətlərdən asılı olaraq mexaniki yaddasxlamanın 16 qanunauyğunluqlarını özündə birləşdirən vahid sistem təklif etmişdir. Bunlardan 3-nü qeyd edək:

1. İnsana ilk dəfə güclü və uzunmüddətli təsir göstərən xarici təzyiqli o daha güclü və uzunmüddətli yadda saxlayır.

2. Güclü emosional reaksiya doğurmayan informasiya hafizədə hiifz olunmur.

3. Diqqətin mərkəzləşdirilməsi nə qədər güclü olarsa, yaddasxlama da o qədər sürətli baş verir.

İnsan fəaliyyətində 3 növ yaddaş mövcuddur: 1) sensor informasiyanın “ bilavasitə izi ”kimi; 2) qısamüddətli yaddaş; 3) uzunmüddətli yaddaş.

1.Sensor informasiya. Sensor informasiyanın bilavasitə izi hissiyyat orqanlarının qəbul etdiyi dünyanın kifayət qədər dəqiq və tam şəklini özündə saxlayır. Şəklın saxlanma müddəti çox qısa dır-0, 1-0, 5 saniyə. Gözlərinizi yumun, açın, yenidən yumun. Gördüyünüz şəklın bir müddət qalmasına, sonradan isə tədricən yoxa çıxmasına diqqət edin.

2.Qısamüddətli yaddaş. Qısamüddətli yaddaş başqa tip materialı saxlayır. Bu halda saxlanan informasiya hadisələri sensor səviyyədə olduğu kimi tam dəqiqliyi ilə deyil, bilavasitə bu hadisələrin şərhini təsvir edir. Məsələn, əgər sizin yanınızda hər hansı bir ifadə işlədilsə, siz onu təşkil edən səsləri deyil, sözləri yadda saxlayacaqsız. Adətən belə halda 5-6 söz yadda qalır. Sensor yaddaşın bilavasitə izlərini təkrarlamaq qeyri-mümkündür, onlar yalnız saniyənin onda bir hissəsində yadda qalır və bu vaxtı uzatmaq olmur.

3.Uzunmüddətli yaddaş. Uzunmüddətli yaddaş yaddaş sisteminin ən mürəkkəb və daha vacibidir. Sadalanan ilk yaddaş sistemlərinin həcmi çox məhduddur: birincisi, saniyənin bir neçə onda birindən, ikincisi, bir neçə yaddaş vahidindən ibarətdir. Uzunmüddətli yaddaşın həcmi isə praktiki olaraq məhdudiyətsizdir. Bir necə dəqiqə müddətinə yadda qalan hər bir informasiya uzunmüddətli yaddaş sistemində yerləşəcək. Yaddaşda üç proses fərqləndirilir: informasiyanın yaddaşa daxil edilməsi, onun yaddaşda saxlanması və təkrarlanması. Bu proseslər bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. İnformasiyanın yaddaşa daxil edilməsinin təşkili onun yaddaşda saxlanmasına təsir edir. Yaddaşda saxlanmanın keyfiyyəti təkrarlanmanı müəyyən edir.

Yadda saxlanan materialın tipinə uyğun olaraq insan yaddaşı dörd növə bölünür:

1. Hərəkət yaddaşı, yəni hərəkət edən əməliyyatlar sistemini yadda saxlama və təkrarlanma qabiliyyəti (avtomobil idarə etmək, hərəkət etmək, qalstuk bağlamaq və s.).

2. Obrazlı yaddaş-hissi məlumatları saxlamaq və gələcəkdə istifadə etmək imkanı. O, eşitmə, görmə, lamisə, iyilmə, və dadılmə kimi təzahür edir.

3. Emosiya yaddaşı keçirdiyimiz hissləri, emosional vəziyyətin xüsusiyyətini və affektləri həkk edir. Böyük itin qorxutduğu uşaqda böyüdükdən sonra da bu heyvana qarşı xoşagəlməz hiss davam edəcək.

4. Verbal yaddaş (şifahi-məntiqi, semantik) yaddaşın yalnız insana xas olan ali növüdür. Əksər düşüncə fəaliyyəti və əməliyyatlar (sayma, oxuma və s.) onun köməyiylə yerinə yetirilir.

Müxtəlif insanlarda bu və ya başqa yaddaş növü daha çox inkişaf edib: idmançılarda - hərəkət yaddaşı, rəssamlarda - obrazlı yaddaş və s. İnsan yaddaşının qarşısına qoyulan tələb informasiyanı uzun müddətə, itkisiz və etibarlı şəkildə qorumaqdır. **Əla yaddaşa malik olmaq üçün mütəmadi olaraq məşq etmək lazımdır.**

Yaddaşın dayaq nöqtələri. Yaddaşın dayaq nöqtəsi 3 metoddan istifadə yolu ilə ayrılır: 1. Daha böyük semantik yükü olan sözlərin seçilməsi; 2. Leksik materialın transformasiyası; 3. Yaddaşın çətin mənimsədiyi bütün realiləri mütəmadi qeyd etməklə relyef sözün seçilməsi.

Bildiyimiz kimi, ardıcıl tərcümə mətnə qulaq asdıqdan sonra onun digər dil vasitələriylə şifahi səsləndirilməsidir. Bu isə yaddaşın üzərinə böyük yük qoyur. Bir daha yaddaşın yerinə düşər ki, ardıcıl tərcümədə qeydlər stenoqrafiya və konspektdən fərqlənir.

Stenoqrafist sözləri yazaraq hərfi tərcümə üçün zəmin yaradır ki, bu da tərcümə üçün çətinlik yaradır.

Konспект isə hər deyilən sözü, fikri əks etdirmir. Burada bir neçə fikir cəmlənir, onlardan ən əhəmiyyətli qeyd edilir. ***Tərcüməçi isə əsas fikri tutub, qalanlarını atmaq hüququna malik deyil, o, verilənləri daha qısa şəkildə ifadə edərək bütün fikir çalarlarını çətdirməlidir.***

Natiqin hər bir fikrini tempindən asılı olmayaraq vermək (hər bir sözü deyil) qısa şəkildə yazmaq vacibliyini ortaya qoyur. Bu da öz növbəsində aşağıdakı üsulların istifadəsinə gətirib çıxarır.

1. Natiqin söylədiyi fikirlərinin, yadda saxlamaq üçün çətinlik törədən bütün elementlərini nəzərə almaqla, tərcümənin məna təhlili əsasında “qənaətlə” qurulması - ən başlıcası isə bu, mətni qurmaq üçün yaddaşı dayaq nöqtəsi ola bilər. (məna təhlil).

2. Hərflərin ixtisarı ilə yazmaq. (hərflərin ixtisarı və ya hərflərin ixtisarı).

3. Mövcud sintaktik əlaqələri nəzərə alan vertikal yazı ilə nail olunan qənaətlilik və əyanilik. (vertikal yazı).

4. Bir sözü deyil, toplu məna daşıyan, bəzi əlamətlərinə görə birləşmiş anlayış qruplarını əvəz edən işarə və simvolların geniş istifadə edilməsi. (simvollar).

N.A. Ribnikov “Yaddaş, onun psixologiyası və pedaqogikası” kitabında qeyd edir ki, “anlayıb yadda saxlama mexaniki yadda saxlamadan 22 dəfə yaxşı nəticə verir”. Tərcümə edilən mətni məna təhlil edərək mətnin ən mühüm informasiyası ayrılır. Burada subyekt və predikat əsas məna yükünü daşıyır. (23)

TƏRCÜMƏDƏ UYGUNSUZLUQ

Uyğunsuzluq nəzəriyyəsi tərcümə mətnlərinin müqayisəli təhlili zamanı ayrılan aşağıdakı informasiya növlərini qeyd edir:

-ötürülməyən informasiya, yəni orijinal mətnə olan, amma tərcümə mətninə ötürülməyən informasiya;məsələn, dildaxili məna-yanılmaclar, kalamburlar və s.

-əlavə informasiya, yəni tərcümə mətnində olan, orijinal mətnə olmayan bir informasiya;məsələn, milli bayramların, realilərin və s.açıqlanması əlavə informasiya tələb edir.

Uyğunsuzluq kateqoriyası iki bir birinə zidd tərcümə növündə özünü göstərir: hərfi, sərbəst.

Hərfi tərcüməyə tərcümə mətnində orijinalın formal və ya semantik komponentlərini, onun quruluşunu vermək cəhdi aiddir.

Sərbəst tərcümə isə formal və semantik komponentlərdən asılı olmayaraq informasiyanı tərcümə dilində verir. Məsələn, он с пафосом произнес последние слова фразы и вышел.

Перевод:он оставил наш дом после того , как кончил говорить. Bu cümlədə əlavə edilmiş informasiya «наш дом», verilməyən informasiya isə «с пафосом»dur.

Praktika göstərir ki, uyğunsuzluq nəzəriyyəsinin bir neçə müddəaları vardır:

1-cisi, orijinal və tərcümə mətnlərinin təhlili zamanı ilk olaraq informasiyanın mənaça uyğunsuzluğu nəzərə çarpır.

2-cisi, tərcümə zamanı verilməyən informasiya ötürülməmiş və əlavə informasiyadır.

3-cüsü, uyğunu olmayan informasiya məlumat nöqteyi-nəzərindən müxtəlif ola bilər.

4-cüsü, uyğunu olmayan informasiya ötürülməyən, əlavə məlumatdan başqa nadir, tamamlayıcı, dəqiqləşdirici, təkrar təkrar və sıfırlanan növlərinə ayrılır.

5-cisi, əsas informasiya ötürülməsi hecaların sayı ilə ölçülür.

Bütün deyilənləri nəzərə alaraq, tərcüməçi informasiya kvantlarının köməyi ilə səhvləri aradan qaldırmalı, tərcümə

prosesinin qanunauyğunluğundan istifadə edərək məsələni həll etməlidir.

Tərcümədə izafilik. Nitqdə kodların izafiliyi haqqında fikri ilk dəfə K.Şennon üzə çıxarmışdır. Amerikalı alim Frik və Sambi təyyarəçilərin aeroport növbətçilərilə danışğını təhlil edərək belə qərara gəlmişlər ki, adi nitqdə 96% izafilik - artıqlıq vardır. Bu da müxtəlif dillərdə müxtəlifdir.

Beynimiz daxil olan informasiyanı fasiləsiz olaraq qəbul etmir, onu paylaşılıb yığmaqla qəbul edir. R.Q.Piotrovski yazırdı: “Rus, ingilis, fransız, ispan və rumın dillərində informasiyanın yayılması kvant xarakteri daşıyır. Sözlərin əvvəli maksimum informasiya daşıyır, sözlərin axırıncı hərfləri isə ya informativ, ya da izafi informasiya daşıyır. İnformasiya paylaşmasının kvant xarakteri insan beyninin linqvistik mətni işləyib hazırlanması prosesinin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Dilin izafiliyi ehtimal nəzəriyyəsi kimi nitq mexanizminin hərəkəti əsasında durur.

Q.V.Çernov demişdir: “...Təkrar olunan elementlər yeni informasiya daşıyırlar, yalnız məlum informasiyanı təkrar edirlər, buna görə də izafi adlanırlar” (21)

İstənilən mətn məna bildirən parçalara bölünürlər. Cümlənin bölündüyü nitq parçaları informasiya kvantı adlanır. İnformasiya kvantı adətən xəbərlə bağlı olan hərəkətin subyektivi və obyektivi ola bilər.

Напр., 8 ноября в Азербайджане состоялось торжественное собрание, посвященное Дню Победы.

Собрание
торжественное
посвященное Дню Победы.

состоялось
8 ноября
в Азербайджане

Mövzu 18. TƏRCÜMƏÇİNİN PSIXOLOJİ HAZIRLIĞI

Tərcüməçi fəaliyyətinin özəllikləri.

Bildiyimiz kimi, tərcüməçi fəaliyyəti əqli-zehni əməyə aiddir və buna görə də əqli əmək gigiyenasının bütün qaydaları ona aid edilir.

Sağlamlıqla bağlı problemin yaranmasının ilk səbəbi stressdir.

Stresi doğuran dörd əsas səbəb vardır:

1. İşin əvvəlində müştəri ilə ilk kontakt zamanı və ya kütlə ilə iş zamanı “səhnə həyəcanı”.

2. İş zamanı səs-küy fikri yayındırır.

3. Beynin yüklənməsi, iş zamanı gərginlik, yorğunluq.

4. İşdən sonra gərginliyin və yüksək əsəbiyyətin saxlanması.

Şifahi tərcümə tərcüməçi kütlə ilə işləmək vərdişinə hələ təhsil illərində alışmalıdır. Mikrofon yaxud videokamera qarşısında vərdişlərinə yiyələnmək lazımdır. Bunun üçün onlar “rol oyunları” – “televiziya üçün müsahibə”, “mətbuat konfransı”, və s. təşkil etməlidir. Çıxışı bitirib təhlil etmək, səhvləri, onların səbəblərini araşdırıb qarşısını almaq lazımdır.

STRESİ ARADAN QALDIRMAQ ÜSULLARI

1. İlk iş günündən əvvəl yatmaq lazımdır. Yaxşı əhval-ruhiyyə, fəallıq, aydın ağıl tərcüməçiyə çox lazımdır.

2. Rəsmi tərcümə işindən əvvəl müştəri ilə əlaqəyə girmək, bunun üçün də iş yerinə təyin olunmuş vaxtdan əvvəl gəlmək lazımdır.

3. İşdən əvvəl özünüzü başqa bir işlə məşğul edin. Gözləməkdən insan çox gərgin olur.

4. Bu hadisəyə qədər geymədiyiniz paltarını geyməyin. Rahat paltar geyinin.

Stresi aradan qaldırmaq üçün üsullar:

1. musiqiyə qulaq asmaq, rəsm çəkmək, çalmaq lazımdır.

2-ci üsul autogen treninqdir. Yoqada həyatı enerjini bərpa edən və relaksasiya edən çin və yapon texnikaları kimi insana öz psixikasını bərpa etməyə imkan verən digər texnika və təlimlər mövcuddur. Autogen treninq – çiyin, boyun əzələlərinin gərginliyini götürmək, bədənin günəş kəlfində istilik yaratmaq bacarığıdır. Bu həm də bir çox xəstəliklərin profilaktikasıdır. Həmçinin yoqada görməni möhkəmləndirmək və qorumaq üçün yaxşı tapşırıqlar vardır.

Tərcüməçi yaddaşının inkişaf etdirilməsi.

Tərcüməçi dil öyrənmək üçün yaddaşdan istifadə edir. Yaddaş daim təzyiq altında olur, daim beynindən hansısa məlumatı çıxarır, yaxud yadda saxlayır, yeni informasiya əlavə edir.

Yaddaşı inkişaf etdirmək üçün rəqəm, adlar, xüsusi isimlər üzrə bir çox tapşırıqlar sistemi mövcuddür.

Tərcüməçi bir informasiyanı yadda saxlamaq üçün digərini “söndürməlidir”. Bunun üçün *mnemotikanın xüsusi tapşırıqar sistemi kömək edə bilər. Bu yaddaşın inkişafını təmin edən xüsusi tapşırıqlar sistemidir.*

Hazırda mnemotikanı “eydetika” da adlandırırlar.

Tapşırıq 1. Qarşınıza kağız və qələm qoyun. Bir mövzu yazın: vaxtı qeyd edin. Daxilinizdə bir hekayə qurun və yazın. Çəşsanız vaxtı qeyd edib, yenidən başlayın. Hekayənin vaxtını uzadıb-uzatmadığınızı yoxlayın və hər gün təkrar edin.

Tapşırıq 2. Həmin tapşırığı şifahi və səsizi maqnitafona yazmaqla təkrar edin.

Tapşırıq 3. Oyun qurub 4 sözə - hə, yox, ağ, qara-sözlərinə qadağa qoyub müəyyən mövzularda danışın. Yoldaş olsa, çox yaxşı olar.

Bu və ya digər bu kimi tapşırıqlar - tematik qlossarilər aktiv lüğət tərkibinin formalaşdırılmasına və zənginləşdirilməsinə böyük kömək olacaqdır. (9)

Mövzu 19. SİNXRON TƏRCÜMƏ

Sinxron tərcümə ilk dəfə olaraq 1928-ci ildə Sovet İttifaqında Kommunist İnternasionalının VI konqresində tətbiq edilmişdir. (Y.A.Hofman) (5)

Tarixi. Müasir dövrdə şifahi tərcümənin iki növündən biri olan sinxron tərcümə beynəlxəq konfransların, mühüm dövlətlərarası diplomatik görüşlərin ən vacib komponentinə çevrilmişdir. Belə ki, bu görüşlərdə bağlanan müqavilələrin şərtləri, vacib şəxslərin nitqləri səsləndirilərkən sinxron tərcüməyə böyük ehtiyac duyulur. **Sinxron tərcümə zamanı tərcüməçi səs keçirməyən xüsusi kabinada oturub natiqin nitqini qulaqcıqlar vasitəsilə dinləyir və onu digər dildə-tərcümə dilində mikrofona ötürür. Adətən belə kabinaların sayı konqress və ya konfransın işçi dillərinin sayından asılı olur. Bu belə baş verir:prezidiumda, natiqin trubunasında və nümayəndələr yaxud konqress iştirakçıları qarşısında qurulmuş mikrofonlar;mikrofondan dispetçer-paylanma pultuna gedən əlaqə, oradan kabinalardakı qulaqcıqlara, tərcüməçinin mikrofonundan isə nümayəndələrə ötürülür, burada qulaqcıqlar və kanalların selektoru vasitəsilə nümayəndələr işçi dillərin birində nitqi dinləməyə müvəffəq olurlar.**

BMT-nin Nyu-Yorkdakı və Cenevrədəki iclas zallarında qurulmuş cihazlar 5-6 dildə verilən tərcümələrdən birinə qulaq asmağa imkan verir. Bəzi zallarda 8, 13 dildə tərcümələrə qulaq asmaq imkanı vardır. Rusiyada Kremlin Qurultaylar Sarayında 29 dildə tərcümələr edilir. Bundan başqa radiodalğalarının ultraqısa diapozonu istifadə edilir ki, bu zaman qurğu zalda qoyulur, iştirakçılar isə kanalın selektoru olan kiçik cib radioqəbuledicisi və mini qulaqcıqla təmin olunurlar. Bu iştirakçıya həm zalda, həm də foyedə gəzə-gəzə nitqlərə qulaq asmağa imkan verir. Müasir dövrdə sinxron tərcüməçi zəlin təsvirini televizor ekranında görür. Onun praktik fəaliyyəti o zaman uğurlu olur ki, dinləyicilər onun olduğunu hiss etmirlər. Tərcüməçinin fərdiliyi nə qədər az bilinsə,

nitqi nə qədər dəqiq, aydın, sakit olsa, ünsiyyət aktı bir o qədər təbii olar.

Konfrans təşkilatçılarına görə sinxron tərcümə zamana, vaxta böyük qənaət etməyə imkan verir. Əslində sinxron tərcümə iki konfrans tərcüməsindən biridir. İkinci növ tərcümə ardıcıl tərcümədir. Peşəkar sinxron tərcümə hərbi nasist cinayətkarları üzərində Nürnberq prosesindən başlayırsa, peşəkar ardıcıl tərcümə öz əsasını 1919-cu il Paris Sülh konfransından götürür. Onu demək kifayətdir ki, bütün XX əsr boyunca Avropada diplomatik konfransların dili, hökumətlərarası əlaqələrin dili fransız dili olmuşdur.

Paris sülh konfransının tərcüməçilər briqadasına London universitetinin professoru, tarixçi Pol Mantu başçılıq edirdi. Sonra isə Millətlər Liqasının tərcüməçiləri Antua və Jorj Kaminker qardaşları, Velleman, Jan Erber, Rober Konfino, Jorj Matye (fransız), Evans və Lloyd (ingilis) ardıcıl tərcümənin standartlarını yaratmışdılar. Bu standartlara görə natiq istədiyi qədər danışa bilərdi, yalnız ondan sonra tərcüməçi işinə başlayırdı. Fransız diplomatı Andre Fransua Ponsenin nitqi iki saat yarım sürmüşdü.

İşçi dilləri ingilis və fransız dilləri idi. II Dünya müharibəsindən sonra BMT yarandı və ardıcıl tərcümənin çox vaxt apardığı məlum oldu. Məhz buna görə 1950-ci illərdən başlayaraq sinxron tərcüməyə geniş yer verildi. Q.V.Çernov “Теория устного перевода” kitabında sinxron tərcümənin tarixini işıqlandıraraq qeyd etmişdir ki, sinxron tərcüməyə ilk patent 1926-cı ildə Amerika firması İBM (İnternasional Business Machines) Qordon Finlinin adına verilmiş, ancaq birinci təcrübə 1928-ci ildə Sovet İttifaqında Kominternin VI konqresində aparılmışdır. 1933-cü ildə Kominternin İcra Komitəsinin plenumunda ilk dəfə olaraq xüsusi avadanlıqlarla təhciz edilmiş kabinalar və qulaqcıqlar istifadə edildi. 1935-ci ildə isə Leninqradda VI Beynəlxalq fizioloji konqressdə akademik İ.P.Pavlovun çıxışı sinxron olaraq fransız, ingilis, alman dillərinə tərcümə edildi. Amma Nürnberq prosesindən başlayaraq sinxron

tərcümə peşəkar fəaliyyət növü kimi məşhurlaşdı. Nürnbərgdə sinxronistlərin iki komandası işləyirdi: biri sovet tərcüməçiləri, digəri isə müttəfiqlərin - əsasən Amerikanın tərcüməçiləri. Dünyada sinxron tərcüməçilər hazırlayan məktəblər açıldı. 1948-ci ildə Cenevrədə (ildə 1-2 tərcüməçi), 1962-ci ildən M. Torez adına MDPIXD-də (5-6), Vaşinqtonda, Leypsiqdə, Parisdə və s. şəhərlərdə tərcüməçi hazırlayan məktəblər açıldı. Sinxron tərcümə ilə ardıcıl tərcümə tərəfdaşları arasındakı mübarizədə sinxron tərcümə qalib gəldi. Çünki sinxron tərcümə daha çox vaxta qənaət etməyə imkan verirdi. Sinxron tərcümə çoxtərəfli diplomatiyaya xidmət etməyə başladı, ardıcıl tərcümə isə ikilərəfli münasibətlərdə, diplomatiyada istifadə edildi. Hal-hazırda da bu prinsip davam etdirilir.

1920-30-cu illərdə 1000-3000 konfrans, 1930-1940 illərdə 4000, 1940-1950- ci illərdə 6000-10000 və s. konfranslar olmuşdu ki, bunlarda da tərcümədə ingilis, rus, fransız, ərəb, çin, ispan, alman və s. dillər istifadə edilirdi. (20)

Quruluşu. Q.V. Çernovun qeyd etdiyi kimi, sinxron tərcümənin təşkilində 2 əsas sxem mövcuddur: 1-ci sxemə görə - birbaşa tərcümə sxemi - BMT - də, onun ixtisaslaşdırılmış müəssisələrində tətbiq edilir. Belə sxemdə kabinaların sayı iclas və ya sessiyanın işçi dillərinin sayına uyğun olur. Məsələn, BMT-nin qəbul etdiyi 5 rəsmi dildə 5 kabina işləyir. Hər kabinada tərcüməçilər briqadası işləyir ki, bunlar da qalan 4 kabinanın dilində verilən nitqi öz kabinasının dilinə çevirməlidir. Tərcümənin doğma dilə edilməsi nəzərdə tutulur. Adətən kabinaya iki tərcüməçi təyin edilir. Bu o deməkdir ki, məsələn, rus kabinasının 1 tərcüməçisi ingilis, fransız, ispan dilini, 2-cisi isə ingilis və çin dilini bilməlidir.

Bu digər kabinalara da aiddir.

2-ci sxem aparıcı dil vasitəsi və ya “baş tərcüməçi”nin köməyilə həyata keçirilir. Bu keçmiş Sovetlər İttifaqında və digət sosialist ölkələrində həyata keçirilirdi. Belə tərcümə zamanı 5 işçi dili olduğu halda 4 kabina olur. Aparıcı tərcüməçi natiqin

nitqini rus dilinə çevirir, digərləri isə nitqi aparıcının rus dilinə etdiyi tərcümədən lazımı dilə-ingilis, fransız və s.çevirirlər. Tərcüməçilər briqadası hər kabinada rus dilindən öz kabinasının dilinə tərcümə edəcəkdir. Bu tərcümənin də öz çatışmazlığı vardır. Hər bir tərcüməçi mütləq rus dilindən öz xarici dilinə və əksinə tərcümə etməyi bacaracaqdır.

BMT- nin tələbi ondan ibarətdir ki, tərcüməçi azı iki dildən doğma dilinə tərcümə etməlidir.

BMT və bir çox beynəlxalq təşkilatlarda qəbul edilmiş təkpilləli sxem ona yönəlmişdir ki, tərcüməçi iki və daha çox xarici dildən doğma dilinə tərcümə etsin. Bu sxem nəzəri cəhətdən daha yüksək keyfiyyətli, xüsusən də üslubi cəhətdən, tərcüməni təmin etməlidir. Birpilləli tərcümə sxemi işçi dillərin sayı az olduqda (4) tətbiq edilir və müasir dövrdə işçi dillərin çox olması səbəbilə demək olar ki, az hallarda tətbiq edilir.

Eyni zamanda yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ikitərəfli tərcümə anlayışı da vardır ki, bu da tərcümə prosesinin aparılmasından asılı olaraq şifahi tərcümənin ya sinxron, ya da ardıcıl növünə daxil edilir. İkitərəfli tərcümə dialoq iştirakçılarının danışığının tərcüməsinə deyilir. Tərcüməçi ikitərəfli tərcüməni sinxron və ya ardıcıl edə bilər.

İkitərəfli tərcümə dialoq şəkli, xarakteri daşıyır: burada dialoq iştirakçıları öz nitqlərini tərcüməçinin danışığına uyğun qururlar və tərcüməçinin danışığı dinləyicilərə çatdırılmasına şərait yaradırlar (bu haqda yuxarıda ətraflı yazılmışdır).

Qeyd etdiyimiz kimi, tərcümə prosesi tərcüməçinin iş şəraitindən və ilkin mətnin xarakterindən asılı olaraq dəyişikliyə uğrayır. Tərcümə prosesi həm də kontaktda olan dillərin xüsusiyyətindən də asılıdır. Belə halda tərcümə prosesinin xüsusiyyətləri xüsusi tərcümə nəzəriyyələri tərəfindən öyrənilir. A.Çujakin qeyd edir ki, şifahi tərcümə ilə məşğul olan şəxslər 3 əsas aspekti nəzərə almalıdır: 1-cisi, informasiya əldə deyil, ya kağızda, ya ekranda, ya da ki, natiqdədir, bu da öz növbəsində qorxu, əsəbilik, tərcümə edib-etməməyə inamsızlıq yaradır; 2-cisi,

tərcüməçi anlamalıdır ki, o, çıxış informasiya (orijinalın informasiyası) üçün məsuliyyət daşımır, ona təsir və ya nəzarət etmir, amma tərcümə üçün peşəkar, əxlaqi-etik və hüquqi məsuliyyət daşır; 3-cüsü, cavan tərcüməçilər yaşlı, təcrübəli və bilikli insanlarla işləsələr də bu onların özlərini inamsız hiss etmələrinə səbəb olmamalıdır, əksinə, onlar bundan bəhrələnməlidirlər. (23) Bildiyimiz kimi, tərcüməçi etdiyi tərcümənin adekvat olmasına görə məsuliyyət daşır.

SİNXRON TƏRCÜMƏ “KONFRANS TƏRCÜMƏSİ” NÖVÜ KİMİ

İlk növbədə sinxron tərcümənin tərifinə baxaq: **sinxron** tərcümə elə bir şifahi tərcümə növüdür ki, bu zaman tərcümə dilində nitq orijinalın dilində səslənən nitqlə eyni vaxtda yaranır və səslənir. Qeyd edilir ki, sinxron tərcümə texniki vasitələrin köməyiylə həyata keçirilir: orijinalda səslənən nitq telefon vasitəsilə qəbul edilir, tərcümə dilində isə səsdən təcrid edilmiş kabinadan tərcüməçi vasitəsilə mikrofona ötürülür.

Sinxron tərcüməni əsas iki növə bölürlər: 1-cisi, “vərəqdən tərcümə” adlanır. Belə tərcümə zamanı mətn vərəqdə yazılı şəkildə tərcüməçiyə verilir.

Tərcüməçi buna baxmayaraq natiqə diqqətlə qulaq asmalıdır, təcrübəsi az olan tərcüməçiyə vərəq mane olur, çünki o da əlavə diqqət tələb edir.

2-cisi, sinxronist portativ aparatla zalda gəzə-gəzə natiqin nitqini bilavasitə tribunadan qəbul edir. Bu növün də öz çətinlikləri vardır: zaldakı səs-küy ona fikirlərini toplayıb tərcüməni qurmaqda mane olur.

Eyni zamanda tərcüməçi-şeptun (pıçıldayan) kabinada oturan sinxronistdən fərqli olaraq konfrans iştirakçıları ilə şəxsi münasibət qurur ki, bu da tərcümə üçün əlavə maneə yaradır. Sinxron tərcümənin inkişafı 1945-1946 cı illərdə baş tutmuş Nürnberq prosesindən başlayır. Burada yalnız məhkəmə ilə təqsirləndirilən faşist cinayətkar arasında deyil, həm də hakimlər arasında əlaqənin qurulması təmin edilmişdir. Tərcümə eyni anda alman, ingilis, fransız və rus dillərində aparılırdı. Növbəli şəkildə işləyən 12 tərcüməçi 3 komandaya ayrılmışdı. 1950-ci illərdən sonra beynəlxalq konfranslarda sinxron tərcümə istifadə edilirdi. O dövrdə sinxron tərcümənin başlamasına yarım saat qalmış lazımi kadrlar, avadanlıqlar hazır olurdu. Sinxron tərcümə tərcümənin növləri içərisində ən çətini hesab olunur. Ona görə ki,

o, tərcüməçidən eyni anda eşitməyi, anlamağı, tərcümə etməyi, və danışmağı tələb edir. Hətta məşhur tərcüməçi Gennadi Miram sinxron tərcüməni peşə səviyyəsində psixofizioloji anormallıq adlandırmışdı. (15). (Г.Э.Мирам Профессия: переводчик. - Киев, 1999, с.81.) Tərcümə mətni orijinaldan bir qədər geri qalmaqla dayanmadan səsləndirilir. Lakin, peşəkar şifahi tərcüməçilər bu fikirlə razılaşmır, çətinlik və sərf olunan səy baxımından birinci yerə ardıcıl tərcüməni qoyurlar. Doğrudan da, eyni anda eşitmək və danışmaq bacarığı xüsusi təlim tələb edir, çünki, sadəcə təbii dil təcrübəsi ilə buna yiyələnmək mümkün deyil.

Sinxron tərcümənin növləri. Tərcümə praktikasının genişlənməsində əhəmiyyətli hadisələrdən biri sinxron tərcümənin yaranması idi. Əvvəllər sinxron tərcüməyə bir çox cəhdlər olsa da, onun tamplanlı şəkildə təşkili 1945-1946-cı illərdə baş tutmuş Nürnberq prosesinin adı ilə bağlıdır. Burada yalnız məhkəmə ilə təqsirləndirilən şəxs olan faşist cinayətkar arasında deyil, həm də hakimlər arasında əlaqənin qurulması təmin olunmuşdur. Tərcümə eyni anda alman, ingilis, fransız və rus dillərinə aparılırdı. Sinxron tərcümə konfrans, zirvə görüşü, qurultay kimi çoxtərəfli əlaqələrin baş tutduğu mühitdə daha əlverişlidir. (1)

Bildiyimiz kimi sinxron tərcüməçi adətən xüsusi kabinetdə oturaraq tərcümə edir. O natiqi xüsusi pəncərə vasitəsi ilə və ya ekran monitorunda görür, onun nitqini isə qulaqcıq vasitəsilə eşidir. Bu səbəblərdən nitqin səs keyfiyyəti bir qədər aşağı olur. Ona görə də tərcüməçi sözləri aydın, yüksək diksiya qabiliyyəti ilə tələffüz etməlidir. Nitq vasitəsiz olaraq ötürülür. "Mmm", "eee", "mən deyərdim ki", "elə bil ki", "əslində", "sözümün canı", "ümumiyyətlə", "necə deyərlər" kimi parazit sözlərin istifadəsi yolverilməzdir. Səs tembrindən də çox şey asılıdır. Tərcüməçinin nitqi aqressiv olmamalıdır, lakin, özünə əmin və inandırıcı olmalıdır. Dinləyicilərin rahat anlaması, eşitməsi daim ön planda olmalıdır.

Sinxron tərcüməçilər hər 10-20 dəqiqədən bir bir-birini əvəz etməklə cüt-cüt işləyirlər. İstirahət edən tərcüməçi lazım gəldiyi halda öz iş ortaqına kömək edə bilər. Ardıcıl tərcümədən fərqli olaraq sinxron tərcümədə tərcüməçi natiqin öz fikrini bitirməsini gözləmir, buna görə də, sinxron tərcüməçidə cümlənin sonrakı hissəsini əvvəlcədən proqnozlaşdırmaq bacarığı olmalıdır. Aydınır ki, proqnoza əsaslanan tərcümədə səhvlər də qaçılmazdır. Bu zaman tərcüməçi öz səhvini sonrakı nitqində düzəltməlidir, ancaq qətiyyənlə natiqdən geri qalmaqla olmaz. Çünki, əgər qaçırılan fraza natiqin nitqinin özülünü təşkil edərsə bu anlaşılmaqlıqla və dinləyicilərdə çəşqınlıqla səbəb ola bilər. Ancaq zaman təzyiqlı amilinə görə o uzun-uzadı ifadələri qısa sözlərlə əvəz edə, öz baxıql bucaqlına görə ikinci dərəcəli informasiyanı ixtisar edə bilər. Ardıcıl tərcüməçidə olduql kimi sinxron tərcüməçinin də aktiv söz bazasında çox miqdarda söz ehtiyatı olmalıdır.

Bəzən keçirilən tədbirin aparıcıl dili tərcümə dünyasında çox da məşhur olmayan hər hansıl bir ikinci dərəcəli dil olur, məsələn macar dili. Bu zaman bir tərcüməçil macar dilindən ingilis dilinə tərcümə edir. Yapon, ərəb, ispan və s. dillərə tərcümə edən tərcüməçilər isə ingilis dilinə tərcümə olunmuş nitql mənbə kimi götürür. Belə olan halda, ingilis dilinə tərcümə edən tərcüməçinin üzərinə ikiqat məsuliyyətl düşür.

Nadir hal olsa da sinxron tərcümə praktikasında belə bir halla qarşılaşmaq da mümkündür: Bəzən natiql həddən artıql yavaş sürətlə danıqlır və ya həddən artıql təkrarlardan istifadə edir. Aydınır ki, şifahi tərcümə zamanı tərcüməçil təkrarlanan və sıfırlanan informasiyanı tərcümə etmir və təbii olaraq, onun natiqlin nitqlini tərcümə etməsi tez bir zamanda baş verir. Bu zaman dinləyiciyə elə gələ bilər ki, tərcüməçil qeyri-peşəkardır və ya natiqlin nitqlində hansısa nüansları tərcümə etmir. Çünki, natiql uzun danıqldığı halda tərcüməçil tərcüməsini bir neçə cümlə ilə yekunlaşdırmalı olur. Bu zaman tərcüməçil auditoriya narahaqlıqla səbəb olmamaql üçün orijinal nitql redaktə etmə işini öz üzərinə

götürməli, artıq pauzaları nə isə bir şeylə doldurmalıdır. Məsələn, sadə sözlər əvəzinə daha geniş ifadələrdən istifadə edə, vaxtı doldurmaq məqsədi ilə natiqin nitqini vasitəli nitqdə verə bilər.

1) Pıçılıtlı ilə tərcümə. Sinxron tərcümənin ikinci dərəcəli olan digər iki növü pıçılıtlı ilə tərcümə və vərəqdən tərcümədir. Pıçılıtlı ilə tərcümə zamanı tərcüməçi dinləyiciyə və ya dinləyici qrupuna çox yaxın məsafədə əyləşir, deyilənləri onlara alçaq səslə və ya pıçılıtlı ilə çatdırır. Burada məqsəd digər dinləyicilərə-tərcüməyə ehtiyacı olmayanlara- mane olmamaqdır, Burada tərcüməçidən yalnız ixtisar olunmuş əsas fikirləri çatdırmaq tələb olunur.

2) Vərəqdən tərcümə. Bir çoxları elə bilir ki, vərəqdən tərcümə tərcümənin ən asan növüdür. Lakin, bu sadəcə kənardan belə görünür. Tərcümə fənninin tədris olunduğu bütün ali təhsil müəssisələrində tələbələrə vərəqdən tərcümə öyrədilir. Bunu öyrənmək üçün heç də az vaxt sərf olunmur. Əsas çətinlik burasındadır ki, tərcüməçi heç bir hazırlıq olmadan yazılı mətni sanki üzündən oxuyurmuş kimi şifahi şəkildə tərcümə edir. Kənardan baxan üçün hər şey çox sadə görünür. Mətn göz önündə olduğu üçün yaddaşa o qədər də böyük yük düşmür. Ancaq, yazılı tərcüməçidən fərqli olaraq, tərcüməçi tamamilə vərəqdəki mətnə əsaslanıb dəqiq ekvivalent tərcümə edə bilmir. O, qısa bir müddət ərzində mətnin tipini, üslubi xüsusiyyətlərini, məsələnin məğzini müəyyən etməyi bacarmalıdır. Vərəqdən tərcümənin ən asan növlərindən biri işgüzar məktubdur. Lakin, burada da çətin ifadələrin, sahəyə aid terminologiyanın tərcüməsi tələb oluna bilər. Nisbətən çətini isə qətnamələr, bəyannamələr, manifestlərin tərcüməsidir.

Vərəqdən tərcüməni çətinləşdirən cəhətlər: Tərcüməçi mətni oxuyarkən və onu tərcümə edərkən eyni ritmi qorumaq lazımdır. Yersiz pauzalardan istifadə etmək olmaz. Mətni cəld oxumaq tələb olunduğu hallarda tərcüməçi dəqiqədə 200 sözü, adi halda isə 100 sözü səlis oxumağı bacarmalıdır.

Bəzən mənbə dil ilə hədəf dildə olan cümlə quruluşu bir-birindən kəskin fərqlənir. Bu halda tərcüməçi oxuduğu cümləni

fikrində parçalara ayıraraq onu tərcümə dilində başqa konstruksiyada cəld yığmağı bacarmalıdır.

Vərəqdən tərcümənin özünəməxsus asan cəhətləri:

Tərcüməçi özünə tanış olmayan mətni vərəqdən tərcümə etməzdən əvvəl ona mətnlə tanış olmaq və hazırlaşmaq üçün bir neçə dəqiqə vaxt verilir.

Şifahi nitqi tərcümə edərkən tərcüməçi nətiqdən asılı olur. Nətiq neçə cümlə oxusa, tərcüməçi də o qədər tərcümə etməlidir. Vərəqdən tərcümədə isə bir dəfəyə neçə cümləni tərcümə edəcəyini və tərcümənin tempini tərcüməçi özü müəyyən edir.

Rəqəmlərin, xüsusi adların, tarixlərin göz qabağında olması yaddaşa düşən yükü azaldır, tərcüməçinin işini xeyli asanlaşdırır.

3) Səsyazma ilə tərcümə. Vərəqdən tərcümənin digər növü səsyazma ilə tərcümədir. Səsyazma ilə tərcümədən ən çox beynəlxalq təşkilatlarda istifadə olunur. Onun əsas xüsusiyyəti budur ki, tərcüməçi vərəqdən tərcümə edərkən eyni zamanda öz səsini diktofon kimi səsyazma vasitələri ilə qeydə alır. Daha sonra bu səs kompüterdə yığılır, ardınca isə lazım olan düzəlişlərin edilməsi üçün redaktora göndərilir. Bu növdə tərcümə edən tərcüməçinin düzgün intonasiyası və tələffüzü, səlis danışmaq qabiliyyəti və aydın səs tonu olmalıdır. (Çujakin və Spirina)

Çernovun sinxron tərcüməni xaricən səciyyələndirərək ayırdığı amilləri biz də qeyd edək:

1. Sinxron tərcümə şifahi tərcümənin ucadan səsləndirilən bir növü olub yazılı və ya “vərəqdən tərcümə”dən fərqlənir.

2. Sinxron tərcümə prosesi şifahi tərcümənin digər növü olan ardıcıl tərcümədən onunla fərqlənir ki, nətiqin nitqi ilə eyni zamanda başlayır və bitir. Ardıcıl tərcümədə tərcüməçi nətiqin danışmada etdiyi fasilədə, yəni danışığı bitdikdən sonra işə başlayır.

3. Auditoriyadan təcrid edilmiş tərcüməçi: mikrofon-gücləndirici-telefonlar (qulaqcıqlar) - sinxronist-mikrofon-gücləndirici-telefonlar a) işində aparaturadan asılıdır; b) daim zalda konfrans

iştirakçıları arasında olan tərcüməçi-şəptundan fərqli olaraq, özü obyektiv faktorların təsiri altında yerləşir.

4-cü faktor tərcümə edilən mətnin vahidinə aid informasiyanın məhdud həcmi **zaman** çatışmazlığı şəraitində baş verir.

SINXRON TƏRCÜMƏNİN TƏDQIQATI

Q.V.Çernov qeyd edir ki, sinxron tərcümə peşəkar fəaliyyət növü kimi gənc olsa da onun tədqiq edilməsi daha cavandır. Sinxron tərcümə üzrə ilk eksperimental və nəzəri işlər 60-cı illərin ortalarından yaranmağa başlamışdır. Birinci iş 1957-ci ildə Londonda Yeva Panet tərəfindən müdafiə edilmiş magistr dissertasiyası olmuşdur. Müəllif bu işdə şifahi tərcümənin tarixi və orijinala tərcümə arasında zaman fərqi məsələlərini tədqiq etmişdir. Daha sonra Z, A, Koçkina, A.Trizman, D, Seleskoviç, M.Y.Tsvilliq, B, A, Benediktov, A.F, Şiryayev və digər psixoloq, dilçi, sinxronist-tərcüməçilər sinxron tərcüməyə aid araşdırmalar etdilər.

Araşdırmalarda qeyd edildi ki, tərcüməçi nətiqdən geri qalır."fazoviy cdviq" adlanan bu geriqalma 1 saniyədən 10 saniyədək davam edir. Bəziləri, məsələn Herver sinxronistin nətiqdən 1 dəqiqədə 5-8 söz geri qaldığını göstərir. (21)

Herver həmçinin səs-küyün də tərcümənin tempini və keyfiyyətini aşağı saldığını qeyd etmişdir. (21)

Bir çox tədqiqatçılar nətiqin nitq söyləyərkən etdiyi pauzadan sinxronistin bəhrələndiyinə və seqmentləşməyə diqqət yetirmişlər.

Qoldman - Eyslerin (1973) əsəri orijinalın dilində nitqin seqmentasiyası probleminə həsr edilmişdir. Müəllif seqmentasiyanın 3 mümkün üsulunu müəyyən etmişdir: 1) tərcümə dilində seqmentasiyanın orijinalın dilində seqmentasiyaya tam uyğun olması (identiklik); 2) nitqin daha qısa parçalara bölünməsi (bölünmə); 3) orijinal dildəki nitqin 2-3 parçasının tərcümə dilində vahid bir parçada birləşdirilməsi (birləşmə). Müəllif 6 tərcüməçi üzərində təcrübə apararaq belə nəticəyə gəlmişdir ki, nitqin (identik) parçalanması halları orijinalın dilində nitqin tempinin (sürətinin) çoxalması ilə artır. Eyni zamanda tədqiqatçı müəyyən edir ki, qəbul edilmiş nitq parçası predikativ qrupu özündə əks etdirməlidir.

Digər tədqiqatçı A.F.Şiryayev (1973) fransız dilindən rus dilinə tərcümələr əsasında təhlil apararaq sinxronistin nitqində

mikropauzanın xüsusi əhəmiyyətini göstərmişdir. O qeyd etmişdir ki, tərcüməçilərin dilində sözlər arasında və sözlərdəki hecalar arasında mikropauza 80-160 msaniyə hər 1-2 heca, seyrək hallarda 3-5 hecadan sonra rast gəlinir. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, ” natiqin nitqini anlama mexanizmlərində tərcümədə danışıqda mətnin hecalar arasında müntəzəm mikropauzalarla tələffüz edilməsi və bu zaman çıxış mətninin ayrı-ayrı fraqmentlərinin qavranılması əsas rol oynayır. (24)

Çernov bu baxışları tənqid edərək yazırdı ki, Şiryayev konfranslarda real tərcümələri oksiloqrafik olaraq təhlil etməmişdir və onun sınaqlarında peşəkar sinxronistlər deyil, sinxron tərcüməni bilən peşəkar tərcüməçilər iştirak etmişlər. (21).

1963-cü ildə Z.A.Koçkina etdiyi eksperimentlər əsasında belə nəticəyə gəldi ki, sinxron tərcümədə eynivaxtılığa iki yolla: 1) məlumatı ixtisar etməklə; 2) öz nitqini müəllifin nitqinə nisbətən daha cəld söyləməklə nail olunur. (10)

Beləliklə, sinxron tərcümənin həqiqi sinxron olmasına şübhə yarandı. Bunun təsdiq edilməsi üçün dinləmə və danışma faktlarını araşdırmaq lazım idi. Bu araşdırmaları bir-birindən xəbərsiz və eyni vaxtda A.Ş.Barik, D.Herver, F.Qoldman-Eysler, Q.V.Çernov, A.F.Şiryayev apardılar. Çoxsaylı tədqiqatlar göstərdi ki, sinxronluqdan danışarkən tərcüməçinin nitq fəaliyyətinin iki növünün- natiqin nitqinə qulaq asmaq və tərcümə mətnini söyləmək prosesinin eyni vaxtda baş verməsindən danışırıq . Aparatla tədqiqatlar və sonrakı təhlillər göstərdi, bu iki fəaliyyət növü tərcümə prosesində 50 faizdən çoxunu təşkil edir və həqiqətən sinxron həyata keçirilir. Beləliklə də sinxron tərcümədə eyni vaxtda dinləmə və danışmanın mexanizmi sinxron tərcüməni mürəkkəb kommunikativ nitq fəaliyyəti hadisəsi edir . (20)

D.Herver eyni vaxtda qulaqasma və danışma nəticəsinə gələrək təbii sual verir:bu necə alınır? Bu suala cavab verərkən o, sinxron tərcümə mexanizminin psixoloji modelini təklif etmişdir. (21)

Herver Xalle və Stivensin (20) nitqi qavrama modelinə, “sintez vasitəsilə analiz” modellərinə əsaslanaraq öz modelində sinxron tərcümə zamanı yaddaş və onun növləri problemlərinə, yaddaşın paylanması problemlərinə baxır və tərcümə dilində tərcüməçinin yaratdığı mətnə nəzarət dövrünü göstərir. Bu dövrün mövcudluğuna sübut kimi o, tərcüməçinin normal iş şəraitində etdiyi düzəlişlərdə görür. Herverin modelini təhlil edərək Çernov göstərir ki, onun təklif etdiyi model zəif modeldir. Bu psixoloji model müasir psixologiyaya məlum olan bir çox nitq mexanizmlərini inkar edir. Həm də zəif olmaqla bərabər bu model linqvistik prosedurların olmaması ilə təzahür edir. Sinxron tərcümə nitq məlumatı olduğu və dilin vasitələri ilə kodlaşdırıldığı və digər dilə tərcümə edildiyi üçün linqvistik tərcümə nəzəriyyəsinə aid edilir. İlk olaraq tərcüməni bir dildə yaranmış mətnin digər dildə yenidən yaranması fikrinə İ.İ.Revzin V.Y.Rozensveyq “Ümumi və maşın tərcüməsinin əsasları” kitabında gəlmişlər. (20) Bu məktəb əsasında sinxron tərcümənin tədqiq edilməsində, semantik analiz və semantik sintez modelləri üçün böyük əhəmiyyəti olan bir çox ideya və istiqamətlər yarandı.

Sonrakı modellərdə, hər şeydən əvvəl, A.D.Şveytserin işləyib hazırladığı dinamik modeldə sinxron tərcümənin tədqiqi üçün qiymətli ideyalar vardır. Şveytserin Y.Nayda və O.Kadenin əsərlərini nəzərə alan işlərində tərcümə prosesi üçün relevant, mikrolinqvistik problemlərin çərçivəsindən kənara çıxan, sosio- və psixolinqvistika sahəsinə aid olan geniş amillər əks olunur. Dinamik modelin müəllifi A.D.Şveytser göstərir: “Bu proses əslində nitq fəaliyyətinin ümumiyyətlə səciyyələndirildiyi qanunauyğunluqlarla xarakterizə edilir. Tərcümə aktını kommunikativ fəaliyyət aktı kimi səciyyələndirən A.D.Şveytser onun aşağıdakı xarakterik tərəflərini göstərir: “1) tərcümə aktı mahiyyətə bir-birilə bağlı iki qarşılıqlı əlaqəli kommunikativ akta bölünür-göndərən və tərcüməçi arasında kommunikasiya və tərcüməçilə dinləyici arasındakı kommunikasiya; 2) tərcüməçi kommunikasiya prosesinin gələcək iştirakçılarından biri kimi gah

dinləyici, gah ötürücü rolunda çıxış edir və bu rolların dəyişməsi tərcümə prosesinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.” (24)

Sinxron tərcüməni digər tərcümə növlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyət ondadır ki, onun əsas məqsədi vahid kommunikativ aktın bu akt yerinə yetirilən anda müxtəlifdilli iştirakçıları arasında ünsiyyəti təmin etməkdir.

Fərqli xüsusiyyətləri. Sinxron tərcüməni yazılı tərcümədən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlər bunlardır:

1. Orijinal mətn parçasının birdəfəlik deyilməsindən sonra tərcümənin həyata keçirilməsi;

2. Tərcüməni nəinki mətn, həm də cümlə bitdikdən sonra həyata keçirmək vacibliyi;

3. Tərcümə prosesinin(məlumatın yenidən kodlaşdırılması) ciddi müvəqqəti çərçivə ilə məhdudlaşdırılması (bir neçə saniyə geri qalmaqla)

4. Dinləmə və danışma prosesinin eyni vaxtda baş verməsi (yaxud iki kommunikativ aktının eyni zamanda baş verməsi). Bunu da iki kommunikativ aktın səs-küy içində həyata keçirilməsi kimi baxmaq olar. Bu şəraitdə verilmişlərin təmiz linqvistik təhlili kifayət deyildir, çünki belə təhlil sinxron tərcümə prosesində ünsiyyət aktının mümkün olması və invariantın saxlanılması necə getməsinə izah edə bilmir. Beləliklə, hansı tədqiqatçının iki mətnlə-original dildəki mətn və tərcümə dilindəki mətnlə işləməsindən asılı olaraq, o, mətndə özünü göstərən dil qanunauyğunluqları ilə (20) üzləşir, deməli, sinxron tərcümənin təhlilinə tərcümənin linqvistik nəzəriyyəsi mövqeyindən başlaması doğrudur.

A.A.Leontyev qeyd etmişdir ki, dili sistem kimi öyrənən elm psixolinqvistikadır. (12) İ.A.Zimnyaya insanlar arasında dil insiyyəti prosesində reallaşan qulaqasma və danışmanın qarşılıqlı təsirinin bir neçə sxemini göstərir: “birinci danışır (D1 - ikinci qulaq asır Q2, yaxud ikinci danışır D2 - birinci qulaq asır Q1) sxemi sistemlərarası interpsixoloji qarşılıqlı təsirdir və sistem adı altında insan nəzərdə tutulur. Bu kommunikativ aktın - dil ünsiyyəti elementar vahidi sxemidir. (9)

NİTQDƏ İZAFİLİK VƏ EHTİMAL NƏZƏRİYYƏSİ SİNHRON TƏRCÜMƏ MEXANİZMİNİN ƏSASI KİMİ

“Əgər məlumatda bir-birinin ardınca gələn vahidlər qarşılıqlı əlaqədədirsə, əgər hər hansı bir vahidin ortayaçıxma ehtimalı əvvəlcə gələn vahiddən asılıdırsa, bu əlaqələr bir vahidin daşıya bildiyi informasiyanın miqdarını azaldır; kontekstual asılılıqlar o deməkdir ki, məlumat mənbəyi təkrarlanır. Dillərin əksəriyyətində artıqlıq var deməklə biz bu faktı qeyd edirik.” Bu deyim Çernovun adı çəkilən kitabından götürülmüşdür və alman mütəxəssisi C.Müllerə məxsusdur.

Doğrudan da, göstəriləni kimi, real sinxron tərcümə, 1-cisi, dinləmə və danışma prosesinin eyni vaxtda baş verməsilə, 2-cisi isə çox vaxt tərcüməçiyə ötürülən cümlələrin - deyimlərin bitməsinə qədər həyata keçirilir.

Bir çox sovet fizioloq və psixoloqların işində göstərilmişdir ki, ehtimal proqnoz mexanizmi insanın psixi fəaliyyətinin, o cümlədən nitq fəaliyyətinin bir çox tərəflərinin əsasında durur.

Sinxron tərcümədə tərcüməçinin peşə hazırlığı mühüm yer tutur. Sinxronistin predmetə görə hazırlığı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mətnə olan məna dərinliyi onun üçün keçilməz olmamalıdır. Verilən mətnin mənasının dinamik kumulyativ təhlilini aparmaq üçün tərcüməçi daxil edilən məlumatı anlamalıdır və bu anlamının əsasında N.İ.Jinkin dediai kimi, əvvəlki mətnlər, yaxud uyğun predmet biliyi durur. Görünür, belə biliklərin xarakteri öyrədilən sinxronistin çıxış edəcəyi konfransın tematikası ilə müəyyən edilir. (20)

Sinxronistin xidmət edəcəyi konfransın tematik –mövzu dairəsi nə qədər geniş olarsa, onun predmet haqqında biliyi də bir o qədər geniş olar. Həm də bu biliklərin xarakteri konkret dil kombinasiyasından və tərcümənin prinsipial istiqamətindən asılı deyil. Mahiyyətcə, belə halda məsələ tərcüməçinin maksimal geniş ümumtəhsil hazırlığına söykənir. Gələcəkdə hər hansı bir

konkret sahənin mütəxəssisi olmasa da tərcüməçi elmlərin əsası ilə tanış olmalıdır. Ancaq bu o demək deyil ki, o istənilən konfransda tərcüməçilik edə bilər. İxtisaslı tərcüməçi üçün əsas 3 növ tematika üzrə işləmək vacibdir: 1) siyasi-iqtisadi və ictimai elmlər; 2) təbii elmlər (biologiyaya əsaslanaraq); 3) elmi-texniki (fiziko-texniki elmlərə əsaslanmaqla). (20)

Siyasi-iqtisadi və ictimai elmlər sahəsində ixtisaslaşan tərcüməçi üçün geniş tarixi – filoloji biliklər lazımdır. Bu siyasi iqtisad, konkret iqtisadiyyat, hüququn əsasları, müasir elmi biliklərin qarşılıqlı əlaqəsini, elmin inkişaf dialektikasını bilmək vacibdir. Belə tərcüməçi iqtisadi inkişaf üçün ekoloji problemlərin əhəmiyyətini, iqtisadi rolunu, yeni elmlərin yaranması ilə bağlı yeni sənaye sahələrini bilməli və təbii ki, müasir dövrdə beynəlxalq konfranslarda müzakirə edilən siyasi və iqtisadi problemləri dərinlən anlamalıdır. Belə anlama olmadıqda hətta özünü müasir təhsilli hesab edən tərcüməçi üçün də siyasi-iqtisadi mövzuların mənası olmazdı. Və bu zaman edilən tərcümə də anlaşılmaz olacaqdır. Bundan başqa tərcüməçi “özünü hazırlıq” mərhələsini də keçməli, öz üzərində işləməlidir.

SİNXRON TƏRCÜMƏDƏ KONFRANS TƏŞKİLATÇILARININ ROLU

Q.V.Çernovun qeyd etdiyi kimi, konfrans təşkilatçılarının da üzünə böyük məsuliyyət düşür. Sinxron tərcümə zamanı əsas vəzifələrdən biri də odur ki, tərcüməçi konfrans başlayanadək tərcüməyə hazır olmalıdır. Ancaq o, bu vəzifənin öhdəsindən təşkilatçıların köməyi olmadan gələ bilməz. Çünki onda lazımı məlumatlar yoxdur. Bu məlumatlar təşkilatçılara məlumdur. Bunlar hansı məlumatlardır? (20)

İlk növbədə forum, konfrans , onların xarakteristikası, onların tərkibi (dövlət daxilində və ya hökumətlərarası, təşkilatın ən hörmətli üzvlərinin xarakteristikası və s.). Daha sonra konfransın xarakteristikası. Belə məlumatlar nəinki yeni işə başlayan tərcüməçilər, həm də təcrübəli tərcüməçilər üçün də faydalı olacaqdır, çünki hər bir konfransın, sessiyanın öz xüsusiyyəti vardır. Xarakteristika dedikdə konfransın gündəliyində duran məsələlər, əsas müzakirə edilən problemlər, forum iştirakçılarının tərkibi nəzərdə tutulur.

Bu məlumatlar sinxronistə verildikdə onun işində müvəffiqiyyət , uğur daha yüksək olur. Məlumatlar sinxronistə forum başlamazdan əvvəl iki növdə-formada verilir: 1) şifahi məlumat kimi (instruksiya, söhbət); 2) yazılı material formasında (məsələlər üzrə arayış, çıxışların proyekt, məruzələrin tezisləri və s.)

Sinxronist ünsiyyəti təmin edən mütəxəssis olsa da, mövcud məsələlər üzrə mütəxəssis olmadığı üçün nəyin əsas, nəyin ikinci dərəcəli olduğunu bilmədiyindən belə məlumatların onun işinin keyfiyyətinə çox təsiri olacaqdır. Tərcüməçinin əsas sənədlərə diqqətlə baxmaq imkanı olmalıdır. BMT-nin Katibliyində belə praktika gözəl nəticə vermişdir.

Sinxronist baş tutacaq konfransın güman edilən kommunikativ situasiyası haqqında, şəraitin avtoritetli proqnozu haqqında alınan məlumat əsasında qarşıdakı tərcüməyə mustəqil hazırlığı həyata keçirə bilər və keçirməlidir. Belə hazırlıq iki istiqamətdə ola bilər.

1-cisi, tərcüməçi qarşıdakı forumda müzakirə olunacaq əsas problemləri nəzərə almaqla onunla tanış olmalıdır. Bu zaman hazırlığın ən səmərəli üsulu tərcüməçinin natiqin gətirdiyi arqumentləri “ilk həmlədən” anlamasıdır.

2-cisi, sinxronist həmin sahədə işlənən terminologiyaya malik olmalıdır. Belə terminologiya çox da geniş olmaya bilər. Praktika göstərir ki, ən dar çərçivəli elmi konfransda işlənən terminlərin sayı 50-ni aşmır.

Nəhayət, tərcüməçi-sinxronist konfrans başlayanadək işə aid olan abreviaturları, təşkilat adlarını, forumla bağlı adları bilməlidir. Bacarıqlı forum təşkilatçıları konfransadək işçi dillərində rast gəlinə biləcək abreviaturların siyahısını hazırlayıb tərcüməçilərin ixtiyarına verməlidir. Həm də təşkilatçılar sinxronistlərin ixtiyarına forum iştirakçılarının adlarını da verməlidirlər. Forumun işində bilavasitə iştirak etməsələr də onun rəhbərlərinin – prezidentin, beynəlxalq assosiasiyanın məsul katibinin adlarını bilmək də vacibdir. Sinxronist idiomatik ifadələri, atalar misallarını yaxşı bilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Александрова О.А. Основы переводческой скорописи. Издательство полиграфического центра Новгородского гос.ун-та им. Ярослава Мудрого, 2016. 60 с.
2. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. М., Издательский центр «Академия», 2004. 352 с.
3. Аликина Е.В. Переводческая семантография. Запись при устном переводе. Издательство «Восток-Запад», 2006. 156 с.
4. Артемов В.А. Коммуникативная синтаксическая, логическая и модальная функции речевой интонации. Материалы коллоквиума по экспериментальной фонетике и психологии речи. МГУ, 1965. с.4.
5. Артемов В.А. Психология обучения иностранным языкам. Курс лекций. МГПИИЯ им.М.Тореза. М., 1966, с.187.
6. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. М., 1963, с.19
7. Гарбовский Н.К. Теория перевода. М., Изд. Моск. ун-та, 2004, 544 с.
8. Гофман Е.А. К истории синхронного перевода. «Тетради переводчика», № 1, 1963.
9. Зимняя И.А., Чернов Г.В. К вопросу о роли вероятностного прогнозирования в процессе синхронного перевода. В сб. «Вопросы теории и методики преподавания перевода», Тезисы Всесоюзной конференции 12-14 мая 1970.
10. Копанев П.И. Вопросы истории и теории художественного перевода. Минск, 1972. 294 с.
11. Кочкина З.А. Некоторые особенности деятельности синхронного перевода. Тезисы докладов на 11 съезде Общества психологов, вып.1, Москва, АПН, 1963.
12. Леонтьев А.Н. Учебник «Психология» под ред. К.Н.Корнилова, Б.М.Теплова и Л.М.Шварца. М., 1941, с.212
13. Миньяр – Белоручев. Общая теория перевода и устный перевод. М., 1980. 237 стр.
14. Миньяр – Белоручев. Пособие по устному переводу. М., Высшая школа, 1969.

15. Мирам Г.Э. Профессия – переводчик. М., Изд. «Ника-центр». 1999.81 с.
16. Семенец О.Е., Панасьев А.Н. История перевода, Киев. Изд. при Киевском Гос.ун-те, 1989.296 с.
17. Соколов А.Н. Психологический анализ понимания иностранного текста. Изв. АПН РСФСР, вып.7, с.184.
18. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М., Международные отношения, 1983.
19. Чеботарьев. Перевод как средство и предмет обучения. М., 2007.
20. Чернов Г.В. Теория и практика синхронного перевода. М., «Международные отношения», 1978, 208 с.
21. Чернов Г.В. Коммуникативная ситуация синхронного перевода и избыточность сообщения. «Тетради переводчика», 12, М., «Международные отношения», 1975.
22. Черняховская Л.А. Перевод и смысловая структура. М., «Межд.отн.1976.
23. Чужакин А.П., Спирина С.Г. Основы последовательного перевода и переводческой скорописи, М., Изд. «Экспримо», 2007. 88 с..
24. Швейцер Д. Перевод и лингвистика.
25. Ширяев А.Ф. Синхронность синхронного перевода. ВИИЯ. Труды института, Иностранные языки, № 7, М., 1971.
26. Штайер Б. О механизме синхронного перевода. «Тетради переводчика», №12, М., «Международные отношения», 1975.

PRAKTİK DƏRSLƏR ÜÇÜN TAPŞIRIQLAR

Əvvəlcə tələbələr mətni yalnız tərcümə edə bilər, onun janrını və xarakterik leksikasını təyin edərlər. Həm də ikilikdə işləyə bilirlər: biri mətni oxuyacaq, digəri tərcümə edəcək. Bir neçə mövzu keçildikdən sonra təhlillər edilməlidir.

Для начала студенты должны переводить текст, определить его жанр и характерную лексику. Они могут вдвоем работать: один прочтет текст вслух, другой переведет. Анализировать тексты будут только после прохождения 5-6-и тем.

ARDICIL TƏRCÜMƏ VƏ TƏRCÜMƏÇİ. ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД И ПЕРЕВОДЧИК

Задание 1. Определите жанр текста. Переведите текст на азербайджанский язык. Обратите внимание на лексику.

-Уважаемый господин Премьер-Министр!

Очень рады принимать Вас в нашей стране. Вы побывали в Азербайджане 20 лет назад. Безусловно, этот визит расширит двусторонние связи между нашими странами, народами.

Сегодня мы обсудили очень широкий спектр вопросов, связанных с двусторонними связями, региональным развитием. Обсуждения прошли очень открыто, в дружественной обстановке. Эти обсуждения помогут нам усилить двусторонние связи. У нас прекрасные перспективы в области сельского хозяйства. Израиль обладает современными технологиями, некоторые из них будут доставлены в Азербайджан позже. В этой области есть хорошие перспективы для сотрудничества.

Təpşırıq 2. Mətni tərcümə edin, xüsusi adların tərcümə dilinə verilməsinə diqqət edin.

Amerika dövlət analitik mərkəzi “Rand Corporasion” bildirir ki, Qara dəniz regionu Rusiya və Qərbin Avropanın gələcəyi uğrunda qarşıdurma meydanına çevriləcəkdir.

Bu arada Bolqarıstan öz ərazisində NATO-nin koordinasiya mərkəzini qəbul etməyə hazırdır. Bu haqda Baş nazir Boyko Borisov ABŞ prezidenti D. Tramp ilə danışıqlardan sonra məlumat vermişdir. Bolqar Baş Nazirinin nitqi televiziya da “Kanal-3”-translyasiya edilmişdir. O qeyd etmişdir ki, komanda qərargahı Rumıniyada, koordinasiya mərkəzi isə Varna şəhərində yerləşəcəkdir. Qara dəniz isə təhlükəsiz olacaqdır. Borisov Tramp ilə danışıqların nəticəsi haqqında kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinə məlumat vermişdir. Görünür ABŞ, bir

tərəfdən, Rusiyanı əhatə etmək, digər tərəfdən isə Çinə dəniz yolunun üzərində nəzarəti təmin etmək üçün plan həyata keçirir.

Задание 3. Переведите текст, укажите характерную лексику. Подчеркните термины и имена собственные.

Несколько лет назад, а именно в период экономического спада в Америке, газеты много писали о росте самостоятельности Европы. США явно теряли свое доминирующее положение в этой части света. В этот период в Западной Европе накапливались значительные запасы долларов, больше всего в ФРГ, в несколько меньшей степени во Франции и в Италии. Все это подтверждало, что Западная Европа уже достигла значительной экономической зрелости.

Təpşiriq 4. Mətni tərcümə edin. Terminlərin və xüsusi adların altından xətt çəkib tərcümə dilinə verilməsi üsullarını müəyyənləşdirin.

Bu onu göstərir ki, bizim əlaqələrimiz strateji xarakter daşıyır. Bizim görüşlərimiz də müntəzəm olaraq keçirilir. Siyasi əlaqələrin yüksək səviyyədə olması bütün başqa sahərə də müsbət təsir göstərir. Biz beynəlxəq təşkilatlarda uğurla fəaliyyət göstəririk. Macarıstan Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə əlaqələrində çox müsbət və fəal rol oynayır. Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında əlaqələr uğurla inkişaf edir və əminəm ki, gələcəkdə Macarıstan bu əlaqələrin inkişafını daim dəstəkləyəcəkdir.

Задание 5. Переведите текст, определив его стиль; укажите характерную лексику.

Европейская экономика очень расширилась, укрепилась, и стала конкурировать с Американской экономикой. На американцев произвело большое впечатление создание «общего рынка» - этой мощной группировки. Естественно, они приняли меры к тому, чтобы расширить свои позиции. В настоящее время прямые капиталовложения американцев в Европе

превышают 10 миллиардов долларов, причем большая их часть направлена в страны «общего рынка».

Təpşırıq 6. Mətni tərcümə edib vertikal yazı ilə qeyd edin (iki tələbənin iştirakı ilə dialoq şəklində tərcümə edin).

İlham Əliyev və Baş nazir Viktor Orbandın mətbuat üçün bəyanatları.

Azərbaycan Prezidenti İ. Əliyevin bəyanatı.

-Hörmətli cənab Baş nazir!

-Hörmətli qonaqlar!

Sizi bir daha səmimiyyətlə salamlayıram. Azərbaycana xoş gəlmisiniz. Biz Sizin səfərinizə çox böyük əhəmiyyət veririk. Macarıstan bizim üçün çox yaxın və dost ölkədir. Mən şadam ki, səfər çox uğurla keçir və səfərin nəticələri Macarıstan-Azərbaycan əlaqələrinin inkişafında mühüm rol oynayacaqdır.

Bizim siyasi əlaqərimiz çox yüksək səviyyədədir. 2014-cü ilin sonunda mən Macarıstana səfər edərkən biz Sizinlə strateji tərəfdaşlıq haqqında Birgə Bəyənname imzalamışıq. Bu özlüyündə bir göstəricidir. Bu onu göstərir ki, bizim əlaqələrimiz strateji xarakter daşıyır. Bizim görüşlərimiz də müntəzəm olaraq keçirilir. Siyasi əlaqələrin yüksək səviyyədə olması bütün başqa sahərə də müsbət təsir göstərir. Biz beynəlxalq təşkilatlarda uğurla fəaliyyət göstəririk. Macarıstan Azərbaycanın Avropa İttifaqı ilə əlaqələrində çox müsbət və fəal rol oynayır. Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında əlaqələr uğurla inkişaf edir və əminəm ki, gələcəkdə Macarıstan bu əlaqələrin inkişafını daim dəstəkləyəcəkdir.

Задание 7. Переведите текст, определив его стиль и жанр.

-Уважаемый господин Президент, дорогие члены делегации!

Мы придаем огромное значение Вашему визиту. Он усилит братские связи между нашими странами, а также между народами Азербайджана и Пакистана. Наши народы веками жили в условиях мира, сотрудничества и дружбы. Это со-

трудничество опирается на историческое наследие, традиции, религию, а также стратегические интересы. Политические связи между нашими странами находятся на очень высоком уровне. Мы поддерживаем друг друга во всех международных организациях и в дальнейшем будем продолжать.

Tapşırıq 8. Mətni tərcümə edin, üslubunu, xarakterik leksikasını müəyyən edin.

Azərbaycan Respublikasının ərazisi zəngin flora ilə malikdir. Burada 4500-dən çox çiçəkli, ali sortlu bitki növü yayılmışdır. Növlərin ümumi sayına görə Azərbaycanın florası Cənubi Qafqazın başqa respublikalarına nisbətən xeyli zəngindir. Respublikada rast gəlinən bitki növləri Qafqazda bitən bitki növlərinin ümumi miqdarının 66 %-ni təşkil edir.

Mətni iki tələbənin iştirakı ilə şifahi tərcümə prinsiplərinə uyğun – biri orijinal, digəri tərcümə dilində oxuması məqsədəuyğundur. Tərcümə bitdikdən sonra mətni həm orijinal dildə, həm də tərcümə dilində vertikal yazı ilə qeyd edin.

Задание 9. Переведите текст, определив его жанр и характерную для этого жанра лексику.

Подписанные сегодня Совместная декларация усилит наше двустороннее сотрудничество в различных областях. Я получил информацию о нынешней ситуации в Карабахе и об усилиях Азербайджана по урегулированию конфликта. Мы поддерживаем скорейшее мирное решение этого вопроса в рамках международного права. Мы придаем большое значение поддержке Азербайджана в этом вопросе и воспринимаем ее развитие и прогресс как свое развитие и прогресс. Также тесно сотрудничаем с Азербайджаном в рамках международных форумов, связанных с реформами в Совете Безопасности ООН.

Tapşırıq 10. Mətni tərcümə edin. Tərcümə dilində ekvivalenti olmayan sözlərin altından xətt çəkin (bu mətni 2 və ya 3 hissəyə ayırıb tərcümə etmək olar).

1. Azərbaycan coğrafi addır. Bu ad bir tərəfdən bu ərazidə eradan çox-çox əvvəl yaşayan əhalinin əksəriyyətinin atəşpərəst olması ilə bağlıdır. Yəni bu ərazidə yaşayan əhali odu allah sayırdılar, ona tapınırdılar. “Azər” od, atəş deməkdir. O biri tərəfdən, Azərbaycan ərazisində qədim zamanlarda türk soylu “Azər” sözündəndir.

“Azər” - “az” və “ər” tərkibindən ibarətdir. Türk dillərində “az” yaxşı niyyət, uğurlu tale kimi anlamları var “Azər” - “ər kişi”, “ər oğlu”, “od qoruyan” deməkdir. Deməli, “Azərbaycan” bu ərazidə yaşayan qədim türk dilli qəbilənin adından əmələ gəlmişdir.

II. Azərbaycan dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Bəşəriyyət bütün inkişaf dövrlərində bu torpaqda öz tarixini yazmışdır. İnsanlığın ilk çağlarında Azərbaycanda insan məskənləri olmuşdur. Bugünkü bəşər mədəniyyətinin yaranması, tərəqqisi və dialektikasında Azərbaycanın öz yeri, öz payı vardır.

Zaman uzun keçmişlərin bir çox arxeoloji və memarlıq abidələrini bizim üçün qoruyub saxlamışdır. Xalqımızın istedadı və yaradıcılıq qüdrəti “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Oğuznamə”, “Koroğlu” və bir çox başqa epik abidələrdə təcəssüm etmişdir.

III. Bu bərəkətli, səxavətli və mehriban torpaq bir çox mütəfəkkirlərin, filosofların, alimlərin, şairlərin, memarların, musiqiçilərin, rəssamların beşiyi olmuşdur. Rəvayətə görə, Zərdüşt bu torpaqda dünyaya göz açmışdır. Azərbaycan torpağı bəşəriyyətə Nizami Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Bəhmənyar, Nəsimi, Füzuli,

Nəsrəddin Tusi, Şah İsmail Xətai, Molla Pənah Vaqif, Bakıxanov, M.F.Axundov,

M.Ə.Sabir, A.Səhhət, C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, C.Cabbarlı, Səməd Vurğun,

Ə.Vahid, Rəsul Rza və s. kimi dahilər bəxş etmişdir.

**ŞİFANİ MƏLUMATIN QAVRANILMASI,
ONUN MƏNACA TƏHLİLİ. SEQMENTLƏŞMƏ.
(ВОСПРИЯТИЕ УСТНОЙ ИНФОРМАЦИИ,
ЕЕ СМЫСЛОВОЙ АНАЛИЗ. СЕГМЕНТИЗАЦИЯ)**

Задание 11 . Переведите текст, разделив на сегменты.

На заседании Совета президентов широко обсуждались различные аспекты украинско-азербайджанских связей и были определены шаги для будущей совместной деятельности. Состоялось обсуждение многих важных вопросов – энергетика, транспорт, военно-техническое сотрудничество, политические связи, наша деятельность в международных организациях. По всем обсужденным вопросам были даны серьезные поручения. В результате выполнения этих поручений наши народы станут еще ближе друг к другу, и торговый оборот возрастет.

(Öz tərcümənizi “Əlavələr” bölməsindəki tərcümələrlə müqayisə edin).

Tapşırıq 12. Mətni tərcümə dilində seqmentlərə ayırıb yazın.Mətdəki ekvivalenti olmayan vahidlərin tərcümə dilinə verilməsi üsullarını qeyd edin.

Gündəlik məsələlərin əsas mövzusu dövlət büdcə proyeqtinin Parlament müzakirələridir. Hələ ki, xalq elçiləri gələn ilin dövlət büdcəsini müzakirə edirlər, jurnalist və ekspertlər büdcə proyeqtinin ayrı-ayrı nüanslarına diqqət yetirirər. Belə ki, yerli KİV məlumat verirlər ki, dövlət büdcə proyeqtində proqnoz edilən qeyri-neft gəlirləri ötən ildəkindən 12% çox olacaqdır. Müstəqil iqtisadçı R.Həsənovun sözlərinə görə dövlət xəzinəsinin qeyri-neft gəlirlərinin payı 3% artacaqdır. Məlumat verilir ki, deputatların plenar iclasda büdcə ilə bağlı qaldırdıqları məsələlər Maliyyə Nazirliyi tərəfindən öyrənilmişdir.

Задание 13. Переведите текст, предварительно разделить на сегменты, записать вертикально, используя буквенные сокращения.

Документ, позволяющий создать совместную экономическую комиссию, является отличным механизмом для двустороннего сотрудничества. Он поможет увеличению товарооборота между Израилем и Азербайджаном. Мы обсудили это с господином Премьер-Министром. Израиль обладает современными технологиями, некоторые из которых будут доставлены в Азербайджан позже. В этой области имеются большие перспективы для сотрудничества. Туризм также является одной из основных сфер для потенциального развития. Уверен, что прямые рейсы между обеими странами будут содействовать увеличению числа туристов в обоих направлениях. Огромным потенциалом обладает сотрудничество в области образования.

Təpşiriq 14. Mətni tərcümə edin, seqmentlərə ayırıb vertikal şəkildə yazın. Xüsusi adları abbreviaturlarla qeyd edin.

1946-cı ildə SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 15 may tarixli qərarı əsasında ikillik M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Müəllimlər İnstitutu yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyevin 13 iyun 2000 ci il tarixli fərmanı ilə M.F.Axundov adına APRDƏİ-nin bazasında yaradılmış Bakı Slavyan Universiteti qabaqcıl dövlət təhsil müəssisələrindəndir.

Задание 15. Переведите текст, предварительно разделить на сегменты, записать вертикально, используя буквенные сокращения.

По сообщению АРА, в ответ на очередную военную агрессию Армении против Азербайджана 27 сентября 2020 года азербайджанский народ с целью освобождения оккупи-

рованных земель начал Отечественную войну под руководством президента АР, Верховного Главнокомандующего Илхама Алиева.

Солдаты и офицеры, проявившие геройство в борьбе за суверенитет АР и территориальную целостность, граждане, работающие в тылу, в целом весь народ, демонстрировав волю и решительность, железную солидарность и единство, нанесли сокрушительные удары по врагу. Наши земли были освобождены за счет крови отважных шехидов и газа, солдат и офицеров. Во время войны 2914 военнослужащих Азербайджанских Вооруженных Сил стали шехидами. 7 человек считаются пропавшими без вести.

Tapşırıq 16. Mətni tərcümə edib seqmentlərə ayırın, hərfi və hərf ixtisarlardan istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Azərbaycan Respublikasının on milyonluq əhalisinin gündəlik ünsiyyət vasitəsi və rəsmi dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan dili İran İslam Respublikasında yaşayan 20 milyonluq azərbaycanlının da ana dilidir. Rusiyada, ABŞ-da, Türkiyədə və Qərbi Avropa ölkələrində bir neçə milyon azərbaycanlı yaşayır. Yer üzərində hazırda Azərbaycan dilində danışan 50 milyona yaxın adam yaşayır.

Задание 17. Переведите текст, запишите разделив на сегменты.

Государства многих стран борются за мир и разоружение. Они добились огромных успехов в деле отстранения разногласий вокруг проекта ядерных сил. Проведение в жизнь политики мира приводит к разрядке международной напряженности. Ликвидация термоядерных оружий, прекращение всяких войн привели бы к мирному сосуществованию всех народов на Земле. Это способствовало бы расширению экономических, культурных связей между всеми государствами.

Tapşırıq 18. Mətni tərcümə edin, seqmentlərə ayırıb vertikal şəkildə yazın.Üslubunu təyin edib, xarakterik leksikasının altından xətt çəkin.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra yeni konstitusiya qəbul edilənədək 1978-ci il Konstitusiyasının “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı” ilə ziddiyyət təşkil etməyən maddələri qüvvədə olmuşdur. 9 oktyabr 1993-cü ildə “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Bu qanun 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvədən düşmüşdür.

Задание 19. Переведите текст, запишите разделив на сегменты.

Парламентские обсуждения проекта государственного бюджета остаются главной темой повестки дня. А пока народные избранники обсуждают государственный бюджет наступающего года, журналисты и эксперты обращают внимание на отдельные нюансы бюджетного проекта. Так, местные СМИ информируют, что прогнозируемые не нефтяные доходы в проекте госбюджета на 12% больше уровня текущего года. По словам независимого экономиста Р.Гасанова доля не нефтяных доходов государственной казны увеличится на 3%. Сообщается, что вопросы, поднятые депутатами на пленарном заседании в связи с бюджетом, были изучены Министерством финансов.

Tapşırıq 20 . Rus dilinə tərcümə edib, seqmentlərə ayırın, vertikal şəkildə yazın.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Vətən müharibəsində 2914 hərbi qulluqçusu şəhid olub, 7 nəfər itkin düşmüş sayılır.

Azərbaycan Ordusunun zəfər yürüşünə tap gətirməyən düşmən təxribatlara əl ataraq, günahsız mülki insanları hədəfə almaqla müharibə cinayətləri törədib.

Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri, çoxsaylı tarixi və mədəni abidələri olan qədim Gəncə, ərazilərində strateji obyektlər

yerləşən və keçən Mingəçevir (Su Elektrik Stansiyası) və Yevlax (Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri) şəhərlərini, Beyləqan, Bərdə, Tərtər, Qəbələ, Goranboy, Ağcabədi, Abşeron, Xızı və digər rayonlarını ballistik raketlər və digər ağır artilleriya qurğularından atəşə tutulub.

2020-ci il sentyabrın 27-də Naftalan şəhərinin Qaşaltı-Qaraqoyunlu kəndində yerləşən, kənd sakini Qurbanov Elbrus İsa oğlunun evinə top mərmisinin düşməsi nəticəsində bir ailə - 5 nəfər tamamilə məhv olub.

Oktyabrın 4, 5, 8, 11 və 17-də raket və ağır artilleriya hücumları nəticəsində Gəncə şəhərində 26 nəfər həlak olub, 175 nəfər yaralanıb, şəhərdə yerləşən mülki infrastruktur obyektlərinə, nəqliyyat vasitələrinə külli miqdarda ziyan dəyib.

Ermənistan silahlı qüvvələrinin raket və ağır artilleriya hücumları nəticəsində Bərdə rayonunda 29 nəfər həlak olub, 112 nəfər yaralanıb, rayonda yerləşən mülki infrastruktur obyektləri, nəqliyyat vasitələri külli miqdarda ziyan görüb.

Ümumilikdə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 12-si uşaq, 27-si qadın olmaqla 93 mülki şəxs həlak olub, 454 mülki vətəndaş yaralanıb, ümumilikdə 12 292 yaşayış və qeyri-yaşayış sahəsinə, 288 nəqliyyat vasitəsinə ziyan dəyib, 1018 fermer təsərrüfatı üzrə zərər faktı aşkar edilib.

Qayda. Əgər cümlə təktərkibli olarsa vertikal yazı zamanı cümləni cümləyə çevirmək əlverişli olur. Mürəkkəb cümlələri yazarkən təkrar olunan simvol və sözlərin yenidən yazılmaması üçün yuxarıda yazılmışlarla xəttlə birləşdirmək lazımdır. Mürəkkəb cümlənin hissələrini bir birindən vertikal xətt çəkməklə ayırmaq olar. Məqsəd-səbəb, güzəşt cümlələrini yazarkən üstündən iki xətt çəkilmiş üfqi xətt işlənir. Sual cümlələrinin qarşısında tərsinə çevrilmiş sual işarəsi, əmr cümlələrinin əvvəlində isə tərsinə çevrilmiş nida işarəsi qoyulur. Bəzən oxunuşun asan olması üçün cümlədə bir neçə anlayışı bildirən eyni simvol olduqda onun üstündə anlayışın-sözün baş hərfi yazılır.

**TRANSFORMASIYA, KOMPRESSIYA VƏ
ƏVƏZLƏMƏLƏRDƏN İSTİFADƏ QAYDALARI.
ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРАНСФОРМАЦИЙ,
КОМПРЕССИЙ И ЗАМЕН.**

Задание 21. Переведите текст, применяя трансформации. Определите жанр текста.

Запишите вертикально, используя буквенные сокращения и символы.

Сегодня мы обсудили различные аспекты вьетнамо-азербайджанских связей. Мы придаем особое значение этим отношениям. В прошлом году во Вьетнаме открылось посольство Азербайджана. Это играет позитивную роль в развитии наших двусторонних отношений. Мы поддерживаем друг друга в международных организациях.

Большое внимание было уделено двусторонним экономическим связям. Торговый оборот между двумя странами достиг 400 миллионов долларов.

Tarşığıq 22. Запишите следующие словосочетания, используя метод трансформации, переведите их на азербайджанский язык

Образец: Нам предстоит - мы должны - *bizim qarşımızda durur - biz etməliyik*; широкий обмен мнениями – обменяться – *geniş fikir mübadiləsi etmək - mübadilə etmək*;

подняться на борьбу; с первых дней своего существования; внести большой вклад; представители деловых и промышленных кругов; не скрывать своего намерения; отдавать приказ; находиться в зависимости; принять участие в выборах; произнести приветственную речь, всеобщее и полное разоружение.

Bir formulanın digərilə - daha qısa ilə əvəz edilməsi “transformasiya metodu” adlanır və mətnin ixtisarına və ya

simvollarından istifadə imkanının genişləndirilməsinə xidmət edir. Verilmiş misallar konkret olaraq nitq kompressiyasına aiddir. 2-3 ifadəni cümlədə işlədin.

Задание 23. Переведите предложения, применяя трансформации.

1. Нам доставляет удовольствие приветствовать в столице нашей родины руководителей делегации.

2. Наши народы постоянно чувствуют поддержку друг друга.

3. Этот проект, обсуждавшийся во всех странах, дал возможность провести широкую дискуссию по вопросам, интересующим весь мир.

4. В субботу было подписано соглашение между двумя странами.

5. Народов наших стран связывают прочные узы дружбы.

6. Повсюду мы наблюдали высокое сознание долга у людей, их умение и желание трудиться, творческий подход к работе.

Tapşırığı yerinə yetirərkən доставляет удовольствие приветствовать, чувствуют поддержку друг друга, дал возможность провести широкую дискуссию, прочные узы дружбы kimi ifadələri transformasiya edərək yazmaq lazımdır.

Tapşırıq 24. Mətni tərcümə edin, xüsusi adları abbreviaturlarla qeyd edin. Rəqəmləri hərfi ixtisarlardan istifadə edərək yazın.

1946-cı ildə SSRİ Xalq Komissarları Sovetinin 15 may tarixli qərarı əsasında ikillik M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Müəllimlər İnstitutu yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Ə.Əliyevin 13 iyun 2000- ci il tarixli fərmanı ilə M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun bazasında

yaradılmış Bakı Slavyan Universiteti qabaqcıl dövlət təhsil müəssisələrindəndir.

Təpşiriq 25. Запишите следующие словосочетания, используя метод трансформации, переведите их на азербайджанский язык

Вносить большой вклад, представители деловых и промышленных кругов, отдавать приказ, находиться в зависимости, произнести приветственную речь, дать возможность согласия, провести анализ, нам доставляет удовольствие посещать, иметь возможность пригласить, члены американского конгресса, представители Российской Государственной Думы, Члены Милли Меджлиса, высокопоставленный представитель Германского государства.

Təpşiriq 26. Verilmiş mətni transformasiyalardan istifadə etməklə tərcümə edib vertikal yazı ilə qeyd edin.

8500 əməkdaşı, bütün Avropada filialları və illik mal dövriyyəsi 2, 3milyard yevro olan “RCG” kompaniyası Avropada ən qabaqcıl dəmir yolu kompaniyalarından biridir. Hər il kompaniya 474 milyon sərnişin, 113 milyon ton yükü bütün ekoloji standartlara əməl etməklə təyinat yerinə çatdırır.

Günün sonunda Vyanada Azərbaycan səfirliyində Avstriyanın qabaqcıl dəmiryol firmaları ilə görüş keçirilmişdir. Məqsəd Qafqaza, Mərkəzi Asiyaya və Çinə doğru genişlənməkdir. Görüşdə Kompaniyaların gələcək imkanları müzakirə edilmişdir.

Задание 27. Переведите, используя трансформации. Запишите вертикально. Мətni tərcümə edərkən transformasiyalardan, hərф və hərфи ixtisarlardan istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

1. Мне довелось посетить эту страну последний раз шесть лет назад.

2. На железной дороге пассажирам создают всевозможные удобства.

3. Нам нужно вести неустанную борьбу за мир.

4. Представитель США не согласен с решением ООН.

5. Не следует забывать о предстоящих экзаменах.

6. Мы не можем одобрить эту резолюцию.

Tapşırıq 28. Verilmiş mətni transformasiyalardan istifadə etməklə tərcümə edib vertikal yazı ilə qeyd edin. Segmentlərə ayırın.

Azərbaycanın əsas hissəsi ilə Naxçıvan bölgəsi arasında Zəngəzur yerləşir. Vaxtilə Zəngəzur bölgəsinin Azərbaycandan alınıb Ermənistana birləşdirilməsi böyük türk dünyasını coğrafi baxımdan parçaladı. Ancaq Naxçıvanda qəbul etdiyimiz qərarlarla və birgə işimizlə biz türk dünyasının birliyini daha da gücləndirdik və qardaşlığımızı davam etdiririk. Bu mənada Türk Şurasının yaradılmasına dair qərarın məhz Naxçıvanda keçirilmiş Zirvə Görüşündə qəbul edilməsi türk dünyası üçün böyük rəmzi əhəmiyyətə də malikdir.

Ötən on il ərzində Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası bir təşkilat kimi əhəmiyyətli inkişaf yolu keçib. Şura ölkələrimiz arasında siyasi, iqtisadi, nəqliyyat, humanitar, turizm, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və digər sahələrdə əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynayır. Türk Şurasının mötəbər beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri genişlənir. Hazırda BMT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, ATƏT, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı kimi qurumlarla səmərəli əməkdaşlıq mövcuddur. TÜRKSOY, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, Türk Akademiyası zəngin mədəni irsimizin tədqiqi, maddi və mənəvi dəyərlərimizin dünya səviyyəsində təbliğində əhəmiyyətli rol oynayır.

Задание 29. Переведите текст, применяя трансформации. Укажите сегменты.

Парламентские обсуждения проекта государственного бюджета остаются главной темой повестки дня. А пока народные избранники обсуждают государственный бюджет

наступающего года, журналисты и эксперты обращают внимание на отдельные нюансы бюджетного проекта. Так, местные СМИ информируют, что прогнозируемые нефтегазовые доходы в проекте госбюджета на 12% больше уровня текущего года. По словам независимого экономиста Р.Гасанова доля нефтегазовых доходов государственной казны увеличится на 3%. Сообщается, что вопросы, поднятые депутатами на пленарном заседании в связи с бюджетом, были изучены Министерством финансов.

Tapşırıq 30. Verilmiş mətni transformasiyalardan istifadə etməklə tərcümə edib vertikal yazı ilə qeyd edin.

- Təşəkkür edirəm, hörmətli Sooronbay Şaripoviç.

Hörmətli həmkarlar.

Qırğızıstandan Türk Şurasına sədrliyi qəbul edən Azərbaycan bu müddət ərzində ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın və dostluğun möhkəmləndirilməsi istiqamətində öz söylərini göstərəcəkdir. Bizi birləşdirən ortaq soy-kök, tarix, mədəniyyət və milli dəyərlər qarşılıqlı səmərəli fəaliyyətimiz üçün mühüm əsasdır. Türkdilli dövlətlər arasında əməkdaşlığın inkişafı Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir.

Türk Şurasının VII Zirvə Görüşü Naxçıvan Sazişinin imzalanmasının onuncu ildönümünə təsadüf edir. 2009-cu ilin oktyabrında dövlət başçılarının Azərbaycanın qədim şəhəri Naxçıvanda keçirilmiş Zirvə Görüşündə ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın təsisatlanmış yeni formatı yaradıldı. Azərbaycanın əsas hissəsi ilə Naxçıvan bölgəsi arasında Zəngəzur yerləşir. Vaxtilə Zəngəzur bölgəsinin Azərbaycandan alınıb Ermənistanla birləşdirilməsi böyük türk dünyasını coğrafi baxımdan parçaladı. Ancaq Naxçıvanda qəbul etdiyimiz qərarlarla və birgə işimizlə biz türk dünyasının birliyini daha da gücləndirdik və qardaşlığımızı davam etdiririk. Bu mənada Türk Şurasının yaradılmasına dair qərarın məhz Naxçıvanda keçirilmiş Zirvə Görüşündə qəbul edilməsi türk dünyası üçün böyük rəmzi əhəmiyyətə də malikdir.

RELYEF SÖZÜN SEÇİLMƏSİ (ВЫБОР РЕЛЬЕФНОГО СЛОВА)

Задание 31. Переведите текст, выделите сегменты, определив рельефное слово.

Просто деловые круги должны ближе узнать друг друга, необходимо изучить бизнес-возможности. Считаю, что визит Президента Дуды очень важен в этом отношении, потому что порой нехватка информации не позволяет деловым кругам наладить тесные связи друг с другом.

Мы очень заинтересованы в увеличении торгового оборота. Сегодня был проведен достаточно широкий обмен мнениями об этом. Предпринимаются конкретные шаги для расширения экспортно-импортных операций. В прошлом году в Польше был открыт торговый дом Азербайджана. Считаю это важным шагом, и производимая в Азербайджане продукция будет представляться посредством этого торгового дома. Мы провели обмен мнениями об инвестировании. Считаю, что здесь тоже есть возможности, просто нам необходимо направить наши усилия в правильное русло, чтобы добиться эффективности в области инвестирования.

Tapşırıq 32. Mətni seqmentlərə ayırın, tərcümə edin; vertikal yazı və ixtisarlardan istifadə edərək yazın.

Qoşulmama Hərəkatı bəşəri dəyərlərin təbliğinə xidmət edir və bütün ölkələrin suverenliyi, ərazi bütövlüyünə sadıqlığını nümayiş etdirir. O, özündə 120 ölkəni birləşdirir və BMT-dən sonra dünya dövlətlərinin təmsil olunduğu ən böyük siyasi təsisatdır. Hərəkata üzv ölkələrin dövlət və hökumət başçılarınin 2016-cı ildə keçirilmiş XVII Zirvə görüşündə növbəti görüşün Bakıda keçirilməsi qərarı qəbul edilmişdir. 2019-2022-ci illər üzrə sədrlik Azərbaycanla həvalə edilmişdir.

Задание 33. Переведите текст, определив рельефное слово.

Разумеется, сегодня мы провели обмен мнениями об энергетической безопасности. Мы тесно сотрудничаем с Францией и в этой области. Азербайджан прилагает все усилия для энергетической безопасности Европы. Подписанные в конце прошлого года документы будут способствовать поставкам газа на Европейское пространство. Проекты «Шахдениз», Трансанатолийский и Трансадри-атический – самые крупные инфраструктурные проекты Европы. Объем намеченных инвестиций - 45 миллиардов долларов.

Tapşırıq 34. Mətni seqmentlərə ayırın, tərcümə edin; vertikal yazı və ixtisarlardan istifadə edərək yazın.

Rusiya Azərbaycan üçün idxal üzrə bir nömrəli tərəfdaşdır və bizim qeyri-neft sektorunun məhsullarının ixracı üzrə də bir nömrəli tərəfdaşdır.

Həmçinin qarşılıqlı investisiyalarla əlaqədar layihələr həyata keçirilir. Biz burada da müsbət dinamikanı görürük. Energetika, neft-qaz sahələrində çox möhkəm əlaqələr mövcuddur. Biz, mənim Rusiya Federasiyasına rəsmi səfərim çərçivəsində “Rossneft” ilə SOCAR şirkətləri arasında əməkdaşlıq barədə mühüm sənəd - müqavilə imzaladıq. Eləcə də, 20 ildən artıqdır ki, Azərbaycanda “LUKoil” şirkəti uğurla işləyir, bizim üçün mühüm investordur. Elektroenergetika sahəsində bizim enerji sistemləri paralel rejimdə işləyir. Biz, mənim sentyabr səfərim çərçivəsində yüksək gərginlikli elektrikötürücü xəttin ikinci növbəsinin tikintisi ilə bağlı məsələləri müzakirə etdik. Bu xəttin tikintisi elektrik mübadiləsini daha çox nizama salmağa və bu sahədə üçüncü ölkələrlə əlaqələri genişləndirməyə imkan verəcək.

Biz nəqliyyat sahəsində çox fəal əməkdaşlıq edirik. Bizim birgə reallaşdırdığımız “Şimal-Cənub” layihəsi artıq öz nəticələrini verir. Ötən illə müqayisədə biz bu il həmin dəhlizlə yükdaşımaların nəqlinin 100 dəfədən çox artdığını görürük. Həm

də bu, yalnız başlanğıcdır. Hesab edirik ki, bu dəhliz Avrasiyanın ən mühüm nəqliyyat xətlərindən biri olacaq, bununla da ölkələrimizin daha da yaxınlaşmasına kömək edəcək və tranzit potensialımızı artıracaq.

Задание 35. Переведите текст, запишите вертикально, используя буквенные сокращения и символы.

Каждый год 31 марта в Азербайджане на государственном уровне отмечается как день геноцида азербайджанцев.

Наша интеллигенция, ученые для доведения этих кровополитных событий со всеми подробностями будущему поколению должны исполнить свой долг. В этом отношении изучение преступлений армян, совершенных против азербайджанского народа, против человечества, в частности политики геноцида, привлечение к ним внимания международной общественности является одной из важнейших задач.

Tapşırıq 36. Mətni seqmentlərə ayırın, tərcümə edin; vertikal yazı və ixtisarlardan istifadə edərək yazın.

Bu gün Sumqayıt müasir, böyük sənaye potensialına malik olan, sürətlə inkişaf edən, gündən-günə abadlaşan gözəl şəhərdir. Əldə edilmiş bütün nailiyyətlər münasibətilə sumqayıtlıları təbrik edirəm.

Sumqayıtın qədim tarixi var. Ancaq şəhər kimi Sumqayıt 70 il bundan əvvəl formalaşdı. 1949-cu il noyabrın 22-də Nazirlər Sovetinin qərarı ilə Sumqayıt şəhəri yaradılmış və Sumqayıtın sürətli inkişafı başlamışdır. Sumqayıt sənaye şəhəri kimi formalaşdı, kimyaçılar şəhəri kimi inkişaf etdi. Sumqayıtda bir çox sənaye müəssisələri, yeni iş yerləri yaradılmışdır. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən Sumqayıta kadrlar gəlməyə başlamışdır. Eyni zamanda, Sovet İttifaqının digər respublikalarından gələnlər Sumqayıtda işlə təmin olunmuşdular.

Ancaq əfsuslar olsun ki, şəhərin yaranmasının birinci mərhələsini əhatə edən dövr ərzində Sumqayıtda ekoloji tarazlığa

fikir verilməmişdir, ekoloji tarazlıq pozulmuşdur. Sumqayıt o illərdə Sovet İttifaqında ekoloji cəhətdən ən qeyri-təmiz şəhər kimi fəaliyyət göstərirdi. Əlbəttə ki, bu, insanların sağlamlığına zərər vururdu, ekoloji tarazlıq pozulmuşdur. Ancaq 1969-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbər seçildəndən sonra ekoloji vəziyyətə diqqət yetirməyə başlamışdır.

SEMANTİK BLOK ANLAYIŞI **ПОНЯТИЕ СЕМАНТИЧЕСКОГО БЛОКА**

Tapşırıq 37. Azərbaycan dilinə tərcümə edib, semantik bloklara ayırın, hərfi və hərf ixtisarlardan istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası uğurla fəaliyyət göstərir və bir neçə parlamentlərarası təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Mədəniyyət, elm, təhsil, turizm, gənclər və idman kimi sahələrdə birgə fəaliyyətimiz xalqlarımız arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin daha da dərinləşməsinə xidmət edir.

Zirvə görüşlərimiz ənənəvi olaraq əməkdaşlığımızın müxtəlif sahələrini əhatə edən mövzulara həsr olunur. Builki tədbirimizin “Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı” adlanan mövzusu mühüm aktuallıq kəsb edir. 2017-ci ildə Azərbaycanda Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi yaradılıb. Agentliyin yaradılmasında məqsəd kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsidir. Ölkə daxilində və xaricində geniş fəaliyyət imkanlarına malik güclü sahibkarlar sinfi formalaşib. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən indiyədək 36 min sahibkara 1, 4 milyard ABŞ dolları həcmində güzəştli kredit ayrılıb.

Задание 38. Запишите следующие словосочетания, используя метод трансформации, переведите их на азербайджанский язык, укажите семантические блоки.

-Уважаемые дамы и господа.

Как вы помните, в середине августа мы вместе с Президентом Азербайджана Ильхамом Гейдаровичем Алиевым участвовали в Каспийском саммите, по итогам которого была подписана важнейшая Конвенция о правовом статусе Каспийского моря. А сегодня мы с большим удовольствием принимаем Президента Азербайджанской Республики с визитом в нашей стране.

Только что завершились переговоры, которые прошли в конструктивной и деловой атмосфере. Подчеркну, что Россию и Азербайджан связывают прочные традиции дружбы и сотрудничества. Отношения наших государств носят партнерский и взаимовыгодный характер, основываются на принципах добрососедства, уважения интересов друг друга. Убежден, что сегодняшние переговоры, в которых приняли участие руководители ключевых ведомств и представители бизнеса, придадут дополнительный импульс дальнейшему развитию всего комплекса российско-азербайджанских связей. Именно на это нацелены подписанное с Президентом Азербайджана совместное заявление, а также солидный пакет межправительственных и межведомственных соглашений. Прежде всего отмечу план действий по развитию ключевых направлений сотрудничества. Этот программный документ включил в себя так называемые дорожные карты по таким важным вопросам, как наращивание торговли и встречных инвестиций, создание транспортных маршрутов, а также расширение гуманитарного взаимодействия, в том числе культурных и туристических обменов.

Tapşırıq 39. Azərbaycan dilinə tərcümə edib, semantik bloklara ayırın, vertikal yazıdan istifadə edin.

İlk növbədə, əməkdaşlığın əsas istiqamətlərinin inkişafı üzrə Fəaliyyət Planını qeyd edirəm. Bu proqram sənədə ticarətin və qarşılıqlı sərmayələrin artırılması, nəqliyyat marşrutlarının yaradılması, eləcə də humanitar qarşılıqlı fəaliyyətin, o cümlədən

mədəni və turizm mübadilələrinin genişləndirilməsi kimi mühüm məsələlər üzrə belə adlandırılan yol xəritələri daxildir.

İkitərəfli iqtisadi əlaqələrə gəlincə, onlar çox fəal inkişaf edir. 2017-ci ilin yekununa görə Rusiya və Azərbaycan arasında əmtəə dövriyyəsi, demək olar ki, 35 faiz artaraq 2,5 milyard dollara çatıb. Rusiyanın Azərbaycana birbaşa kapital qoyuluşu 1,5 milyard dollar təşkil edib. Azərbaycan bazarında təxminən 700 birgə müəssisə, onlardan da üçdə biri 100 faizlik Rusiya kapitalı ilə fəaliyyət göstərir. Sahibkarlıq birlikləri arasında, o cümlədən kiçik və orta biznes xətti ilə əlaqələr genişlənir. Rusiya-Azərbaycan İşgüzar Şurası təkcə ötən il ümumi dəyəri 450 milyon dollar olan 42 birgə layihəyə dəstək göstərib.

Azərbaycanda Rusiyanın bir çox enerji şirkətləri uğurla işləyir. Bunlar “Qazprom”, “Transneft” və “Lukoil”dur. Ümumiyyətlə, Rusiyanın və Azərbaycanın enerji sistemləri inteqrasiya rejimində fəaliyyət göstərir. Sənaye sahəsində kooperasiya dərinləşir. İlham Heydər oğlu ilə müzakirə etdiyimiz bir neçə uğurlu birgə layihəni xatırladım. Məsələn, “KamAZ” Gəncə avtomobil zavodunda lisenziyalı yük maşınlarının buraxılmasını və onlara xidmət göstərilməsini qaydaya salıb.

Задание 40. Переведите на азербайджанский язык, запишите, используя буквенные и буквальные сокращения.

-Уважаемые участники церемонии, дорогие друзья.

Прежде всего, хочу сердечно поздравить вас со священным праздником Рамазан. Желаю всему азербайджанскому народу благополучия, все новых и новых успехов и крепкого здоровья.

Месяц Рамазан призывает мусульман планеты к миру и единству, благородным поступкам, чистым помыслам, милосердию и духовному совершенству. Рамазан призывает каждого из нас оказывать помощь нуждающимся, людям, столкнувшимся с трудностями. Сегодняшняя встреча симво-

лична в этом отношении. Сегодня часть наших соотечественников, страдающих от захватнической политики Армении, обеспечивается новыми квартирами, улучшаются условия их жизни. В вашей жизни начинается новый период. Ваш образ жизни улучшится. Сердечно поздравляю вас по этому случаю, желаю вам счастливой жизни в новых квартирах. Qarabag Azərbaycandır!

HƏRF İXTİSARLARI.HƏRFİ İXTİSARLAR. БУКВЕННЫЕ И БУКВАЛЬНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

Ardıcıl tərcümədə qeydgötürmə zamanı istifadə edilən əsas metodlardan biri də hərf ixtisarları və hərfi ixtisarlardır. Mövzu yuxarıda hərtərəfli izah edilmiş, praktik materiallarla möhkəmləndirilmişdir. Aşağıda mövzunun daha dərinlən mənimsənilməsi üçün tapşırıqlar verilmişdir.

Tapşırıq 41. Mətni tərcümə edərək hərfi və hərf ixtisarlari edin və rəqəmləri transformasiya edin.

8500 əməkdaşı, bütün Avropada filialları və illik mal dövriyyəsi 2, 3milyard yevro olan “RCG” kompaniyası Avropada ən qabaqcıl dəmir yolu kompaniyalarından biridir. Hər il kompaniya 474 milyon sərnişin, 113 milyon ton yükü bütün ekoloji standartlara əməl etməklə təyinat yerinə catdırır.

Günün sonunda Vyanada Azərbaycan səfirliyində Avstriyanın qabaqcıl dəmiryol firmaları ilə görüş keçirilmişdir. Məqsəd Qafqaza, Mərkəzi Asiyaya və Çinə doğru genişlənməkdir. Görüşdə kompaniyaların gələcək imkanları müzakirə edilmişdir.

İxtisarlar zamanı aşağıdakı tələblərə əməl olunmalıdır:

- 1.Ən yüksək dərəcədə aydın, yazılışda və şifrənin açılışında asan olmalıdır;
- 2.universal, asan yadda qalan olmalıdır;
- 3.müəyyən anlayışları, simvolları bildirməlidir;
- 4.danışıq və ya tərcümə zamanı hamı anlamalıdır.

Hərfi ixtisarlar.

Bundan başqa dilçilikdə hərfi ixtisar termini də işlənir ki, bu da əsasən abbreviaturaların yaranması ilə bağlıdır.Hərfi ixtisar zamanı sözlərin baş hərfi yazılır.Tərcümə dilində bunlar uyğun hərflərlə verilir. Ardıcıl tərcümədə abbreviaturalardan geniş istifadə edilir. Məs. XİN (Xarici İşlər Nazirliyi – MVD - Министерство Внешних Дел). Nəzərə almaq lazımdır ki, hərf

ixtisarları və hərfi ixtisarlər eyni məqsədə-qənaətə, asanlaşmağa xidmət etsə də, bir-birindən fərqlənirlər. Hərflər ixtisarında (буквенный) sözlər saiflərin hesabına ixtisar edilir, hərflər xxtisar zamanı isə sözlər tam ixtisara uğrayaraq yalnız baş hərfləri yazılır (буквальный). Müqayisə edək: Birləşmiş Millətlər Təşkilatı-BMT; Birləşmiş Millətlər Təşkilatı - Brlşmş Mlltlr Tşkltı.

Universal hərflər ixtisarlər:

- MP - Member of Parliament - deputat, xalq elçisi, Dövlət Duması elçisi, ABŞ konqresmeni, Polşa Seyminin deputatı, MM deputatı və s.

- PM - premyer Ministr, Baş nazir və ya İcra hakimiyyəti başçısı.-

Bir çox abbreviaturlar ingilis dilində olduğu kimi verilir:

NASA, YUNESKO, WB (World Bank - Всемирный Банк); НАТО;

Digərləri isə hər bir dilə tərcümə edilərək verilir:

Ölkələr: Jap-Yaponiya, G (Almaniya), FR-Fransa, SW - İsveçrə, Sw - İsveç, AR - Az.Respublikası, İ (İtaiya), RF - РФ, EU - EC-Aİ (Evropean Union - Евросоюз- Авropa İttifaqı), SP (İspaniya), UK - Ukrayna və s.

Beynəlxalq təşkilatlar:

CIS-CHQ-MDB, UN (OOH) - BMT, OSCE(ОБСЕ) - ATƏT, ПАСЕ (Парламентская Ассамблея Союза Европы) - AŞPA, İMF-MBФ (Международный валютный фонд) - BVF - Beynəlxalq valyuta fondu), UNESKO, WNO (Всемирная Организация здравоохранения - Ümumdünya səhiyyə təşkiatı) - ВОЗ - ÜST, WTO - ВТО (Всемирная торговая организация) – ÜTT - (Ümumdünya ticarət təşkilatı).

Şəhərlər: NY (Nyu-York), PAR (Paris), LA (Los Anceles), LON (London), MOW (Moskva);

Tarixi şəxslər və hadisələr: WWI (II) (1-ci (II) Dünya Müharibəsi), BVM-BOB - (Böyük Vətən müharibəsi - Великая Отечественная война), БН - Борис Николаевич - BN, ИС (Иосиф Сталин) - İS, ИА - İƏ - İlham Əliyev

Valyutaların adı: Manat-m(azn), R-rubl-rouble, Ə - Euro, Y - yuyen, USD - dollar

Çoxmənalı abbreviaturlar:

VIP - Very Important Person-müxtəlif kontekstlərdə yüksək vəzifəli məmur, mühüm şəxs, rəsmi şəxs;

ЧП - FH-fövqaladə hal , problem, çətin vəziyyət.

BC - SQ - Вооруженные силы - Silahlı Qüvvələr, ordu, əsgərlər, zabitlər və s.

Fərdi ixtisarlar:

Bəzən sözlərin baş hərfi, bəzən isə iki hərfi yazılır:

C/X - K/T - сельское хозяйство - kənd təsərrüfatı, Социальное страхование - C /страх - S /sığorta, D - demokratik, dm - demokratiya, дефицит бюджета - büdcə defisiti - (D -),

Presizion məlumatın istifadəsi. Samitlər yazılır, caitlər isə sözlün əvvəlində və sonunda yazılır

Həftənin günləri, aylar rəqəmlə göstərilir: 5-5-ci gün, 10.10(okt.), 11.08 (avq.)

- tarixlər :1995-95 ;1918-918; 2002-02; 1812-812:

- iri rəqəmlər – 17000 - 17m., 17 million - 17 mln., 17 miliard-17b (billion), 17 trillion - 17 tr. Qeyd etmək lazımdır ki, keyfiyyət simvollarını keçərkən bu sözlərin əvəzinə xətt çəkiləcəkdir.

Bəzən də sözlər qısaldılır: pro - professional, coop - kooperasiya, əməkdaşlıq, partnyorluq, info-informasiya, məlumat.

Задание 42. Переведите на азербайджанский язык, запишите, используя буквенные и буквальные сокращения.

Министр иностранных дел; Дания; Венгрия; Мексика; Соединенные Штаты Америки; Российская Федерация; Всемирный Банк; Германия; Швеция;

Шведария; Япония; Испания; Британия; Франция; Организация Объединенных Наций;Содружество наций; Узбекистан.

Tapşırıq 43. Mətni tərcümə edin, hərfi və hərf ixtisarlarından istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Amerika dövlət analitik mərkəzi “Rand Corporation” bildirir ki, Qara dəniz rejonu Rusiya və Qərbin Avropanın gələcəyi uğrunda qarşıdurma meydanına çevriləcəkdir.

Bu arada Bolqarıstan öz ərazisində NATO-nun koordinasiya mərkəzini qəbul etməyə hazırdır. Bu haqda Baş nazir Boyko Borisov ABŞ prezidenti D. Tramppla danışıqlardan sonra məlumat vermişdir. Bolqar Baş Nazirinin nitqi televiziya “Kanal-3” - translyasiya edilmişdir. O qeyd etmişdir ki, komanda qərargahı Rumıniyada, koordinasiya mərkəzi isə Varna şəhərində yerləşəcəkdir. Qara dəniz isə təhlükəsiz olacaqdır. Borisov Tramppla danışıqların nəticəsi haqqında kütləvi informasiya vasitələri nümayəndələrinə məlumat vermişdir. Görünür ABŞ, bir tərəfdən, Rusiyanı əhatə etmək, digər tərəfdən isə Çinə dəniz yolunun üzərində nəzarəti təmin etmək üçün plan həyata keçirir.

Tapşırıq 44. Mətni tərcümə edin, hərf ixtisarlarından istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Nümunə.

Azərbaycan

bir

dünyanın ən qədim insan məskənlərindən

Azərbaycan dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir. Bəşəriyyət bütün inkişaf dövrlərində bu torpaqda öz tarixini yazmışdır. İnsanlığın ilk çağlarında Azərbaycanda insan məskənləri olmuşdur. Bugünkü bəşər mədəniyyətinin yaranması, tərəqqisi və dialektikasında Azərbaycanın öz yeri, öz payı vardır.

Tapşırıq 45. Mətni tərcümə edin, hərf ixtisarlarından istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın. Ekvivalenti olmayan sözlərin altından xətt çəkin.

Azərbaycanın zəngin musiqi sənəti çoxəsrlik inkişaf tarixinə malikdir. Bu musiqi haqqında ilk məlumatlar bir sıra abidələrdən,

o cümlədən , Qobustan (e.ə.XVIII-III minilliklər) və Gəmiqaya (e.ə.III-I minilliklər) qaya rəsmlərindən alınmışdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” da (VII yüzil), Nizaminin, Füzulinin əsərlərində orta əsrlərin musiqi həyatı, musiqi janrları, musiqi alətləri barədə zəngin məlumat verilmişdir.

Задание 46. Выделить сегменты, затем перевести текст на азербайджанский язык, отметить вертикальной записью.

В период председательства в Движении неприсоединения АР будет строить свои приоритеты и деятельность на исторических Бандунгских принципах. Бандунгские принципы, охватывающие такие принципы, как уважение суверенитета, территориальной целостности всех стран, невмешательство во внутренние дела государств, поощрение взаимного сотрудничества совпадают с основными принципами внешней политики Азербайджана. С этой точки зрения ощущается большая потребность в реформе в деятельности ООН. Насильственное изменение границ, нарушение территориальной целостности стран с применением силы, вмешательство во внутренние дела недопустимы.

Tapşırıq 47. Mətni tərcümə edin, hərf ixtisarlardan istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Azərbaycan dilindən rus dilinə tərcümə işində V.Qafarovun iştirakının özü tərcümələrin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərmişdir. Artıq əllinci illərin sonu, altmışıncı illərin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrini rus dilinə bilavasitə orijinaldan çevirən tərcüməçilər nəslə yetişmişdir. Onların sırasında tərcümə sənəti ustalarından Siyavuş Məmmədzadənin, Mansur Vəkilovun və başqalarının adlarını çəkmək olar.

Tapşırıq 48. Ümumişlək abbreviaturları öyrənin, baxmadan yazın.

Ölkələr: EU - EC - Aİ (European Union-Evrosöyöz-Avropa İttifaqı); CIS-СНГ - MDB (Содружество Независимых Государств - Müstəqil Dövlətlər Birliyi); CmW (Commonwealth - Britanское Содружество Наций - Britaniya Millətlər Birliyi); RF - RF - РФ (Russian Federation-Rusiya Federasiyası-Rоссийская Федерация); RF-FR-РФ (Republication Franes-Fransa Respublikası - Французская Республика); UK (Ukraina Respublikası); G - AFR – ФРГ (German-Almaniya Federativ Respublikası-Федеративная Республика Германии); İ (İtaliya); SP (İspaniya); Jap (Yaponiya) SW (İsveçrə) ; Sw (İsveç) və s.

Beynəlxalq təşkilatlar - UN - ООН-ВМТ (Birləşmiş Millətlər Təşkilatı - Организация Объединенных Наций); UNSC (Совет Безопасности ООН); OSCE-ОБСЕ - АТƏТ (Совет Безопасности Союза Европы); WHO - ВОЗ (Всемирная Организация Здравоохранения - Beynəlxalq Səhiyyə təşkilatı); WB-ВБ (World Bank-Всемирный Банк); WTO-ВТО-ÜTT (Всемирная Торговая Организация - Ümumdünya Ticarət Təşkilatı) və s.

Qeyd etdiyimiz kimi, ardıcıl tərcümədə simvolların yeri xüsusidir. Belə ki, tərcüməçi həm təklif olunan mövcud simvoldardan, həm də öz istədiyi fərdi simvoldardan istifadə etmək hüququna malikdir. Simvolların öyrənilməsi üçün tapşırıqlar, məşqlər, daim öyrənmək, təkrar etmək tələbələrin bilik səviyyəsini artırmağa xidmət edəcəkdir. Simvolların növlərinə aid tapşırıqlar isə onların dərindən mənim-sənilməsinə, gələcək tərcüməçilik fəaliyyətində istifa-dəsinə yardımçı olacaqdır. Aşağıda verilmiş tapşırıqlar simvolların müxtəlif növlərinin praktik işlənməsi məsələlərinə həsr edilmişdir.

Tapşırıq 49. Mətni tərcümə edin, hərflər və hərfləri ixisarlardan istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Almaniya Kansleri Angela Merkelin bəyanatından.

Biz, həmçinin Azərbaycanadakı sosial vəziyyəti müzakirə etdik. Mən ümidvar olduğumu bildirdim ki, alman sosial fondları Azərbaycanda fəaliyyətə başlaya biləcək. Biz belə bir addımı alqışladıq və bu məsələ üzərində işləməyə davam edəcəyik. Azərbaycan hökuməti tərəfindən bir neçə əfv qərarı qəbul edilib və biz bu addımı alqışlayırıq.

Задание 50. Переведите текст, запишите вертикально, используя буквенные сокращения и символы.

В нашей стране работники промышленности занимают главное место в создании национального дохода. Перед ними задача - развитие экономики, подъем производительности труда. Валовая продукция промышленности в стране выросла на 10 процентов по сравнению с прошлым годом. Наша промышленность вырабатывает самую различную продукцию и самого лучшего качества. Механизация и автоматизация производства опирается на высокоразвитую технику, основанные на научные данные. В стране все делается для подъема благосостояния народа.

Tapşırıq 51. Mətni seqmentlərə ayırın; tərcümə edin; hərf və hərfi ixtisarlardan istifadə edərək yazın.

Dünən Komissiyanın üzvləri geniş fikir mübadiləsi aparmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində də çox gözəl imkanlar var. Konkret tapşırıqlar verilmişdir ki, bu sahədə əməkdaşlıq daha da fəal olsun. Macarıstanda kənd təsərrüfatı çox inkişaf etmişdir. Burada əməkdaşlıq üçün çox böyük imkanlar var. Hal-hazırda Azərbaycan Şərq-Qərb nəqliyyat dənizinin yaradılması üzərində işləyir. Azərbaycan ərazisindən keçən İpəkYolu həm ölkələrimizi birləşdirəcək, həm də nəqliyyat təhlükəsizliyini təmin edəcəkdir.

VERTİKAL YAZI PRİNSİPLƏRİ ПРИНЦИПЫ ВЕРТИКАЛЬНОЙ ЗАПИСИ

Задание 52. Переведите текст, запишите вертикально, определив семантические блоки.

1. Нам доставляет большое удовольствие принимать сегодня президента соседнего нам государства и его супругу.

Мы

очень рады

принимать президента
его супругу
сегодня.

2. Следовало бы предпринять шаги к разрядке напряженности и разоружению.

Нужно

предпринять шаги
к разрядке напряженности и разоружению.

Tərcüməsi:

1. Bu gün biz qoşumuz olan dövlətin prezidenti və onun xanımını qəbul etməkdən məmnunuq .

Biz

məmnunuq
bu gün
qəbul etməkdən

qoşumuz olan dövlətin prezidenti və onun xanımını

2. Gərginliyin və silahlanmanın aradan qaldırılması üçün əvvəlcədən addımlar atmaq lazımdır.

Belə cümlələri daha asan qeyd etmək üçün tərcüməçi onları şəxsi cümləyə çevirməlidir: İnsanlar gərginliyin və silahlanmanın aradan qaldırılması üçün əvvəlcədən addımlar atmalıdırlar. Daha sonra tərcüməçi semantik blokları təyin edib qeydlərinə başlamalıdır.

Insanlar

addımlar atmalıdırlar

əvvəlcədən

gərginliyin və silahlanmanın aradan qaldırılması üçün

Əgər mübtəda həmcins olarsa, mübtəda qrupu alt-alta yazılır. Buna aid misala baxaq:

В нашей стране бережно хранятся различные документы, реликвии, фотоснимки времен Парижской коммуны.

Различные документы 1 времен Парижской коммуны

реликвии 1

фотоснимки 1

- хранятся

бережно

в нашей стране.

Subyekt - mübtəda qrupu həmişə 1-ci yerdə yazılır, digər cümlə üzvləri isə xəbərdən sonra yazılır ki, bu zaman bağlayıcı və bağlayıcı sözlərin yazılmasına ehtiyac qalmır.

Xəbər qrupuna aid olan sözlər bir-birinin altında yazılır. Burada digər cümlə üzvləri (təyin, tamamlıq, zərflik) həmcins olub olmamasından asılı olmayaraq bir-birinin altında yazılır. Əgər cümlədə feli bağlama, feli sifət tərkibləri olarsa, belə tərkiblər mötərizədə aid olduqları cümlə üzvünün altında yazılır: Работая над диссертацией, знакомясь с документами,

Бакланов обнаружил новые фотографии.

Бакланов

(работая над диссертацией)

(знакомясь с документами)

обнаружил

новые фотографии.

Bu tapşırıq nümunə xarakteri daşdığı üçün tövsiyə edilir ki, tələbələr özləri onu yerinə yetirdikdən sonra öz variantlarını hazır variantla yoxlasınlar. Əlavə olaraq tələbələrə 1-2 cümlə qurub nümunə üzrə işləməyi təklif etmək olar.

Tapşırıq 53. Cümlələri tam şəkildə yazıb tərcümə edin.

1. Нжно

Увлчть прзвдство ткани

В 2, 5 раза

В блжш 5 лет.

2. Этот зкн

утргл

свою силу 27 .X1.95.

3. Мы уврны , что все стднты ншй грпы сддт экзмны.

4. Лктр рскзвл о прспктвх авци.

5. Он кулл мшну в 975 году.

Tapşırıq 54. Mətni tərcümə edib vertikal yazı ilə qeyd edin. Hərf ixtisarlarından istifadə edin.

1. Azıx mağarası Azərbaycanın Xocavənd rayonundadır. Bu mağarada dünyanın ən qədim insanları yaşamışdır. 30 ilə yaxın idi ki, mağara erməni işğalı altında idi və mağaranın işğaldan sonrakı vəziyyəti haqqında heç bir məlumat yox idi. Hal-hazırda onun yerləşdiyi ərazi erməni işğalından azad edilmişdir. Azıx mağarasının sahəsi 800 kv.km-dir. Burada uzunluğu 600 metrə çatan 8 dəhliz var. Dəhlizlərin hündürlüyü 20-25 metrədir.

2. Beynəlxalq Muzeylər günü ərəfəsində dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində “ Muzey gecələri” adlı Beynəlxalq aksiyalar keçiriləcək. Bütün aparıcı muzeylərdə, sərgi qalereyalarında və digər incəsənət yerlərində bu bayram qeyd ediləcək. Geniş tamaşaçı kütləsini cəlb etmək, incəsənəti təbliğ etmək üçün giriş pulsuz olacaq.

Задание 55. Переведите текст, запишите вертикально, применив сокращения.

В прошлом году в Польше был открыт торговый дом Азербайджана. Считаю это важным шагом, и производимая в Азербайджане продукция будет представляться посред-

ством этого торгового дома. Мы провели обмен мнениями об инвестировании. Считаю, что здесь тоже есть возможности, просто нам необходимо направить наши усилия в правильное русло, чтобы добиться эффективности в области инвестирования.

Думаю, что сотрудничество может быть очень полезным для деловых кругов. Вообще, бизнес-среда в Азербайджане позитивна, и в последние годы в этом направлении есть большое продвижение. Это отмечает и Всемирный банк. В отчете Doing Business 2019 Всемирного банка Азербайджан по уровню бизнес-среды занимает 25-е место и входит в десятку самых реформаторских стран. Поэтому по вопросам инвестирования проводится огромная работа. Как в нефтегазовый, так и в нефтяной сектор вложены инвестиции, исчисляющиеся десятками миллиардов долларов. Иностранные инвестиции защищаются на должном уровне, что является важным для любой страны. Потому что в результате улучшения бизнес-среды и бизнесмены чувствуют себя спокойно, и государства получают больше пользы.

Проводимые в последние годы в Азербайджане экономические реформы позволяют нам расширить свои финансовые возможности. Внешний государственный долг находится на низком уровне, мы стараемся еще более понизить его. В настоящее время он составляет 19 процентов валового внутреннего продукта.

SEMANTOQRAFIYA. SİMVOLLAR. СЕМАНТОГРАФИЯ. СИМВОЛЫ

Tapşırıq 56. Mətni tərcümə edin, hərflə ixtisarlarından və simvollarından istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

1. Необходимо все сделать для подъема благосостояния народа. 2. Национальный доход – основа благосостояния населения страны. 3. У нас за один месяц стали выплавливаться больше, чем за весь 1913 год. 4. Валовая продукция промышленности в стране увеличилась в 36 раз. 5. Задания по росту производительности труда в промышленности выполнены на 105%.

Predikativ simvollar. Nəzəri materialda göstərilədiyi kimi, predikativ simvollar ox işarəsinin müxtəlif vəziyyətlərdə müxtəlif anlayışları bildirir. Əsasən hərəkət bildirir, xəbər funksiyasını yerinə yetirir.

- ötürmək, aparmaq, çağırmaq, gəlmək, eksport-ixrac və s.
- ← almaq, qəbul etmək, cəlb etmək, import- idxal və s.
- ➔ yaxşılaşdırmaq, gücləndirmək, artırmaq, əhəmiyyət vermək və s.
- azaltmaq, pisləşdirmək, ixtisar etmək, aşağı düşmək və s.
= olmaq, təşkil etmək, ixtisar etmək və s.
X ləğv etmək, qadağan etmək və s.
danışmaq, əmr etmək, xəbər vermək və s.

Задание 57. Переведите, запишите символами.

1. Афганское правительство отозвало своего посла из Вашингтона.
2. Народы Африки усиливают борьбу.
3. Сегодня погода ухудшилась.
4. Цены на промышленные изделия снижены.
5. США экспортируют нефть.
6. Мы приветствуем справедливую Победу азербайджанского народа над Арменией..

7.Глава нашего правительства часто принимает гостей.

Tapşırıq 58. Cümlələri və söz birləşmələrini Azərbaycan dilinə çevirin və simvollardan maksimum istifadə edərək yazın.

I. 1.Народы ведут упорную борьбу за мир. 2.Товарооборот стран общего рынка падает. 3.Он занимается огромной работой по созданию нового общества. И добился огромных успехов и перед ним еще большие успехи в будущем. 4.Мирный договор улучшил бы международную обстановку. 5.Я надеюсь, что мы победим.

II. Предыдущий оратор одобрил проект резолюции; наш долг – помочь эксплуатируемым народам; мы хотели бы добиться всеобщего полного разоружения народам; следует покончить с вмешательством во внутренние дела молодых африканских стран; желание народа – закон; народ может одержать победу; возможность предотвратить войну должна быть использована; было бы целесообразно провести совещание на высшем уровне; страны общего рынка за предложение США.

Tapşırıq 59. Verilmiş söz və söz birləşmələrini simvollardan istifadə edib yazın, tərcümə edin.

гонка вооружений; падение цен на нефть, национальный доход, повышение цен на товары, посылать, давать, приезжать, получать, принимать, импортировать, привлекать, увеличить, улучшать, повышать, поднимать, ухудшать, уменьшать, понижать, опускать.

Tapşırıq 60. Mətni tərcümə edin, hərf ixtisarlarından və simvollardan istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

-Hörmətli cənab Prezident.

-Hörmətli qonaqlar, biznes forumun iştirakçıları.

Cənab Prezident, Sizi bir daha salamlayıram. Biz Sizinlə səhərdən bir yerdəyik. Bu gün Sizin Azərbaycana rəsmi səfəriniz çərçivəsində geniş fikir mübadiləsi aparılmışdır, müxtəlif mövzular ətrafında danışılmışdır və artıq demək olar ki, səfər çox uğurludur. Əminəm ki, bu səfər Polşa-Azərbaycan əlaqələrinin gələcək inkişafına çox böyük təkan verəcəkdir.

Bizim görüşlərimiz müntəzəm olaraq keçirilir. Mən Polşaya öz səfərimi böyük məmnuniyyətlə xatırlayıram. Eyni zamanda, beynəlxalq tədbirlər çərçivəsində də görüşürük, danışırıq və bu görüşlər ikitərəfli əlaqələrimizə çox böyük fayda verir. Bu gün isə biznes forum çərçivəsində Polşa-Azərbaycan biznes dairələrinin nümayəndələri bir araya gəlirlər və bu da təbiidir. Çünki bizim yüksək səviyyədə siyasi əlaqələr imkan verir ki, biznes dairələri də bir-biri ilə sıx təmasda olsunlar.

Bilirəm ki, forum çərçivəsində bir neçə saziş imzalanacaq. Bu, onu göstərir ki, forumun real nəticələri olacaqdır. Amma gələcəkdə əlbəttə ki, bu sazişlərin sayı daha da çox ola bilər.

Задание 61. Переведите текст, запишите вертикально, используя буквенные сокращения и символы.

Есть знаменитые кадры военной кинохроники когда Гитлеру преподносят торт, на торте такое углубление, написано на немецком «Каспийское море», в этом углублении находится жидкий черный шоколад, название Баку, Гитлер ложечкой черпает шоколад и поливает на торт, а потом берет такую шоколадку в виде свастики и ставит ее прямо на место, где написано Баку. Это подчеркивает планы фашистов по захвату нефтеносных месторождений Азербайджана, а также их планы, как мы все знаем, были в захвате нефтеносных месторождений Северного Кавказа. И если бы фашистам удалось захватить Баку, советская армия осталась бы без топлива, столь необходимого для победы, а город Баку взлетел бы в воздух, потому что советское правительство в

этом экстренном случае заминировало все нефтяные скважины, с тем, чтобы они не достались врагу, то есть, там жертвы исчислялись бы, наверное, сотнями тысяч.

Весом вклад в нашу общую победу представителей азербайджанской науки. Так, великий азербайджанский ученый Юсиф Мамедалиев изобрел зажигательную смесь, ставшую известной как коктейль Молотова. Мало кто об этом знает, но это правда. На заводах Баку днем и ночью производились знаменитые "Катюши" и другие вооружения, ставшие кошмаром для врага. В Азербайджане свято чтят память погибших и проявляют большую заботу о ветеранах войны.

Tapşırıq 62. Mətni tərcümə edin, hərf ixtisarlarından və simvollardan istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Ticari-iqtisadi münasibətlərimizin inkişafında müsbət dinamika müşahidə olunur. Biz əmtəə dövriyyəsinə hər il artırırıq. Bu, get-gedə çətinləşir, çünki keçən il biz təqribən 20 faiz artım barədə danışırdıqsa, bu il artım daha çox olub. Beş "Yol xəritəsi" çərçivəsində əməkdaşlığın prioritet istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, şübhəsiz ki, ticari əlaqələrin daha da genişlənməsinə səbəb olacaq. Azərbaycanda Rusiya kapitallı 700-ə yaxın şirkət fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Rusiyada 1, 2 milyard dollar, Rusiya Azərbaycanda 4, 6 milyard dollar həcmində sərmayə qoyub. Burada biz geri qalırıq, lakin bunun obyektiv səbəbləri var. Onu da qeyd etmək istərdim ki, sənayeləşmə məsələsində Rusiya bankları bizə çox kömək edir. Onlar iqtisadiyyatın real sektorunda həyata keçirilən layihələr üçün təqribən 1 milyard dollar kredit ayırırlar.

Hərbi-texniki əməkdaşlıq fəal inkişaf edir. Bu gün biz bu istiqamətdə işi davam etdirmək barədə razılığa gəldik. Hərçənd, Rusiyadan texnika alınması çərçivəsində bizim aramızda artıq imzalanmış kontraktların məbləği 5 milyard dollar təşkil edir, bunun 3 milyard dolları artıq reallaşmışdır. Dediyim kimi, biz bu istiqamətdə işi davam etdirmək niyyətindəyik.

Bizim əməkdaşlığımızın mühüm istiqamətlərindən biri də nəqliyyat sahəsidir. 2018-ci ildə Şimal-Cənub dəhlizi vasitəsilə daşınmış yüklərin həcmi əvvəlki ildəkindən 8 dəfə çox olub. Həcmilər hələlik böyük deyil, lakin dinamika güclü təsir bağışlayır.

Задание 63. Переведите текст, запишите вертикально, используя буквенные сокращения и символы.

Подписание «Контракта века» является историческим событием. Азербайджанское государство, азербайджанский народ получают сегодня пользу от этого контракта. Трудно представить, за счет чего Азербайджан в то время мог бы обеспечить свое экономическое развитие, если бы не был подписан «Контракт века». За счет чего мы могли бы успешно развиваться? «Контракту века» принадлежат особое место, особая роль в истории нашей независимости. Подписание данного контракта тоже далось нелегко. Длительные переговоры оставались безрезультатными. Конечно, обе стороны старались добиться более благоприятных и приемлемых условий для себя. Считаю, что на примере «Контракта века» мы видим позитивную сторону международного сотрудничества, так как и инвестирующая сторона – инвесторы, и Азербайджанское государство, найдя баланс интересов, подписали этот контракт на самых приемлемых для себя условиях. Если условия контрактов не устраивают инвесторов, то, конечно, о подписании какого-либо контракта не может быть и речи. В то же время полностью были обеспечены и интересы Азербайджанского государства.

Tapşırıq 64. Mətni tərcümə edib vertikal yazı ilə qeyd edin. Hərf ixtisarlardan istifadə edin.

Bu gün Azərbaycan nefti müstəqil Azərbaycan dövlətinə xidmət göstərir. Biz hamımız yaxşı xatırlayırıq ki, “Əsrin kontraktı”nın imzalanması ölkəmizin yeni mərhələyə qədəm qoymasına şərait yaratdı. 1990-cı illərin əvvəllərində gənc müstəqil Azərbaycan dövləti çox böyük çətinliklərlə, çağırışlarla üz-üzə qalmışdı. Ölkəmizi böhran bürümüşdü - siyasi, iqtisadi böhran, sənaye iflic vəziyyətdə idi. İqtisadi sahədə yaşanan tənəzzül gənc müstəqil ölkənin inkişafı üçün çox böyük maneələr törədirdi.

Azərbaycan xalqı özünə xas müdriklik nümayiş etdirərək 1993-cü ildə ulu öndər Heydər Əliyevə üz tutub, onu hakimiyyətə dəvət etmişdir. O gündən bu günə qədər Azərbaycan sabitlik dövrü yaşayır, Azərbaycan inkişaf yolu ilə gedir. 1993-cü ildən bu günə qədər aparılan islahatlar, görülmüş işlər Azərbaycanı dünya miqyasında uğurla inkişaf edən ölkə kimi tanıdır. O vaxt iqtisadi və siyasi sahədə yaşanan böhran böyük təhlükə mənbəyi idi. Azərbaycan islahatlar yoluna qədəm qoydu. Müstəqil dövlətin Konstitusiyası qəbul edildi. Ölkədə qayda-qanun yaradıldı. Əlbəttə ki, ölkəmizin gələcək inkişafı ilə bağlı ciddi addımlar atılmalı idi və “Əsrin kontraktı”nın imzalanması bu addımlar sırasında xüsusi yer tutur.

Zaman simvolları

↓ indiki zaman, bu gün, müasir dövr və s.

↶ keçmiş zaman, dünən, axşam, sırağagün və s.

1

↷ gələcək zaman, sabah, gələcəkdə, sonra və s.

↔ müəyyən dövr

> hərəkətin başağacı

< hərəkətin sonu

Задание 65. Переведите следующие предложения на азербайджанский язык и запишите, используя предикативные и временные символы.

1. Несколько недель тому назад; рост инфляции в этом году; надеяться на будущее, прошлое не забывается, в следующем году ему исполнится 21 год.

2. В настоящее время есть возможность предотвратить войну.

3. Завтра делегация вылетает в Англию.

4. Долгое время он находился в районе.

5. Это случилось 5 лет тому назад.

6. Вчера лил сильный дождь.

Təpşiriq 66. Tərcümə edib, predikativ və zaman simvollarından istifadə edərək yazın.

1. Baş nazir 20 oktyabr 2022 –ci ildə ölkəmizə səfər edəcəkdir.

2. Gələcəkdə kompüterlərin həyatımızdakı rolu daha da artacaqdır.

3. Müharibədən sonra bütün böyük obyektlər bərpa edildi.

4. Konfrans öz işini 18 dekabrda bitirəcəkdir.

5. Zavodda bərpa işləri iki aydan sonra başa çatacaqdır.

6. Azərbaycan Ordusu erməni işğalçılarını darmadağın etdi.

Задание 67. Преведите следующие предложения на азербайджанский язык и запишите, используя предикативные и временные символы.

1. Предыдущий оратор рассказывал о трудностях жизни населения Карабаха – азербайджанцев – беженцев .

2. Вторая Отечественная война была развязана 2 года тому назад.

3. Во время встречи друзья поговорили о будущих перспективах работы дизайнера.

4. Вчера в городе Элиста открылась международная конференция по проблемам лингвистики.

5. Наш народ никогда не забывает свое прошлое.
7. У нашей молодежи светлое будущее.
8. Между двумя городами растягиваются тысячи километров.

Modal simvollar

Ə – əminlik, inam, razılıq

V – vəzifə, lazımlılıq

M – mümkünlük

~ – qeyri- mümkünlük

Задание 68. Переведите текст на азербайджанский язык, отметьте вертикальной записью и символами.

1. Народы ведут упорную борьбу за мир. 2. Товарооборот стран общего рынка падает. 3. Он занимается огромной работой по созданию нового общества. И добился огромных успехов и перед ним еще большие успехи в будущем. 4. Мирный договор улучшил бы международную обстановку. 5. Я надеюсь, что мы победим.

Tapşırıq 69. Hər qrup sözlər üçün bir simvol tapın:

- I. a. bu gün, müasir dövr, şərait, hal-hazırda, bu saat, situasiya.
b. həyəcan, plan, təklif, qayda, qanun, konstitusiya, qətnamə, qərar.
c. hərəkət, fəaliyyət, inkişaf, iş.
d. təhsil, elm, kitab, bilik, təhsil ocağı, məktəb, universitet.

Tapşırıq 70. Mətni rus dilinə çevirin, seqmentlərə ayıraraq semantik blokları və onlara aid olan informasiyaları göstərməklə vertikal şəkildə yazın.

Hörmətli xanımlar və cənablar, əziz dostlar.

Bu gün Azərbaycanda çox əlamətdar bir gündür. Bu gün biz Neftçilər Gününü qeyd edirik. Bütün Azərbaycan neftçilərini peşə

bayramı münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm, onlara yeni uğurlar, yeni qələbələr arzulayıram.

Neftçi peşəsi Azərbaycanda həmişə çox hörmətli peşə olub. Bu gün də belədir, sabah da belə olacaq. Azərbaycan neftçiləri ölkəmizin iqtisadi qüdrətinin artırılması istiqamətində çox böyük işlər görüblər, böyük töhfələr veriblər. Bu gün Azərbaycanın neft-qaz sektoru öz yeni inkişaf dövrünü yaşayır.

Bildiyiniz kimi, dünyada sənaye üsulu ilə ilk neft məhz Azərbaycanda hasil edilmişdir. Bu gün şəhərimizin mərkəzində dünyanın ilk neft quyusu bir turizm obyektinə kimi fəaliyyət göstərir. O gündən bu günə qədər Azərbaycanda böyük həcmdə neft hasil edilmişdir. Bildiyiniz kimi, dəniz yataqlarından da dünya miqyasında ilk neft Azərbaycanda hasil edilmişdir və bu gün biz Azərbaycan neft sənayesinin yeni mərhələsinin şahidiyik.

Bu gün Azərbaycan nefti müstəqil Azərbaycan dövlətinə xidmət göstərir. Biz hamımız yaxşı xatırlayırıq ki, “Əsrin kontraktı”nın imzalanması ölkəmizin yeni mərhələyə qədəm qoymasına şərait yaratdı.

Задание 71. Переведите текст на азербайджанский язык, запишите вертикально, используя сокращения и символы.

Сегодня у нас состоялась встреча с Владимиром Владимировичем. Наши встречи носят регулярный характер, и даже небольшой перерыв в несколько месяцев уже воспринимается нами как пауза. Отношения между нашими странами имеют стратегическое значение. Мы неслучайно называем друг друга стратегическими партнерами. Сегодня мы прошли по очень обширной повестке дня двусторонних отношений и наметили пути дальнейшего взаимодействия. Между нашими странами существует очень активный политический диалог. Регулярные встречи глав государств и других официальных лиц способствуют углублению нашего сотрудничества. Мы активно взаимодействуем в рамках междуна-

родных организаций, традиционно поддерживая друг друга в самых важных и насущных вопросах. На июньской сессии Парламентской Ассамблеи Совета Европы, где обсуждался вопрос о возвращении России в эту организацию, азербайджанская делегация в полном составе выступила и проголосовала за то, чтобы Россия вернулась в ПАСЕ, и хотел бы поздравить наших коллег с тем, что это произошло.

Существует положительная динамика развития торгово-экономических отношений. Мы с каждым годом наращиваем товарооборот. Это делать все сложнее, потому что в прошлом году где-то мы говорим о примерно 20-процентном росте, в этом году еще больше. Определение приоритетных направлений сотрудничества в рамках пяти «дорожных карт», безусловно, приведет к дальнейшему наращиванию торговых отношений.

Tapşırıq 72. Mətni rus dilinə tərcümə edin, presizion leksikanın altından xətt çəkin. İxtisar və simvollardan istifadə edərək qeyd edin.

Bu ilin may ayında Qaradağ rayonunun Lökbatan qəsəbəsinin yaxınlığında 1026 ailəlik yeni yaşayış qəsəbəsinin təməli qoyuldu. Bu qəsəbədə bütün lazımı infrastruktur - tibb məntəqəsi, 600 şagird yerlik məktəb, uşaq bağçası inşa olunacaq. Burada artıq inşaat işləri başlayıb. Əminəm ki, işlər qısa bir zamanda başa çatdırılacaq və bu gün çox ağır vəziyyətdə yaşayan daha 1026 məcburi köçkün ailəsi yeni mənzillərlə təmin olunacaq.

Azərbaycan dövləti tərəfindən bu tədbirlərin icrası üçün, ümumilikdə, 6 milyard manatdan çox vəsait ayrılmışdır. Bu gün Azərbaycanda qaçqın və məcburi köçkünlərə dövlət tərəfindən ayrılmış vəsait nisbət etibarilə dünyanın ən yuxarı göstəriciləri arasındadır. Azərbaycan dövlətinin bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər, bizim təcrübəmiz artıq dünyada bir model kimi qəbul olunur.

Bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, bu gün Azərbaycan qüdrətli, güclü dövlətdir və qarşıda duran məsələlərin həlli üçün bütün

lazımi addımlar atılır, bütün lazımi tədbirlər həyata keçirilir. Çox xoşdur ki, dövlətlə yanaşı, biznes strukturları da, iş adamları da bütün cəmiyyətimiz üçün vacib olan bu problemə biganə qalmayıb və onlar da bu ağır problemin həllinə öz töhfələrini verməkdədirlər.

Bu gün Xəzər rayonunun Şüvəlan qəsəbəsində yararsız binada və Xətai rayonunda yarımçıq tikilmiş binada məskunlaşmış 214 ailə Masazır və Mehdiabad qəsəbələrində yeni inşa olunmuş və tam təmirli mənzillərə köçürülür.

Задание 73. Преведите следующие предложения на азербайджанский язык и запишите, использовав предикативные и временные символы.

Предыдущий оратор одобрил проект резолюции; наш долг - помочь эксплуатируемым народам; мы хотели бы добиться всеобщего полного народов; следует покончить с вмешательством во внутренние дела молодых африканских стран; желание народа - закон; народ может одержать победу; возможность предотвратить войну должна быть использована; было бы целесообразно провести совещание на высшем уровне; страны общего за предложение США.

Keyfiyyət simvolları

— rənz və ya sözün altında çəkilir və anayışın mənasını gücəndirir.

== rənz və ya sözün altından çəkilir və anlayışın zəifləməsini bildirir.

.... rənz və ya sözün altından çəkilir və anlayışın zəifləməsini bildirir.

Задание 74. Запишите, использовав символы качества и другие.

1. крестьяне-бедняки; событие большой важности; победоносно шествовать вперед; блестящее подтверждение; полный суверенитет; могучие силы; атомная бомба большой

мощности; светлое завтра; кучка монополистов; прочное единство; мелкая буржуазия; детский лепет.

2. конференция открывается 20 мая; состояние экономики ухудшается; на конгресс прибыло 3000 участников; завершение реконструкции завода; страна получить 11 миллиардов тонн овощей; преданность революционным идеалам; возобновление работы комитета 18 стран; запрещение термоядерного оружия; глава государства выступил на митинге; дружба народов социалистических стран; сообщение осведомленных газет; политика угроз терпит крах; возможность победы революции.

Tapşırıq 75. Mətni seqmentlərə ayırın, tərcümə edin. Nominativ və digər simvollardan istifadə edərək yazın.

Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzkar müharibə planlaşdırılıb və aparılıb, habelə terrorçuluq cinayəti törədilib.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan Ordusu Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında 44 günlük “Dəmir yumruq” əməliyyatı ilə torpaqlarını işğaldan azad edib, ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin olunub.

Zəfər yürüşü sayəsində kəndlər, şəhərlər bir-birinin ardınca erməni işğalçılarından təmizlənib.

Oktyabrın 3-də Tərtər rayonunun Suqovuşan qəsəbəsi, oktyabrın 4-də Cəbrayıl rayonu, oktyabrın 9-da Xocavənd rayonunun Hadrut qəsəbəsi, oktyabrın 17-də Füzuli rayonu, oktyabrın 20-də Zəngilan rayonu, oktyabrın 25-də Qubadlı rayonu işğaldan azad edilib.

Azərbaycan Ordusunun həyata keçirdiyi unikalı əməliyyatla isə noyabrın 8-də Şuşa şəhəri işğaldan azad olunub.

Prezident İlham Əliyev Şuşanın işğaldan azad edilməsi xəbərini Şəhidlər xiyabanından Azərbaycan xalqına müraciətində bəyan edib.

Dövlət başçısının 2020-ci il dekabrın 3-də imzaladığı Sərəncamla Azərbaycanda 8 Noyabr - Zəfər günü kimi təsis edilib.

Müharibədə məğlub olduğunu anlayan Ermənistan məcburiyyət qarşısında qalaraq 2020-ci il noyabrın 10-da kapitulyasiya aktına imza atıb.

Noyabrın 10-da Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, Rusiya Prezidenti Vladimir Putin və Ermənistanın Baş naziri Nikol Paşinyan arasında Bəyanat imzalanıb.

Bəyanata əsasən, 10 noyabr 2020-ci il tarixində Moskva vaxtı ilə saat 00.00-dan etibarən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan edilib.

Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilib.

Bəyanata əsasən, Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 ildir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış hazırkı müddəanın tətbiqinə xitam verilməsi niyyəti ilə bağlı Azərbaycan və Ermənistanın hər hansı biri çıxış etməzsə, müddət avtomatik olaraq növbəti 5 ilə uzadılır.

Münaqişə tərəflərinin razılaşmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Rusiya-Türkiyə Birgə Monitoring Mərkəzi yaradılıb.

Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək, bununla belə, Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi (5 kilometr enliyində) Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altına verilib.

Bəyanatda qeyd olunur ki, bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa edilməlidir. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd xidmətinin orqanları həyata keçirir. Tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını

birleşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək.

Nominativ simvollar

Bu kateqoriyaya aid olan simvollar saylarla bağlı olub onların daha yığcam, qənaətli və tez işlənməsinə şərait yaradır. Ən çox ayların, illərin, tarixi, iqtisadi və s.faktların göstərilməsində işlənir. Məsələn, 18 sentyabr 2019-cu il-qısa şəkildə belə ifadə edilir: 18.10.19; illər 1 əsr öncəki tarixi göstərərkən son iki rəqəm, 2 və daha çoxu isə son 3 rəqəm yazılmaqla qısa şəkildə verilir: 20 yanvar 1990-cı il - 20.01.90; 2 dekabr 1815-ci il-02.12.815; ötən əsrin ili hazırki əsrin ilinə indiki dövrünədək tarixlə bağlıdırsa, onda da son 3 rəqəmi yazmaq lazımdır ki, bu da səhvlərin qarşısını almağa xidmət edir. Məsələn, hal-hazırda 2021-ci ildir və 1901-1921-ci ilə qədərki tarixin yazılmasında bu qayda realdır-1903-903, 1915-915 və s.

İri rəqəmlərin yazılışında da ixtisarlara edilir: min rəqəmini bildirmək üçün altından bir xətt- 1000-1, daha yüksək rəqəmi bildirmək üçün iki xətt-2000000-iki milyon 2, milyard – rəqəmin altında **3** xətt və s.

Tapşırıq 76. Sayları simvollarla yazın.

1.Min, on beş min, ikiyüz min, beş milyon, yüz iyirmi iki milyon, üç milyard adam, 28 May 1918-ci il, 20 yanvar 1990-cı il, 226 milyon insan, 455000 ton taxıl, 93 milyard manat pul, 650000 km məsafə, 248000000dollar, 37 milyard evro.

2.Tərcümə edin, nominativ simvollarından istifadə edərək rəqəmləri qısa şəkildə yazın.

Azərbaycanın baş kitabxanası nəinki Qafqazda, Avropada, eləcə də bütün dünyada şöhrət tapan ən böyük milli kitabxanalardan biridir. Kitabxana 1922-ci ildə yaradılmış, rəsmi açılışı isə 1923-cü ilin may ayının 23-də olmuşdur. Sürətlə inkişaf etməyə başlayan kitabxana 1925-ci ildə öz fondunda 51000,

1928-ci ildə isə 300000 adda kitab, jurnal, qəzet və s. toplaya bilmişdir. Oxucuları 3183 nəfər olmuşdur.

1939-cu ildə kitabxanaya görkəmli mütəfəkkir, dramaturq, maarifçi M.F.Axundovun adı verilmişdir.

İllər keçdikcə kitabxananın fəaliyyət dairəsi genişlənmiş, onlarla yeni şöbə açılmış, fondlarında ədəbiyyat sayı milyonları, işçilərinin sayı yüzləri kecmişdir. Hal-hazırda onun fondunda 4milyon 413 min çap materialı saxlanır.

Tapşırıq 77. Mətni seqmentlərə ayırın, tərcümə edin. Nominativ və digər simvoldan istifadə edərək yazın.

Azərbaycan Milli Məclisinin plenar iclasının gedişində “Azərbaycanın 2020-ci il üçün dövlət büdcəsi haqqında” qanun proyektini ikinci oxunuşda müzakirəyə çıxarılmışdır. Sənəddə deyilir ki, AR-in 2020-ci ilə dövlət büdcəsi gəlirləri 24.135 milyard manat, xərclər isə 26.914 milyard manat proqnozlaşdırılır. Sosial xərclərin məbləği 10.642 milyard manat olacaqdır. Bu ötən ildəkinə nisbətən 37 faiz çoxdur.

Задание 78. Выделить сегменты, перевести на азербайджанский язык, записать, используя номинативные и другие ранее изученные символы.

Группа компаний «КСГ», насчитывающая 8500 сотрудников, имеющей филиалы по всей Европе и годовой товарооборот около 2, 3 млрд. евро, является одной из ведущих железнодорожных компаний Европы. Ежегодно компания доставляет 474 миллиона пассажиров и 113 миллионов тонн грузов в места назначения, соблюдая все экономические стандарты.

В конце дня в посольстве Азербайджана в Вене состоялась встреча с ведущими компаниями Австрии. Цель - расширение в сторону Кавказа, Центральной Азии и Китая. На данной встрече был обсужден вопрос о дальнейшем развитии возможностей компаний.

FƏRDİ SİMVOLLAR.

I/V - investiment (kapital qoyuluşu)

!İ - infilyasiya artımı

E – employment (məşğulluq)

U - unemployment (işsizlik)

I/R -interest rates-present(faiz)

L/C –Laborir cost (işçi qüvvəsi dəyəri)

(b-) – budjet deficit (büdcə çatışmazlığı)

(b+)- budjet surplus büdcə artımı

ExN – NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi

Pro -professional (peşəkar)

Envoy - elçi, diplomat

Bid - tələbnamə

Info - informasiya, məlumat

To ink - böyütmək

To axe - qovmaq, işdən çıxmaq

Coop - cooperasion - əməkdaşlıq

K/T - kənd təsərrüfatı

Çox vaxt böyük - >, kiçik- <, cəm şəkilçisi əvəzinə+, çıxmaq, azalmaq, çıxıb getmək və s. kimi simvollar işlənir. Fərdi simvollar sırasında yol hərəkət qaydalarını bildirən işarələri, tibbi sahə ilə bağlı kuyşinə sarılmış ilan, Olimpiadanı bildirən yumru qab içində alov və s.

Tapşırıq 79. Mətni seqmentlərə ayırın, tərcümə edib vertikal yazı və hərf ixtisarından istifadə edərək yazın.

Şah İsmayıl Xətai Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin banisi, dövlət xadimi, şair Şeyx Heydər in oğludur. Anası Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin qızı Aləmşah bəyim olmuşdur.

1501-ci ildə Təbrizdə özünü şah elan etmiş, bununla da Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin əsasını qoymuşdur. 1503-cü ildə Ağqoyunlu hökmdarı Murad üzərində qələbə çalmışdır. Sonrakı illərdə Şah İsmayıl bütün İrənı, Xorasanı, İraqı Səfəvilər dövlətinə

birləşdirdi. Onun dövründə Səfəvilər dövləti Yaxın Şərqi ən qüdrətli dövlətinə çevrildi.

Задание 80. Переведите текст на азербайджанский язык, отметьте вертикальной записью и символами, указав их виды.

Кстати, накануне в ходе пленарного заседания Милли Меджлиса Азербайджана во втором чтении был вынесен на обсуждение законопроект «О государственном бюджете А на 2020 год». Согласно этому документу, доходы госбюджета АР на 2020 год прогнозируется в 24.135 миллиарда манатов, расходы – в 26.914 миллиарда манатов. Сумма социальных расходов составит 10.642 миллиарда манатов. Это на 37 процентов больше, чем в текущем году.

Tapşırıq 81. Mətni tərcümə edin, hərflər və hərflər ixtisarlardan, simvollarından istifadə etməklə vertikal şəkildə yazın.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin və Almaniya Federativ Respublikasının Kansleri Angela Merkelin mətbuat üçün bəyanatları.

Almaniya Kansleri Angela Merkelin bəyanatı.

- Xanımlar və cənablar!

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevi Almaniya da bir daha salamlamaqdan məmnunluq hissi keçirirəm. Xoş gəlmisiniz.

Biz beynəlxalq sammitlərdə kifayət qədər tez-tez görüşürük. Bir qədər bundan əvvəl biz ikitərəfli əlaqələrin daha da intensivləşdirilməsi ilə bağlı razılığa gəldik və hazırda gündəlikdə duran məsələləri müzakirə etdik.

Задание 82. Выделить сегменты, затем перевести текст на азербайджанский язык, отметить вертикальной записью.

Движение невмешательства служит пропаганде общечеловеческих ценностей и демонстрирует приверженность суверенитету, независимости и территориальной целосности всех стран. Оно объединяет в себе 120 стран и является крупнейшим после ООН политическим институтом, представляющим государства мира. На состоявшемся в 2016 году XVII Саммите глав государств выступил с речью президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев.

Qayda. Bunlardan əlavə bir çox simvollar da vardır ki, bunlar da müxtəlif qruplara aid olub, mücərrəd anlayışları, müəyyən sözləri, fərdi işarələri bildirir. Aşağıda ümumi qəbul edilmiş sözlərin siyahısı verilsə də, tərcümə zamanı hər dilin xüsusiyyətini nəzərə almaq lazımdır.

Bildiyimiz kimi, simvolun dairəyə alınması onun mənasını genişləndirir, ümumiləşdirir. Beləliklə də artıq məlum olan simvollar yeni məna kəsb etmiş olur. Kvadrata yüksəltmə isə cəmliyi bildirir.

Задание 83. Переведите следующие словосочетания, используя буквенные сокращения и символы.

Состояние экономики ухудшается; съезд открывается 20 мая; запрещение термоядерного оружия; глава государства выступил на митинге; сообщение газет, совещание на высшем уровне; защищать-оборона; напряжение, разрядка напряженности; сила-могущество-средство, глава государства, трудящиеся

Tapşırıq 84. Mətni tərcümə edin, hərfi və hərf ixtisarlarından və vertikal yazı prinsipindən istifadə edərək qeyd edin.

Azərbaycanda Respublikasının Dövlət Bayrağı üçrəngli dövlət bayrağı 1918-ci il noyabr ayının 9-da Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin qərarı ilə qəbul edilmişdir. 1920-ci il aprelin 28-də Xalq Cumhuriyyəti süqut etdikdən və Sovet hakimiyyəti

qurulduqdan sonra Azərbaycanca bu bayraqdan imtina edilmişdir. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 1991-ci ilin fevral ayının 5-də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti üçrəngli bayrağın dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi haqqında qərar vermişdir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı bərabər enli üç üfui zolaqdan ibarətdir. Yuxarı zolaq mavi, orta zolaq qırmızı, aşağı zolaq yaşıl rəngdədir. Mavi zolaq-Azərbaycan xalqının türk mənşəli olmasını, qırmızı rəng-müasir cəmiyyət qurmaq, demokratiyanı inkişaf etdirmək istəyini, yaşıl - islam sivilizasiyasına mənsubluğunu ifadə edir. Qırmızı zolağın ortasında bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli aypara ilə səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1-2-yədir.

Задание 85. Переведите следующие словосочетания, используя буквенные сокращения и символы.

Экономическое сотрудничество западных стран; международный турнир по теннису; средства массовой информации; ежедневная газета; демократические принципы; Организация Объединенных Наций; статья известного журналиста; внутренняя политика; внешняя политика; Австралия; Австрия; безопасность; зам.министра по чрезвычайным положениям; Перу; Премьер-Министр Канады; глава правительства; голосовать против; Европейский Союз.

Задание 86. Переведите следующие словосочетания, применив трансформации, обозначьте символами.

вести переговоры; международные проблемы; нам представляется необходимым; дать достойный отпор; завоевать далекие космические пространства; показать взаимное стремление к сотрудничеству, молодежь, правительство, план, страна, международные проблемы, политические и экономические системы, общественный строй, миролюбивые силы, официальный представитель, серьезные последствия,

подлинный защитник, корреспондент, урегулирование, ответственные руководители, дипломатические отношения.

Задание 87. Переведите следующие словосочетания, обозначьте символами.

Водородная бомба, термоядерное оружие –

Атомная бомба, ядерное оружие –

Оратор, говорить речь –

Пресса, радио –

Победа-

Всестороннее и полное разоружение-

Развязка войны-

Təpşırıq 88. Mətni seqmentlərə ayırıb tərcümə edin, hərfi və hərf ixtisarlarından, simvollardan və vertikal yazı prinsipindən istifadə edərək qeyd edin.

Azərbaycan Qoşulmama Hərəkatında sədrliyi zamanı digər təsisatlarla dialoqun qurulması və inkişaf etdirilməsi, əməkdaşlığın coğrafiyasının genişləndirilməsi üçün səylər göstərəcəkdir. Qoşulmama Hərəkatına üzv ölkələrin əksəriyyəti inkişaf etməkdə olan ölkələr olduğundan Hərəkat çərçivəsində iqtisadi sahədə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi çox mühümdür. Bu mənada keçən ay Azərbaycanın “77-lər qrupu”na qoşulması sosial-iqtisadi sahədə beynəlxalq miqyasda səylərimizi daha da artırmağa imkan verir. Üzv dövlətlərin maraqlarının BMT çərçivəsində birgə səylərlə müdafiə olunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ən az inkişaf etmiş, dənizə çıxışı olmayan kiçik ada ölkələrinin üzləşdiyi təhdidlərə xüsusən diqqət yetirilməlidir. 2005-ci ildən etibarən Azərbaycan 90-dan çox ölkəyə humanitar və texniki yardımlar göstərmişdir. Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq İnkişafa Yardım Agentliyi müxtəlif ölkələrdə yoxsulluğun azaldılması, elm, mədəniyyət, səhiyyə, informasiya texnologiyalarının inkişafı, su resurslarından səmərəli istifadə

olunması, grant proqramları və digər sahələrdə layihələr həyata keçirir.

Azərbaycan 2018-ci ildən etibarən Qoşulmama Hərəkətinə üzv dövlətlərin vətəndaşlarına ölkəmizin ali məktəblərində təhsil almaq məqsədilə tam ödənişli təqaüdlər verir. Bu gün 31 üzv dövlətdən 37 gənc bu proqramdan faydalanır.

Tapşırıq 89. Tərcümə edin, vertikal yazı, ixtisar və simvollarından istifadə edib yazın.

1. Друзья периодически должны ходить друг к другу в гости.

2. Укрепление мира и сотрудничества между народами является важнейшей задачей и обязанностью политических и общественных деятелей.

3. Наши переговоры проходили в обстановке взаимопонимания и сердечной дружбы.

4. Завершилась строительство крупнейшей ГЭС.

5. Вчера президент Азербайджана принял посла Бельгии.

6. Он долгое время находился в Баку.

Tapşırıq 90. Mətni seqmentlərə ayırın, tərcümə edin. İxtisar və simvoldan istifadə edərək yazın.

Həyat səviyyəsi də yüksəlir, dünya üzrə orta göstəricini aşır. Ən qabaqcıl texnologiyalar fəal tətbiq edilir. Əhatə dairəsinə görə misilsiz inteqrasiya prosesləri, qloballaşma həm ayrı-ayrı xarici oyunçuları, həm də onunla həmhüdüdü olan bütöv subregionları Asiyaya cəlb edir.

Asiya ölkələri sanballı tərəqqi nümunələri nümayiş etdirməklə bərabər, öz bənzərsizliyini saxlayır, ənənələrini qoruyur, öz köklərini xatırlayır və irəliyə doğru hərəkətində sübut edirlər ki, dövlət suverenliyi prinsipləri açıqlığa və qloballaşmaya zidd deyil, davamlı inkişaf müstəqillik və sərbəstlikdən imtina edilməsi əsasında deyil, onlara əsaslanaraq mümkündür, dövlətin

artan iqtisadi və humanitar potensialı həm də siyasi subyektivlik tələb edir.

Qanunauyğun haldır ki, qloballaşmanın, texnoloji inqilabın bəhrələrindən, mənfəətlərindən müdrikliklə istifadə edən və iqtisadi liderlər sırasına daxil olan Asiya dövlətləri dünya siyasətində də daha mühüm rol oynamağa çalışırlar. Bu, tamamilə təbii prosesdir. Onlar beynəlxalq gündəliyin mühüm məsələləri barədə öz fikirlərini müdafiə edir, müstəqilliyin qədrini bilir və hesab edirlər ki, onların obyektiv artan təsiri tanınacaq. Bizim fikrimizcə bu, ədalətlidir və həm bugünkü, həm də gələcək reallıqlara tamamilə uyğundur.

Yeri gəlmişkən, vaxtilə Asiyanın belə adlandırılan oyanışı, region ölkələrinin milli və mədəni dirçəlişi beynəlxalq münasibətlərin demokratikləşməsində çox böyük rol oynayıb.

Tapşırıq 91. Tərcümə edin, ixtisar və simvoldan istifadə edib yazın.

Производительность труда в сельском хозяйстве; наука и религия несовместимы; идея создания многосторонних ядерных сил; план создания безатомной зоны; досрочное выполнение плана развития народного хозяйства.

Tapşırıq 92. Mətni tərcüməsilə müqayisə edin, vertikal yazıdan və simvoldan istifadə edərək yazın.

Türkiyə prezidenti Rəcəb Taib Ərdoğanın bəyanatından.

- Hörmətli Prezident İlham Əliyev!

- Hörmətli mətbuat işçiləri!

Sizləri ən dərin hisslərlə salamlayıram.

Prezident İ.Əliyev, mən və nazirlər görülən və görülməli işləri müzakirə etmişik. Bizim gələcəyə ünvanlanmış bütün vacib addımlarımız nazirlərimiz tərəfindən indicə imzalanmış müqavilələrdə də öz əksini tapmışdır. Arzu edirəm ki, bu müqavilələr, bu sənədlər hər iki ölkəyə fayda versin. Bundan başqa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan Türkiyə ilə Azərbaycan arasında çox

vacib birləşdirici tellərə çevrilmişdir. Bunun ardınca “Şahdəniz” proekti şox vacib bir addım olmuşdur. İpək yolu adlandırdığımız dəmir yoluna investisiya qoyuluşu, Naxçıvanı Qars və İqdirlə birləşdirən avtomobil yolları fiziki imkanlar yaradır. Biz hava daşımalarında da tamamilə yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşuq. Bu həm də bizim üçün əlaqələrimizin, qardaşlıq əlaqələrimizin inkişafı nöqtəyi-nəzərindən şox vacibdir. Bunu xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm.

Mən bir daha mənə və nümayəndə heyəti üzvlərinə göstərilmiş qonaqpərvərliyə görə Baş nazirə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Bir daha demək istəyirəm ki, biz Azərbaycan və Türkiyə əlaqələrinin inkişafına böyük əhəmiyyət veririk. Bu əlaqələr güclənir, güclənməlidir. Biz artıq 20 ildir ki, əsl müttəfiqlər kimi işləmişik. Bundan sonra da onilliklər ərzində Türkiyə-Azərbaycan iki qardaş xalq, qardaş ölkə kimi ancaq irəliyə gedəcəkdir. Sağ olun!

Задание 93. Переведите текст на азербайджанский язык и запишите вертикально, используя опорные пункты памяти.

На состоявшемся в 2016 году XVII Саммите глав государств и правительств стран-участниц Движения было принято единогласное решение о проведении очередного саммита в городе Баку и возложении на Азербайджан председательства в 2019-2022 годах. Это - свидетельство уважения, веры и доверия к нашей стране. Расцениваю это как поддержку нашей политики со стороны Движения неприсоединения, объединяющего в своих рядах большинство стран мира, и еще раз выражаю вам признательность за данное решение.

В период председательства в Движении неприсоединения Азербайджан будет строить свои приоритеты и деятельность на исторических Бандунгских принципах. Бандунгские принципы, охватывающие такие принципы, как уважение

суверенитета, территориальной целостности всех стран, невмешательство во внутренние дела государств, защита взаимных интересов и поощрение сотрудничества, совпадают с основополагающими принципами внешней политики Азербайджана.

Мы должны активизировать усилия для всеобщего соблюдения норм и принципов международного права. В этом контексте ощущается большая потребность в реформах в деятельности ООН. Насильственное изменение границ, нарушение территориальной целостности стран с применением силы, вмешательство во внутренние дела недопустимы.

В период председательства в Движении неприсоединения Азербайджан будет прилагать усилия для налаживания и развития диалога с другими институтами, расширения географии сотрудничества.

Tapşırıq 94. Tərcümə edin, vertikal yazıdan, ixtisarlardan, simvoldan istifadə edib yazın.

Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının dağılmasının labüdləşdiyi bir məqamda - 1991-ci il avqustun 31-də Azərbaycan SSR Ali Sovetinin növbədənənar sessiyasında "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında Bəyannamə" qəbul edildi. 18 oktyabr 1991-ci il tarixində "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı"nın qəbul edilməsi respublikanın müstəqil dövlətçiliyinin hüquqi əsasını möhkəmləndirdi. Yeni Konstitusiyanın hazırlanması üçün başlanğıc sayılan bu Akt respublikanın dövlət quruluşunun, siyasi və iqtisadi quruluşunun əsaslarının təsisini nəzərdə tuturdu.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra yeni konstitusiya qəbul edilənədək 1978-ci il Konstitusiyasının "Az.Resp.-nin dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı" ilə ziddiyyət təşkil etməyən maddələri qüvvədə olmuşdur. 9 oktyabr 1993-cü ildə "Az.Resp.-nin Konstitusiyasına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi

haqqında” Az.Resp-nın Qanunu qəbul edilmişdir. Bu qanun 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvədən düşmüşdür.

Tapşırıq 95. Mətni tərcümə edib vertikal yazı ilə qeyd edin. Simvolları da istifadə edin.

“ Одноклассники ” sosial şəbəkəsində əslən Qarabağdan olan erməni Artur Ağacanovun Qarabağ ətrafında vəziyyət, Azərbaycanda Alban kilsəsinin bərpasına dair müraciəti yayılıb.

A. Ağacanovla əlaqə saxlanılıb və məlum olub ki, Bakı erməni, hazırda Ukraynada yaşayan Ağacanov A. artıq uzun illərdir ki, erməni təbliğatı və tarixin saxtalaşdırılmasına qarşı mübarizə aparmağa çalışır. Əksər Qarabağ xristianları kimi, A. Ağacanov da özünü zorla “erməniləşdirilmiş” şəxslərdən sayır. Çünki, etnik baxımdan onun haykan (hay) xalqına aid heç bir aidiyyəti yoxdur.

O, Alban kilsəsinin xalqlarının zəngin irsini mənimsəmiş, haykan xalqının Qarabağa gəlmə olduğunu sübuta yetirəcək hər şeyi məhv etmiş Eçmiədzin kilsəsinin və erməni millətçilərinin ifşası üçün əlindən gələni etməyə hazırdır. A. Ağacanov Qarabağı Azərbaycan torpağı adlandırır, erməni separatçıları ifşa edir və əmindir ki, Qarabağın gələcəyi yalnız Azərbaycanın tərkibindədir.

A. Ağacanov onun kimi düşünən Qarabağ ermənilərini öz ətrafında birləşdirməyə hazırdır və onları bəyanatına dəstək verməyə çağırır.

Задание 96. Переведите текст, используя буквенные сокращения и символы.

Строительство крупнейшего ГЭС, корреспондент английской газеты обратился к главе республики, международное положение улучшилось, международные отношения ухудшились, рабочие завода, жизнь крестьянства, главные революционные силы современности, осуществление индустриализации страны, возможность победы, истребление народов колониальных стран.

Задание 97. Переведите текст, используя буквенные сокращения и символы.

Индия и Китай, Египет и Иран, Турция и Япония, страны Центральной и Юго-Восточной Азии - наследники великих древних цивилизаций, которые подарили человечеству уникальные знания и технологии, достижения в медицине, в математике, в культуре и искусстве. В среде интеллектуалов, людей творческих Азия всегда пробуждала особые чувства, казалась немного загадочной и мистической, слыла источником духовной силы и мудрости, возможно, не всегда до конца понятной, но неизменно вызывавшей интерес.

В России яркие краски Востока вдохновляли многих наших писателей, поэтов, художников, музыкантов. Имею в виду Пушкина, Римского-Корсакова, Арсеньева, Верещагина, Кандинского и Рериха. Российская аудитория, да и не только российская, знает эти имена.

Сегодня Азия на всём громадном протяжении от Магриба и Ближнего Востока до Восточной и Юго-Восточной Азии возвращает себе естественное место в мировых делах, со-масштабное её великому наследию и сегодняшнему, безусловно, громадному, растущему потенциалу.

Укрепление позиций азиатских государств заметно во всех сферах. Особенно, конечно, в экономике. В регионе уже формируется более трети мирового валового продукта.

Опережая среднемировые темпы, повышается и уровень жизни. Активно внедряются самые передовые технологии. Беспрецедентные по охвату интеграционные процессы, глобализация буквально притягивают к Азии как отдельных внешних игроков, так и целые сопредельные субрегионы.

Tapşırıq 98. Aşağıdakı simvolların ifadə etdiyi mənaları qeyd edin. Onlardan törəmə simvollar düzəldib, ifadə etdikləri mənaları yazın.

Zati-aliləri Kral Abdulla. Hörmətli İlham Heydər oğlu. Hörmətli Kasım-Jomart Kamaloviç. Hörmətli cənab Rodriqo Duterte. Dostlar. Xanımlar və cənablar.

Sizin hamınızı “Valday” klubunun Soçidə keçirilən illik iclasında salamlamağa çox şadam. Yaranmış ənənəyə görə biz bu məkanda cari siyasi problemləri, hətta diplomatik diskussiyaları da bir kənara qoymağa və tarixi, mədəni və fəlsəfi kontekstdə, necə deyərlər, “uzaq gələcəyə” baxmağa, onun konturlarını cızmağa çalışırıq.

Bu dəfə təşkilatçılar bizə həqiqətən tükənməz və mən deyərdim, çox maraqlı bir mövzu - Şərqi mövzusu təklif ediblər. Dünyanın ən iri və əhalisi sıx olan qitəsi kimi Asiyanın dünya məsələlərində rolu. Rusiya ilə Asiya dövlətlərinin münasibətləri bizim üçün həmişə vacib olub və xüsusi əhəmiyyət kəsb edib, zənnimcə bu münasibətlər hamı üçün maraqlıdır. Asiya ilə bizim-Rusiyanın münasibətlərinin belə xarakteri təkcə bugünkü reallıqların tələbi deyil, tarixin tələbidir.

Hindistan və Çin, Misir və İran, Türkiyə və Yaponiya, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri böyük və qədim sivilizasiyaların varisləridir, onlar bəşəriyyətə nadir biliklər və texnologiyalar, təbabət, riyaziyyat, mədəniyyət və incəsənət sahəsində nailiyyətlər bəxş ediblər.

Ziyalı, yaradıcı insanlar mühitində Asiya həmişə xüsusi duyğular oyadıb, bir qədər müəmmalı və mistik görünüb, bəlkə heç də həmişə sona qədər aydın olmayan, lakin hökmən maraqlı doğuran mənəvi qüvvə və müdriklik mənbəyi kimi məşhurlaşılıb.

Tapşırıq 99. Simvolların ifadə etdikləri anlayışları yazın.

- 1) -o- -
- 2) #
- 3) †
- 4) ↪
- 5) ↔
- 6) ×
- 7) ”
- 8) =
- 9) ↑↑
- 10) ↓↓

Задание 100. Переведите данные слова и словосочетания, используя буквенные сокращения и символы.

Молодежь, правительство, план, страна, международные проблемы, политические и экономические системы, общественный строй, миролюбивые силы, официальный представитель, серьезные последствия, подлинный защитник, корреспондент, урегулирование, ответственные руководители, дипломатические отношения.

Tapşırıq 101. Tərcümə edin. Simvoldan istifadə edərək yazın.

1.83 milyon manat, 89 milyard manat, 270 min ton taxıl, 453min insan, 1952-ci il, 199 milyard dollar

2.xalqların həmrəyliyi hərəkəti, fəhlə və kəndli sinfinin həmrəyliyi, beynəlxalq görüş səviyyəsində, xalqların işıqlı gələcəyi, konstitusiya maddələri, ağıllı təklif, iki yığıncaq arasında fasilə.

Tapşırıq 102.Tərcümə edin, simvol, ixtisarlardan istifadə edib növlərini göstərin.

Страна получит 13 миллиардов тонн овощей; на конференцию придет 4000участников, площадь здания составляет 2000 кв.м.; закупим 5 миллионов тонн зерна; 1989 год; 31

января 1921 года; население Германии в 1963 году составило 57 миллионов 865 тысяч человек.

Tələbələr tərcümə etdikləri mətnin doğru olmasını yoxlamaq üçün müqayisə etmək məqsədilə bəzi mətnlərin tərcüməsi verilmişdir.

Tapşırıq 103. Tərcümə edib seqmentlərə ayırın. Presizion leksikamı göstərin. Simvollardan istifadə edin.

TÜRKSOY, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu, Türk Akademiyası zəngin mədəni irsimizin tədqiqi, maddi və mənəvi dəyərlərimizin dünya səviyyəsində təbliğində əhəmiyyətli rol oynayır.

Mənim Sərəncamımla 2019-cu il Azərbaycanda “Nəsimi ili” elan olunub. Bu günlərdə növbəti Nəsimi festivalı təntənəli şəkildə keçirilib. Təqdirəlayiq haldır ki, TÜRKSOY dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 ildiyi münasibətilə 2019-cu ili “Nəsimi ili” elan edib.

Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası uğurla fəaliyyət göstərir və bir neçə parlamentlərarası təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Mədəniyyət, elm, təhsil, turizm, gənclər və idman kimi sahələrdə birgə fəaliyyətimiz xalqlarımız arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələrinin daha da dərinləşməsinə xidmət edir.

Zirvə görüşlərimiz ənənəvi olaraq əməkdaşlığımızın müxtəlif sahələrini əhatə edən mövzulara həsr olunur. Builki tədbirimizin “Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı” adlanan mövzusu mühüm aktualıq kəsb edir. 2017-ci ildə Azərbaycanda Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi yaradılıb. Agentliyin yaradılmasında məqsəd kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsidir. Ölkə daxilində və xaricində geniş fəaliyyət imkanlarına malik güclü sahibkarlar sinfi formalaşılıb. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən indiyədək 36 min sahibkara 1, 4 milyard ABŞ dolları həcmində güzəştli kredit ayrılıb.

ƏLAVƏLƏR

Tərcümə 1.

Заявления Ильхама Алиева и премьер-министра Виктора Орбана для печати.

Заявление Президента Азербайджана И.Алиева.

-Уважаемый господин премьер-министр!

Уважаемые гости!

Еще раз сердечно приветствую Вас. Добро пожаловать в Азербайджан. Мы придаем огромное значение Вашему визиту. Венгрия является для нас очень близкой и дружественной страной. Я рад, что визит проходит весьма успешно, и его итоги сыграют важную роль в развитии Венгерско-азербайджанских связей.

Наши политические связи находятся на очень высоком уровне. Во время моего визита в Венгрию в конце 2014 года мы подписали с Вами Совместную декларацию о стратегическом партнерстве. Это-сам по себе показатель, свидетельствующий о том, что наши связи носят стратегический характер. Также регулярно проводятся встречи. Высокий уровень политических связей оказывает позитивное влияние и на все остальные сферы. Мы успешно работаем в международных организациях. Венгрия играет очень позитивную и активную роль в связях Азербайджана с Европейским Союзом. Связи между ЕС и Аз-ом успешно развиваются, и я уверен, что Венгрия впредь постоянно будет поддерживать развитие этих связей.

Tərcümə 2.

1. Азербайджан-Страна Огней.

Мы хотим рассказать вам о чудесной стране-Аз-не, о его уникальной природе, неповторимой культуре, многовековой культуре и истории; о жителях этой страны-их жизни, обычаях и традициях; о молодом, но, уже играющим важную роль в мировой политике, государстве.

Этимология названия «Азербайджан» имеет древнее происхождение. Известно, что большинство населения, проживающего на этой территории еще до нашей эры, являлись огнепоклонниками. Так, согласно одной версии, название произошло от слова «Азер», что означает «огонь, пламя». Согласно другой версии, название страны происходит от сочетания слов «Аз» и «эр», употреблявшихся в древние времена на территории Аз-на. В тюркских языках слово «аз» имеет такие значения, как «хорошее чаяние», «удачная судьба», а «эр» мужчина, «сын храбреца», «хранитель огня». Время сохранило для нас многие археологические и архитектурные памятники древности. Значит, слово «Азербайджан» образовано от названия тюркоязычного племени.

Азербайджан - страна древней культуры и традиций. Переселившиеся сюда огузские племена на протяжении многих веков на этой территории ассимилировались с местным населением, имевшим глубокие культурные корни и, в свою очередь, обогатили эту культуру общетюркскими традициями. Талант и творческое наследие нашего народа олицетворены в «Китаби-Деде Горгуд», «Огузнаме», «Кероглу» и многих других памятниках.

Эта благодатная, щедрая и ласковая земля была колыбелью многих мыслителей, философов, ученых, поэтов, архитекторов, музыкантов, художников. По преданию, Зардушт (Зороастр) появился на свет на этой земле.

Азербайджанская земля подарила миру таких гениев, как Низами Гянджеви, Хагани Ширвани, Бахманяр, Насими, Фюзули, Насреддин Туси, Шах Исмаил Хатаи, М.П.Вагиф, А.Бакиханов, М.Ф.Ахунов, М.А.Сабир, Г.Джавид,

С.Вургун, А.Вахид, Расул Рза и др. Живописная природа родной страны нашла свое отражение в художественных полотнах Саттара Бахлулзаде, Таира Салахова, Тогрула Нариманбекова, Михаила Абдуллаева и др. талантливых мастеров кисти. Сегодня в аз-ом секторе Каспийского моря осуществ-

ляются крупные энергетические, нефтяные и газовые проекты.

Несмотря на военную агрессию Армении против Азербайджана, на ее последствия (Армения оккупировала Нагорный Карабах и 7 районов, расположенных вне ее административных границ. Из 8 миллионов населения страны 1 миллион являлись беженцами и вынужденными переселенцами) наша страна, мобилизовав весь свой потенциал, добилась больших успехов и на пути демократического развития, и на войне, которую начала Армения. На 44-дневной войне Азербайджан одержал блестящую победу над врагом. Азербайджан, успешно преодолевая трудности, уверенно идет к созданию правового, светского государства и формированию гражданского общества.

Тәrcümә 3. (3)

История принятия Конституции.

В период развала СССР, 31 августа 1991-го года на внеочередной сессии Верховного Совета АЗ.ССР, была принята декларация «О восстановлении государственной самостоятельности АР».

Принятие 18-го октября 1991-го года «Конституционного Акта государственной самостоятельности АР» укрепило правовую основу государственной самостоятельности республики. Этот Акт стал началом для подготовки новой конституции, которая предполагала формирование основ государственной, политической и экономической структуры Республики.

После провозглашения Азербайджаном самостоятельности, до принятия новой Конституции, в силе были статьи и подпункты Конституции 1978-го года, не создающие противоречие «Конституционному Акту о государственной самостоятельности АР». 9 октября 1993-го года был принят Закон АР «Об изменении и дополнении Конституции Азербай-

джанской Республики». Этот закон утратил силу с 27 ноября 1995 года.

Тәrcümә 4 (4-cü mätн).

Из истории Национальной Библиотеки им.М.Ф.Ахундова.

Главная библиотека Азербайджана - одна из известных больших национальных библиотек не только на Кавказе, распложенная на Европейском континенте, а также известная во всем мире.

Библиотека была создана в 1922 году, а ее официальное открытие состоялось 23 мая 1923 года.

В 1939 году библиотека была названа в честь великого мыслителя, драматурга и издателя М.Ф.Ахундова.

В настоящее время в Национальной Библиотеке существует 25 отделов и 26 секторов. В фонде библиотеки хранятся 4 миллиона 523 тысяч издательских материалов.

Не случайно, что выдающийся лидер, высоко оценивающий науку и культуру, президент Аз-ой Респ-ки Г.Алиев посетил ее 4 раза и подарил из личного фонда более ста книг.

В 2005 году по постановлению Кабинета Министров Библиотеке был присвоен статус «Национальная библиотека», что дает большую оценку за ее деятельность.

Тәrcümә 5.

В социальной сети Одноклассники появилось обращение карабахского армянина Артура Агаджанова, связанное с ситуацией вокруг Карабаха, о возрождении в Азербайджане Албанской церкви.

Связались с А.Агаджановым, который, как оказалось, является бакинским армянином, проживающим сегодня на Украине. Агаджанов, уже многие годы, пытается бороться с армянской пропагандой и историческими фальсификациями и проводит исследования в этом направлении. А.Агаджанов, как и многие христиане, считает себя насильно записанным

в «армяне», поскольку этнически он не имеет ничего общего с гауканским (хау) народом. Он готов публично выступать с разоблачениями армянской церкви Эчмиадзина и армянских националистов, которые присвоили богатое наследие Албанской церкви, ее народов и уничтожили все, что доказывало пришлость гауканского народа в Карабах. Исследователь открыто называет Карабах азербайджанской землей, клеймит сепаратистов и считает, что будущее Карабаха только в составе Азербайджана.

А.Агаджанов в своем заявлении выразил готовность объединить вокруг себя единомышленников из карабахских армян, которые также могут выступить и поддержать его заявления.

Тәrcümә 6.

Из заявления президента Турции Реджепа Тайиба Эрдогана.

Уважаемый президент Ильхам Алиев!

Уважаемые представители прессы!

Приветствую вас с самыми глубокими чувствами.

Президент И.Алиев, я и министры обсудили проводимую работу и работу, которую предстоит сделать. Все наши направленные в будущее важные шаги отражены и в договорах, подписанных только что нашими министрами. Желаю, чтобы эти договора, все эти документы принесли пользу обеим странам. Кроме этого, Баку-Тбилиси-Джейхан стал очень важным связующим звеном между Турцией и Азербайджаном. Вслед за этим проект «Шахдениз» - очень важный шаг. Вложение инвестиций в железную дорогу, которую мы называем железный Шелковый путь, и наряду с этим, автомобильные дороги, соединяющие Нахичевань с Карсом и Игдыром, создают физические возможности. Мы выступаем в совершенно новый этап в воздушных перевоз-

ках. Это также очень важно для нас с точки зрения развития наших связей, братских связей. И я хочу особо отметить это.

Тәрсүмә 7.

Шах Исмаил Хатаи, /основоположник Азербайджанского Сефевидского государства, /государственный деятель, /является сыном/ поэта /Шейха Гейдара.Мать Алемшах бейим /—дочерью/ правителя Аккойунлу Узун Гасана(Длинный).Он/ в 1501-м году/ объявил себя шахом/ в Тебризе/ и этим обосновал/ Азербайджанское Сефевидское государство .В 1503 году/ одержал победу /над Аккойунлинским правителем Мурадом.В следующие годы /Шах Исмаил Хатаи /присоединил/ весьИран, Хорасан и Ирак/ Сефевидскому государству.В период его правления/(во время) Сефевидское государство /превратилось /в самое мощное государство /Ближнего Востока.

Шах Исмаил Хатаи
основоположник Азербайджанского Сефевидского государства,
государственный деятель
является сыном поэта Шейха Гейдара.

Мать Алемшах бейим –
дочерью правителя Аккойунлу
Узун Гасана (Длинный).

Он
объявил себя шахом
в Тебризе
в 1501-м году
обосновал
Азербайджанское Сефевидское государство.

Он

одержал
победу
над Аккойунлинским правителем Мурадом
в 1503-году.

Шах Исмаил Хатаи

присоединил
в следующие годы
весь Иран, Хорасан и Багдад
Сефевидскому государству.

Сефевидское государство

превратилось
в период его правления
в самое мощное государство
Ближнего Востока.

Tərcümə 8.(88)

Уважаемые главы государств и правительств. Уважаемые гости, дамы и господа.

Сердечно приветствую всех участников XVIII Саммита Движения неприсоединения и хочу сказать вам «Добро пожаловать!».

Выражаю Боливарианской Республике Венесуэла признательность за председательство в Движении неприсоединения в 2016-2019 годах.

Движение неприсоединения служит пропаганде общечеловеческих ценностей и демонстрирует приверженность суверенитету, независимости и территориальной целостности всех стран. Движение неприсоединения, включающее 120 стран, является крупнейшим после Генеральной Ассамблеи

ООН политическим институтом, представляющим государства мира.

В 2011 году Азербайджан был принят в члены Движения неприсоединения. В течение короткого времени участия в Движении неприсоединения наша страна завоевала большой авторитет, решительно защищая нормы и принципы международного права.

На состоявшемся в 2016 году XVII Саммите глав государств и правительств стран - участниц Движения было принято единогласное решение о проведении очередного саммита в городе Баку и возложении на Азербайджан председательства в 2019-2022 годах. Это - свидетельство уважения, веры и доверия к нашей стране.

Tərcümə 9.(97)

Hindistan və Çin, Misir və İran, Türkiyə və Yaponiya, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri böyük və qədim sivilizasiyaların varisləridir, onlar bəşəriyyətə nadir biliklər və texnologiyalar, təbabət, riyaziyyat, mədəniyyət və incəsənət sahəsində nailiyyətlər bəxş ediblər. Ziyalı, yaradıcı insanlar mühitində Asiya həmişə xüsusi duyğular oyadıb, bir qədər müəmmalı və mistik görünüb, bəlkə heç də həmişə sona qədər aydın olmayan, lakin hökmən maraq doğuran mənəvi qüvvə və müdriklik mənbəyi kimi məşhurlaşıb.

Rusiyada Şərqi alvan rəngləri bizim neçə-neçə yazıçı, şair, rəssam, musiqiçi üçün ilham mənbəyi olub. Mən Puşkini, Rimski-Korsakovu, Arsenyevi, Vereşşagini, Kandinski və Rerixi nəzərdə tuturam. Bu adlar Rusiya auditoriyasına yaxşı məlumdur, özü də təkcə Rusiya auditoriyasına yox.

Bu gün Asiya Məğribdən və Yaxın Şərqdən Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyaya qədər bütün ucsuz-bucaqsız məkanda dünya məsələlərində onun böyük irsinə bugünkü, şübhəsiz böyük və artan potensialına uyğun təbii yerini özünə qaytarır.

Asiya dövlətlərinin mövqelərinin möhkəmlənməsi bütün sahələrdə nəzərə çarpır. Əlbəttə, xüsusən iqtisadiyyatda. Dünya üzrə məcmu məhsulun üçdəbir hissəsindən çoxu artıq bu regionda formalaşır.

Həyat səviyyəsi də yüksəlir, dünya üzrə orta göstəricini aşır. Ən qabaqcıl texnologiyalar fəal tətbiq edilir. Əhatə dairəsinə görə misilsiz inteqrasiya prosesləri, qloballaşma həm aygı-ayg Оперезая среднемировые темпы, повышается и уровень жизни. Активно внедряются самые передовые технологии. Беспрецедентные по охвату интеграционные процессы, глобализация буквально притягивают к Азии как отдельных внешних игроков, так и целые сопредельные субрегионы.

Tərcümə 10. (90)

Азиатские страны, демонстрируя впечатляющие примеры прогресса, при этом сохраняют свою самобытность, берегут традиции, помнят о своих корнях и в своём движении вперёд доказывают, что принципы государственного суверенитета не противоречат открытости и глобализации, что устойчивое развитие возможно на основе независимости и самостоятельности, а необязательно отказа от них, что растущий экономический, гуманитарный потенциал государства требует и политической субъектности.

Закономерно, что эффективно, мудро используя плоды, выгоды глобализации, технологической революции и войдя в число экономических лидеров, государства Азии стремятся играть более значимую роль и в мировой политике. Это абсолютно естественный процесс. Они отстаивают собственное мнение по ключевым вопросам международной повестки дня, дорожат независимостью и рассчитывают, что их объективно растущее влияние будет признано. На наш взгляд, это справедливо и в полной мере отвечает сегодняшним, да и будущим реалиям.

Кстати, в своё время так называемое пробуждение Азии, национальное и культурное возрождение стран региона сыграло огромную роль в демократизации международных отношений.

Тәrcümә 11.(88)

В период председательства в Движении неприсоединения Азербайджан будет прилагать усилия для налаживания и развития диалога с другими институтами, расширения географии сотрудничества. Большинство стран-участниц Движения неприсоединения являются развивающимися государствами, поэтому очень важным представляется развитие сотрудничества в экономической сфере в рамках Движения. В этом смысле присоединение Азербайджана в прошлом месяце к «Группе 77» позволяет еще больше активизировать усилия в социально-экономической сфере в международном масштабе. Особое значение представляет отстаивание совместными усилиями интересов государств-участников в рамках ООН.

Особое внимание следует уделять угрозам, с которыми столкнулись наименее развитые, небольшие островные государства, не имеющие выхода к морю. С 2005 года Азербайджан оказал гуманитарную и техническую помощь более чем 90 странам. Азербайджанское агентство помощи международному развитию реализует проекты в области сокращения бедности в различных странах, развития науки, культуры, здравоохранения, информационных технологий, рационального использования водных ресурсов, грантовых программ и других сферах.

С 2018 года Азербайджан предоставляет гражданам государств-участников Движения неприсоединения полную стипендию для получения ими образования в высших учебных заведениях нашей страны. Сегодня этой программой поль-

зуются 37 представителей молодежи из 31 государства-участника.

Тәrcүмә 12 (71)

Hörmətli Vladimir Vladimiroviç.

Hörmətli dövlət başçıları.

Hörmətli xanımlar və cənablar.

İlk növbədə, “Valday” Diskussiya Klubunun növbəti iclasında iştirak etməyə dəvət üçün Vladimir Vladimiroviç Putinə dərin təşəkkürümü bildirmək istərdim. Qeyd etmək istərdim ki, klubun fəaliyyətini Azərbaycanda böyük maraqla izləyirlər. O, müasir dünyanın aktual məsələlərinin müzakirə edildiyi və əməkdaşlığın dərinləşməsi üçün tövsiyələr verilən ən mühüm beynəlxalq məkanlardan birinə çevrilib.

Mən Vladimir Vladimiroviçin çıxışını böyük maraqla dinlədim və hər məsələdə onunla razıyam. Minilliklərin sərhədində Rusiyada yaranmış vəziyyətdən bəhs edərkən onun demədiyi yeganə məsələ budur ki, Rusiyanın çox ağır sınaqlardan şərəflə çıxmasında əsas amil Vladimir Putin amilidir. Bu, həqiqətdir, bunu hamı bilməlidir. Məhz onun cəsarəti, qətiyyəti, müdriqliyi, vətənpərvərliyi sayəsində Rusiya ən çətin sınaqlardan çıxdı və bu gün dünyanın aparıcı böyük dövlətidir.

Bu gün Vladimir Vladimiroviçlə bizim görüşümüz oldu. Bizim görüşlərimiz müntəzəm xarakter daşıyır və hətta bir neçə aylıq kiçik fasilə bizə pauza kimi təsir bağışlayır. Ölkələrimiz arasında münasibətlər strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Тәrcүмә13. (70)

Уважаемые дамы и господа, дорогие друзья.

Сегодня в Азербайджане очень знаменательный день. Сегодня мы отмечаем День нефтяников. Сердечно поздравляю всех азербайджанских нефтяников с профессиональным праздником, желаю им новых успехов, новых побед.

Профессия нефтяника всегда была очень уважаемой в Азербайджане. Так обстоит дело сегодня, так будет и завтра. Азербайджанские нефтяники проделали огромную работу, направленную на наращивание экономической мощи страны, внесли большой вклад в это дело. Сегодня нефтегазовый сектор Азербайджана переживает новый период развития.

Как вам известно, промышленным способом первая нефть в мире была добыта именно в Азербайджане. Первая в мире нефтяная скважина в центре нашего города функционирует сегодня как туристический объект. С того дня по настоящее время в Азербайджане были добыты большие объемы нефти. Как вам известно, на морских месторождениях впервые в мире нефть также была добыта в Азербайджане, и сегодня мы являемся свидетелями нового этапа в нефтяной промышленности Азербайджана.

Сегодня азербайджанская нефть служит независимому Азербайджанскому государству. Все мы хорошо помним, что подписание «Контракта века» создало условия для вступления нашей страны в новый этап.

Tərcümə 14. (62)

Существует положительная динамика развития торгово-экономических отношений. Мы с каждым годом наращиваем товарооборот. Это делать все сложнее, потому что в прошлом году где-то мы говорим о примерно 20-процентном росте, в этом году еще больше. Определение приоритетных направлений сотрудничества в рамках пяти «дорожных карт», безусловно, приведет к дальнейшему наращиванию торговых отношений. В Азербайджане действует около 700 компаний с российским капиталом. Азербайджанские инвестиции в Россию в размере 1,2 миллиарда долларов, российские в Азербайджан - 4,6 миллиарда. Мы здесь отстаем, но есть здесь объективные причины. Также хотел бы отметить, что нам в деле индустриализации очень помогают россий-

ские банки, которые выделили кредиты на почти миллиард долларов под проекты в реальном секторе экономики.

Активно развивается военно-техническое сотрудничество. Сегодня мы договорились о том, что продолжим работу в этом направлении, несмотря на то, что только подписанные контракты между нами в рамках приобретения российской техники составляют 5 миллиардов долларов, из которых 3 миллиарда уже реализованы. Как я сказал, мы намерены продолжать работу в этом направлении.

Также одним из важных направлений нашего сотрудничества является транспортная сфера. В 2018 году по коридору Север-Юг было транспортировано в 8 раз больше грузов, чем в предыдущий год. Объемы пока небольшие, но динамика впечатляющая.

Тərcümə 15.(60)

Сегодня в рамках бизнес-форума встречаются представители деловых кругов Польши и Азербайджана. И это естественно, так как наши находящиеся на высоком уровне политические связи позволяют и деловым кругам быть в тесном контакте.

Мне известно, что в рамках форума будет подписано несколько соглашений. Это говорит о том, что форум будет иметь реальные результаты. Но в дальнейшем, конечно, этих соглашений может быть гораздо больше, так как взаимный интерес достаточно велик. Просто деловые круги должны ближе узнать друг друга, необходимо изучить бизнес-возможности. Считаю, что визит Президента Дуды очень важен в этом отношении, потому что порой нехватка информации не позволяет деловым кругам наладить тесные связи друг с другом.

Мы очень заинтересованы в увеличении торгового оборота. Сегодня был проведен достаточно широкий обмен мнениями об этом. Предпринимаются конкретные шаги для

расширения экспортно-импортных операций. В прошлом году в Польше был открыт торговый дом Азербайджана. Считаю это важным шагом, и производимая в Азербайджане продукция будет представляться посредством этого торгового дома. Мы провели обмен мнениями об инвестировании. Считаю, что здесь тоже есть возможности, просто нам необходимо направить наши усилия в правильное русло, чтобы добиться эффективности в области инвестирования.

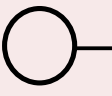
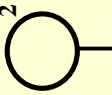

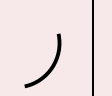
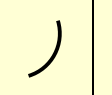
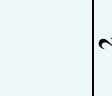

Tərcümə 16. (103)

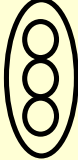

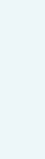

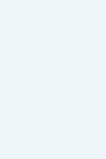

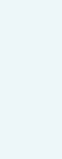
ТЮРКСОЙ, Фонд тюркской культуры и наследия, Тюркская академия играют важную роль в исследовании нашего богатого культурного наследия, пропаганде на мировом уровне наших материальных и культурных ценностей.

Моим Распоряжением 2019 год был объявлен в Азербайджане «Годом Насими». На днях был торжественно проведен очередной фестиваль Насими. Отрадно, что ТЮРКСОЙ в связи с 650-летием со дня рождения гениального азербайджанского поэта Имадеддина Насими объявил 2019 год «Годом Насими».

Успешно работает Парламентская Ассамблея тюркоязычных стран, которая тесно сотрудничает с ТЮРКСОЙ, Фонд тюркской культуры и наследия, Тюркская академия играют важную роль в исследовании нашего богатого культурного наследия, пропаганде на мировом уровне наших материальных и культурных ценностей.

Моим Распоряжением 2019 год был объявлен в Азербайджане «Годом Насими». На днях был торжественно проведен очередной фестиваль Насими. Отрадно, что ТЮРКСОЙ в связи с 650-летием со дня рождения гениального азербайджанского поэта Имадеддина Насими объявил 2019 год «Годом Насими».

			başçı	başçılar	Hakimiyət
			insan	insanlar	Bəşəriyyət
			konqres	Nöqteyi-nəzər	Yüksək səviyyəli iclas
			natiq	Radio press	əmr, qərar plan, təklif
			Kömək Dəstək	Qarşılıqlı kömək	
			Qurban Öldürmə meyit	əməkdaşlıq saziş həmrəylik	Qarşılıqlı münasibət

			Pul finans	kapital Var-dövlət	kapital qoyuluşu
			Güc, qüvvə	Dinc, yanaşı yaşama	
			Artım əlavə	Az, xərc çıxmaq	
			Olmaq Məhsul	Ümumi həcmi	
			Kiçik, az	böyük	Ziddiyyət hazırlıq
			Zərbə, hücum İşinə qarışmaq	İşinə qarışmamaq	

			Həyata keçirmək	Üçün, uğrunda Hərəkət	əleyhinə
			Hərəkət, inkışaf	Təqribi, qeyri-müəyyənlik	
			Kəndli, aqrar kolxoçu	Kənd təsərrüfatı	

	уехать, улететь, отправить, осуществить денежный перевод, отдать, послать и т.д.
	приехать, получить, принять, привлечь, приблизиться, идти назад и т.д.
	улучшить, повысить, наращивать, усилить, развить и др.
	уменьшиться, снизиться, ухудшиться, сократиться, терять, спадать, опускаться и т.п.
	постепенно увеличиваться, медленно расти, идти вверх
	постепенно уменьшаться, медленно спадать
	взлететь, резко подняться, существенно увеличиться
	упасть, резко снизиться, неожиданно уменьшиться
	сталкиваться, приближаться, вступать в конфронтацию
	влиять, воздействовать
	контролировать, осуществлять надзор, проверять
	оказывать давление

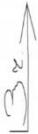

	глава государства, президент, мэр, начальник, главарь, руководитель, депутат, шеф, учитель, заведующий, наставник, научный руководитель, экскурсовод, дирижер и т.д. (голова, т.е. глава, руководитель какой-либо организации)
	Наблюдательный Совет, члены администрации, Педагогический Совет и т.д. («верхушка», состоящая из нескольких человек)
	война, ссора, спор, конфликт, разногласия (скрещенные шпаги)
	закон, документ, уложение, нормативный акт
	мужчина
	женщина
	ребенок
	работа (молот)
	авиация, самолет
	воинный транспорт, лодка, корабль
	железнодорожный транспорт (рельсы и шпалы)
	сельское хозяйство

=	быть, являться, представлять собой
<	меньше
>	больше
+	более, кроме того, в дополнение к вышесказанному, добавив, положительный
(	начать, открыть мероприятие, стартовать
)	закончиться, подойти к концу
Σ	сумма, общее количество
}	объединить, в совокупности
	параллельно, одновременно
$\approx$	примерно, около, приблизительно
t	время / температура
S	площадь
V	объем
	рассматривать

	защита окружающей среды (цветок под колпаком)
	химическая промышленность (колба)
	исследования, наукоемкие технологии (лупа)
	терроризм, угроза (человек с бомбой)
	кладбище, смертельный, траур (крест)
	жертва (лежащий человек)

	побеждать
	поигрывать
	отставать
	обгонять, опережать,
	заменить, обменяться чем-либо
	вернуться, отреагировать

	планета, мир, в мировом масштабе (земной шар с осью)
	страна, город, федеральная земля, республика, государство, материк, поселок (любая территория, площадь)
	Родина, Отечество
	округ, федеральная земля, район, область (часть территории)
	1. интернациональный, международный (т.е. охватывающий несколько территорий) 2. почта
	экспорт, вывоз из страны, выход на внешний рынок

	сейчас, сегодня, в настоящий момент
	через 3 часа
	8 дней назад

	утро (восходящее солнце)
	день (солнце в зените)
	вечер (луч солнца за горизонтом)
	ночь (полумесяц)
	зима (снежинка)
	весна
	лето
	осень (капля дождя)

”	сказать, выразить свое мнение, произнести тост
!	обратить внимание, сделать акцент на чем-то
?	озадачить, вызвать затруднение, создать проблему
┌	являться основой, базироваться на чем-то

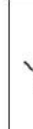

	потери
	война
	бронетанковая техника
	ведение боевых действий в условиях применения ядерного оружия
	укрытие
	маскировка
	прорыв
	охват
	развитие успеха
	боевые порядки
	непосредственная поддержка
	цель, объект для поражения

	вести боевые действия, сочетая огонь и маневр
	отдельный, раздельный, самостоятельный, независимый
	соприкосновение, войти в соприкосновение
	вмешиваться, затруднять, ослаблять
	решение, инициатива
	местность, затрудняющая использование, изменение

	угроза, напряженность
	тактика, тактические боевые действия
	приданные части и подразделения
	ставить задачу, отдавать приказ
	выполнять боевую задачу, приказ
	объекты в глубине
	взаимная поддержка

	импорт, ввоз, закупка и т.д.
	развивающиеся страны
	энергетика, электричество, электростанция, электроснабжение, стресс
	работодатель (от английского work – работать)
	исполнитель
	переговоры, встреча (круглый стол)
	официальные переговоры, встреча на высшем уровне (стол и флаг на нем)
	заем, привлечение капитала (мешок с деньгами)
	выплаты долгов, уплата налогов
	доход, прибыль, рост прибыли
	убытки, издержки, растраты
	напряженное время, дефицит, финансовый кризис
	альянс, фузия, объединение предприятий, сотрудничество, заключение договора (два кольца как символ брачного союза)

	армейская авиация
	предназначен для, используется для, служит для, состоит на вооружении у...
	боевые действия, операции, мобильность, подвижность
	авиация, самолет
	артиллерия, орудие, артиллерийский огонь, вести огонь
	рассредоточить

	поражать, уничтожать
	убитые, жертвы, потери
	раненые
	передний край, оборона, окоп, траншея
	местность, полоса, район, зона
	участок местности, часть полосы, района зоны
	боеприпас, снаряд, пуля, патрон, мина
	примерно, почти, около того, неточно
	по сравнению с, сопоставление, чем...

	усиление, прирост, дополнение, больше, к тому же
	захватывать, занимать, удерживать
	успех, усилия, продвижение
	ракета
	ракетные части и подразделения
	ракеты на позициях

	второй эшелон, резерв
	в глубине обороны противника
	тыл
	глубокий тыл
	контратака
	контрудар, контр наступление

Fatimə Vəliyeva
Almas Hacıyeva

ŞİFAHİ TƏRCÜMƏNİN PRİNSİPLƏRİ

Bakı: “Zəngəzurda” çap evi, 2022 – 180 səh.

Çap evinin rəhbəri:
Mübariz Binnətoğlu

Korrektor:
Şəbnəm Allahverdiyeva

Kompüter tərtibçisi:
Tahirə İmamova

Çapa imzalanmışdır: 20.06.2022
Kağız formatı: 60x84 1/16
H/n həcmi: 10,9 ç.v.
Sifariş: 510
Sayı: 100

ZƏNGƏZURDA” çap evində çap olunub
Redaksiya ünvanı: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru